هەریمەیە. درێژەی باسەکە لێرەدا جێی نابێتەوە، ئەو ساڵە بەر لە چەند مانگێک سەباحی نووری باویلاغا لە جادەی هەولێر دەمانچەی هەڵکێشا و ویستی سمایل بەگ بکوژێ، وابزانم سمایل بەگ نەختێک بریندار بوو. بە هەمە حاڵ لە مەحکەمە سمایل بەگ وازی لە دەعوای شەخسی هێنا، بەڵام سەباح بە تۆمەتی (شروع بالقتل) برپاردرا لەسەر گرتنی. نووری باویلاغا ئەمەی لە دڵی خۆی گرت و لەسەر سمایل بەگی حیساب کرد. ڕۆژی گەڕانەوەی سمایل بەگ بۆ ڕەواندز نووری باویلاغا لە شوێنێکی نێوان سپیلک وخەلیفان بە کۆمەڵێکەوە بۆی لە بۆسە دانیشت. کە سەیارەی سمایل بەگ دەگاتە ئەو جێگایە دەسرێژی لێ دەکرێ و بەردەکەوێ و دەرحاڵ دەمرێ، نووریش بە برینداری گیرا، دواتر حوکم درا. سەباح حوکمەکەی تەواو کرد و دۆستایەتیی لەگەڵ یوونس سەبعاوی هەبوو بە نیازی ئەوەی شەفاعەتکاری بکا بۆ باوکی لە هەرای مەشووری ١٩٤١ بە هەرای ڕەشید عالی وەهای جانفیدایی کرد تێدا کوژرا. نووری حوکمەکەی تەواو کرد و چاک بۆوە و ژییا تا ساڵانی دوای ,١٩٦٠ بە هەمە حاڵ سمایل بەگ بوو بە قوربانییەکی تازە و گەورەی دوژمنایەتیەکی کوێرانە.

لەگەڵ کاک مەجید ١٦ شەوماینەوە لە هەڵەجە. لە دێ ئاخوڕەش، کە ماڵی شێخ تاهیری برای دووەمی شێخ عەزیزی لێ بوو سێ شەو ماینەوە ئەو ماوەیە دەتگوت لە دنیایەکی دیکەین. ئەگەر تارمایی کوژرانی سمایل بەگ نەبوایە کاتی وەها کامەران و بە تام و خۆشی کەم دەست دەکەوێ.

بگەڕیمەوە بۆ باسی عیززەددین، پێشتر لە سەفەرەکانی کە دەهاتمە باداوە ئاشنایی و بۆرە دۆستایەتیمان پەیدا بووبوو. ئەمجارەیان بۆ ماوەی پێنج ساڵ، ساڵی نزیکی هەشت مانگ بەیەکەوە بووین. دۆستایەتیمان هەموو سنوورێکی تێپەڕاند. باوکی لە زووەوە ژنی بۆ هێنا، کچێکی تاقانە کچی ئامۆزایەکی خوا لێ خۆش بووی خۆی لێ مارە کرد. چەند دێیەکی عومدەی کەندێناوە لەو ئامۆزایە بە میرات بە جێ مابوو، مەلا ئەفەندی هەمووی بۆ ئەو کچە هێشتەوە، میراتگرەکانی دیکەی بە پارە ڕازی کرد. دایکی کچەکە کیژی شێخ حیسامەددینی تەوێڵە بوو، دەمێک بوو ئەمری خوای کردبوو. لە یەک دوو ساڵدا جارێک سەردانیان لێ دەکرد، ئەویش، لەگەڵ عیززەددین سەری لێ دەدانەوە.

عیززەددین کوردی و تورکی و عەرەبی و ئینگلیزیی بە چاکی دەزانی. هەر لەو ساڵانەدا کە بەیەکەوە بووین مامۆستای فەرەنسی سانەوی دەهات و دەرسی فەرەنسیی پێ دەگوت هەتا لەویشدا ڕەوان بوو. کتێبخانەیەکی بە پۆزی لە کتێبی نایابی هەمە چەشنەی ئینگلیزی و فەرەنسەیی بە یەکەوە نا، گەلێک گۆڤار و ڕۆژنامەشی لە ئەورپاوە بۆ دەهات، ئەندامیش بوو لە کۆمەڵەی (کۆنکۆردیا)ی پوولی پۆستە کە ناوچەکەی لە بەرلین بوو، تەنانەت بوو بە وەکیلی کۆمەڵە لە هەموو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. پۆستەی ڕۆژانەی عیززەددین بەقەدەر پۆستەی دایەرەیەکی ئاوەدان دەبوو. گەلێک جار لە ئەندامانی کۆمەڵەی پوول بایی دەیان دینار پوولی وڵاتانی بۆ دەهات، لە بری ئەواندا پوولی عێراقی بە دەیان دینار دەکڕی و بە تەمغەی پۆستە بەتاڵی دەکردن و بۆ ئەو خەڵقەی دەناردەوە. لە زۆر ڕووەوە زەوقمان وەکوو یەک بوون، ئەگەر جوداییش هەبا وردە وردە لە یەکدی نزیک دەبوونەوە.

ژیانی باداوە بۆ من دەرگەیەکی نوێ بوو بەرەو دنیای بەرینتر لە دنیاکەی کۆیێ لێم کرایەوە. هەرچەند لە کۆیێ ژیانم لە چاو هی خەڵق گەلێک بە تامتر و بەر فراوانتر و ڕوونتر بوو، دیسانەوە کۆیێ شارێکی لا

چەپ بوو، بە خۆیەوە خەریک بوو. هەولێر ناوچەی لیوا بوو، باداوەی مەلا ئەفەندیش ناوەندی بزووتنەوەی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی ئەوسای هەولێر بوو. یەکێک گوێی هەڵخستبایە هەموو سرکە و کورکە و وردە نهێنی ڕەسمی و ئەهلیی ئەو وڵاتەی دەبیست، چی لە بەغداش ڕووی دابایە یەکسەر خەبەرەکەی دەگەییشتە باداوە. ئەو ساڵە کە من چووم بۆ خوێندن عیززەددین تازە بە تازە لە یەکەم سەفەری بۆ دەرەوەی وڵات گەڕابۆوە، لەگەڵ موحسیناغای سەرۆکی شارەوانیی هەولێر کە کوڕی پووری بوو بەیەکەوە چووبوون بۆ لوبنان و تورکیا و یۆنان. ناسیاوی پەیدا کردبوون، هەندێکیان هاتنە باداوە و لێی مێوان بوون، یەک لەوانە قەشەیەکی زۆر موحتەرەمی لوبنان بە خۆی و کچێکەوە هاتن و چەند ڕۆژان مانەوە. ڕاستیەکەی مرۆ حەز دەکا پیاوە ئاینیەکانی وڵاتی خۆیشی وەک ئەو قەشەیە ڕۆشنبیر و بەڕێز و قسەزان و ئوسووڵزان بن، کچەکەی جحێڵ بوو لە چاو ئافرەتی خۆماڵی دەتگوت پەپوولەیە ئەوەندە ناسک بوو.

پێویستە دان بەوەدا بهێنم کە دوای ماوەیەکی دوو هەفتەیی لە هاتنم بۆ هەولێر بیری ماڵەوەمان وەهای بێئۆقرە کردم هیچ حاڵی پێ نەهێشتم، هەرگیز هێندە لە ماڵەوە دوور نەکەوتبوومەوە. بە زۆر باردا خۆم بۆ تەسکینی تاقی دەکردەوە، هیچیان بەقەدەر ئەوە ئارامی نەدەکردم کە دەهاتم لە تارمەی دیوەخانەکە بەرەو هەولێر دادەنیشتم بە چاوەنۆڕی دیتنی هاتوچۆی ئۆتۆمۆبیلان لە نێوان کۆیە و هەولێردا. ڕێگەی کەرکووک و شەقلاوەش لێمەوە دیار بوون بەڵام ئەوان قیرتاو بوون ئۆتۆمۆبیل بە سەریانەوە وەکوو پنۆکی ڕەش و بۆری گەورە و ناوەنجی و بچووک پشتەو هەولێر و بەرەو هەولێر بێ سەر و سەدا دەخشین، هەرچی ڕێی کۆیە بوو خۆڵ بوو، لە دووری دوورەوە تۆزی بڵند دەکرد و وەکوو گوریسی قەفقەف بە دوایدا دەهۆنرایەوە و خاو دەبۆوە. ئەوانی دەهاتنە هەولێر لە دوورەوە بە خێرم دەهێنان، ئەوەی بۆ کۆیەش دەچوون بە خەیاڵ لەگەڵیاندا سەفەرم دەکرد.

لە پاش بارانان ئەو تۆزە خۆش خەبەرە نەما چونکە تۆز لە قوڕ هەڵناستێ بەڵام تا ئەو دەمە بێئۆقرەییم بەسەر چووبوو: ڕێکەوت وەیا پێداویستێک داوای کرد بچمەوە کۆیێ. ئەو سەردانەم لە کۆیێ و مانەوەی شەوێکم لەگەڵ ئەهلی ماڵەوە لە کڵپەی سۆزمی کز کردەوە. کە چوومەوە خەڵق لە بانان هاتبوونە هەیوانەکان بۆ نووستنی شەوانە. هەر لەبیرمە بێشکەی فارووقی برام هەتا بەیانی چرای لە نزیکەوە هەڵدەکرا، ئەوسا کۆیێ جارێ زۆری مابوو بگاتە سەردەمی کارەبا.

باداوە کارەبای خۆی هەبوو، لە مەودای سەد مەترێک دووری دیوەخانەکەوە یەک حەساری گەورە کرابوو، ماڵی لێخوڕی ئۆتۆمۆبیل (جوادی خەڵقی ئەستەمبوڵ) و نشیمەنی وەستای کارەبا (وەستا مووسا کە دواتر لە سەنعەتکاری کارەبادا بوو بە دەوڵەمەندێکی هەولێر) و بەردەستەکەی و ماڵی پاسەوانەکان و سەقا و دەست و پاوەندی دیکەی سەر بە ماڵی مەلا ئەفەندی لەو حەسارەدا بوو، مەکینەی کارەباش هەر لەوێ بوو. یان ساڵی هەوەڵ یان ساڵی دووەمی خوێندنم بوو، خەتی تەلەفۆنیش ڕاکێشرا بۆ باداوە، ئەوسا زۆر زەحمەت بوو تەلەفۆن بە دەرەوەی سنووری بەلەدیە بدرێ.

ڕەمەزان هات، ئەوسا دەکەوتە کڕی سەرماوە. هەموو داب و دەستوورێکی باداوە گۆڕا. مەلا ئەفەندی درەنگتر لە ڕۆژان دەچوو بۆ هەولێر و پاش عەسر دەگەڕایەوە بۆ باداوە تا ئەوەی من لە دەوامی دووەمی مەکتەبم دەبوومەوە و لە خزمەت ئەودا دەبووم لە گەڕانەوەدا. هەموو شەوێک مەلا ئەفەندی لە ژووری

دیوەخانی گەورە و عیززەددین و قاسمیش لە ژوورێکی بچووکتر دادەنیشتن و میوانی هەولێریان بەخێر دەهێنان هەتا شەو ڕادەشکا. ئێمە بە دزیەوە ڕادیۆمان لێ دەدا نەکا دەنگی بگاتە بەر گوێی مەلا ئەفەندی چونکە حەزی لێ نەدەکرد، بە گەپ و یاری و نوکتەش خۆمان و میوانی مەحرەمیشمان دەخافلاند.

ئێوارەیەک لەو ئێوارانەی یەکەم ڕەمەزانی کە لە هەولێرم بەسەر برد، بە عادەتی ڕۆژان، سەعاتێکی مابوو بۆ ڕۆژاوا لە خزمەت مەلا ئەفەندیدا دەهاتینەوە باداوە، کە دەرچووین لە شار دیتم هەورێکی ڕەشی خماوی تیری ترسناک سەری لە ئاسۆی ڕۆژاوای باشوری دەرهێناوە بۆ لامانەوە دێت. نیو سەعاتێکی مابوو بۆ سەلای ئێوارە هەور گەییشتە جێ. لە دەقیقەیەکدا ولات بەسەر ئاو گەڕا و دنیا بوو بە تاریکی ئەنگوستنە چاو. ئەو ڕۆژە مەلا ئەفەندی میوانی لە شارانەوە بۆ هاتبوو، لەگەڵ ئەواندا فتارمان کردەوە. کە بانگی دا دەتگوت هی نوێژی خەفتنانە، گرمەی هەورە تریشقەش وەها لە شەڕدا بوو دار و دیواری دەلەرزاند و هەناوی مرۆی دادەخورپاند. لەو دەشتاییە ئاو وەها هەڵستا هاتوچۆی نێوان دیوەخانە و حەسارەکەی نزیکیەوە برا. لە هەموو عومرم دیاردەی وەهام نەدیتبوو نەشم دیتەوە کە هەور وەکوو لێفە بەسەر وڵاتدا بێت و تروسکەی ڕووناکایی لێوە ڕەت نەبێت و ئێوارە بکات بە نیوە شەو.

ئەو ئێوارەیە خواردەمەنی بە ئەرکەوە لە دیوی ماڵەوە بۆ ژووری نان خواردنی میوانان دەگەییشت چونکە ماوەی بیست مەترێک بە بۆشاییدا لەبەر باران دەگوێزرایەوە بارانەکەش غەزەبی خوا بوو، دەبوو بە دوو سێ کەس یەک قاپ خواردەمەنی ڕزگار بکەن لە دەست لێزمەی نووح. بەر لە ٤٠ ساڵێک ئێوارەیەکی ئەوتۆیی لە ڕەمەزاندا کۆیەش، بەر لە سەلای ئێوارە، هەورێکی ڕەش شەوی لێ داهێنا بوو تا ئەوەی هەندێک وایان زانیبوو سەعاتەکانیان لە هەڵەدان و فتاریان کردبۆوە بەڵام خێرا ئاسۆی ڕۆژاوا ڕوون بوو بۆوە و مامە ڕۆژ دیار کەوتبۆوە. ئەوەی منیش دیتم ئەگەر هەورەکەی ئەو ڕۆژە ئاسۆی غەربی بەردابایە ڕۆژی لێ هەڵدەهاتەوە بەڵام باران و تۆفە و شەڕە تۆپی ئاسمانی هەتا دوای نوێژی عیشاش هەر لە فتنەجۆییدا بوو. ئەو شەوە ئاوی بەستی ناو شار چەند ماڵێکی نزیک بەستەکەی بردبوو.

بۆ جەژن گەڕامەوە کۆیێ، دەوری حەفتەیەک مامەوە بەڵام بە جۆرێکی چاوەڕوان نەکراو خەڵقی شار ڕوویان لێ نام. باوکم کمێک ناساغ بوو لە دیوی ماڵەوە دەمایەوە و خەڵق دەچوونە لای، منیش لە دیوەخانە بەخێرهاتنم لەو هەموو دۆست خوایانە دەکرد کە هەندێکیان، بۆ جێ کردنەوەی هێندێکی دیکە، ژوورەکەیان جێ دەهێشت. شەوان مەلا ئەسعەدە کۆرە مەجلیسەکەمانی بە غەزەل و گۆرانی دەڕازاندەوە، هەرچی قسەخۆشی شار هەبوون سەردانیان دەکردین و بە نوکتە و قسەی شیرن کۆڕیان گەرمتر ڕادەهێنا. مەلا مستەفای عاسی دوو پارچە مەدحی دۆستانەی لەگەڵ خۆیدا دەهێنا، یەکیان بۆ من ئەوی دیکەش بۆ عیززەددین.

شەوی جەژنەمان بە قەڵەباڵغی لە حوجرەی مەلاکانی مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەدی جەلیزادە ڕابوارد. تا سەعات دەی عەرەبی خەریکی گەمە و کارەمستێنە و سوحبەتی قسەخۆشان بووین. لە سەعات دەشەوە هەتا بانگی دا لە ژووری فەقێکان شایی دابەسترا. ئەوەی ماندوو دەبوو جێی خۆی بە هی حەسایەوە دەدا.

تۆ سەیری ئەو وشکە کەیفە بکە، چۆن کۆمەڵەی دەیان پیاو بۆ ماوەی پتر لە دوو سەعات و نیو زرمە لە عەردی حوجرە بهێنن و تۆز بۆ هەوا بەرز بکەنەوە و خانمی کیژێ کاکەڵڵای بە دمەوە بڵێن و بەرزەپێ هەر جارەی بۆی هەڵستنەوە و ڕەپ دابەزنەوە و ماندوو نەبن وەک ئەوەی کە هەر یەکە دۆیەک و دووانی لە دەستدا هەڵپەڕن (دۆ: ئافرەتی دەستی پیاو لە شایی ڕەشبەڵەکدا. کورتکراوەی دۆتە). کە بانگی دا خەڵقەکە وازی لە شایی هێنا، چی لە شەوچەرە مابوو، بە شەڕە چەپەڵۆک فڕان فڕان کرا، تومەز برسی بووبوون هەم لەبەر شایی و هەم لەبەر بێ پارشێوی. دوای نوێژ تێکرا چووینە مزگەوتی گەورە بۆ نوێژی جەژن. بەڕاستی ڕووناکی ئەو بەیانییە بەر لەوەی لە ئاسۆی خۆرهەڵاتەوە شەبەق بدات لە ناخی هەناومانەوە تریفەی دەدا.

ساڵم ڕابووارد لە خوێندن باش بووم بەڵام بە دەست ڕیازەی بەدەنییەوە ناڕاحەت بووم. شەرمم دەکرد جلکی ڕووت و قووتی ڕیازە لەبەر بکەم، نەشم دەدرکاند بۆچی ڕیازە ناکەم. خورشید سەعید بە عادەتی خۆی هەر قوتابییەکی نافەرمانییەکی کردبایە لە ڕۆژێکدا چوونەوە ماڵی نیوەڕۆی لێ مەنع دەکردن و بە ڕیازە ماندووی دەکردن بەڵام لە جلکی عادەتیدا. هەر حەفتەیەکی ڕیازەی تێدا کرابایە منی تێدا غایب دەبووم و ئەو سزایەم لە دەست مدیرم دەچێشت. جارێکیان دەفتەری نەخۆشانم برد بۆ نەخۆشخانە و د.سەبری قەبانی کە دۆستی عیززەددین بوو منیشی باش دەناسی و لە زۆر شتدا بەیەکەوە دەدواین بۆی نووسیم کە دوو ڕۆژ لە ڕیازە ئیستیراحەت بکەم چەندی گوتم دکتۆر لەم دوو ڕۆژە تەنها یەک ڕۆژی بۆ من دەبێ چونکە سبەینێ ڕیازە هەیە دوو سبەینەم لێ دەچێتە خۆڕایی، فایدەی نەدا. لە گەڕانەوە بە هەموو مەهارەتێکی هەم بوو، زۆریش نەبوو، هەستام (اجازة يومين)م کردە (اجازة شهرين). گۆڕانەکە خراپ نەبوو بەڵام سەرەواوی (يومين)م بۆ چار نەکرا وەکوو دوومەڵ لە نێوان (ش. هـ)ی (شهرين) پۆزایی هەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا فێڵەکەم سەرکەوت و کەس لێمی بەسەر نەگرتەوە.

د. سەبری قەبانی وەک گەلێک لە خوێنەرانی ئەم ڕۆژگارە دەزانن خەڵقی سووریە بوو، لە خەستەخانەی هەولێر بووبوو بە دکتۆر. بە ماڵەوە هاتوچۆی باداوەی دەکرد. لە گەشتی بەهاران کە ڕۆژانی جومعە هەر جارە بەرەو لایەک بۆ ڕابواردن دەچووین د. سەبری لەگەڵماندا دەبوو، بە زۆریش ئەو کامێرای لە کار دەهێنا و وێنەکانی سەروبەر دەکردن. لە ژمارەیەکی پار، پێراری گۆڤاری (الف باء) یەکێک لەو ڕەسمە کۆنانە بڵاو کرایەوە و چەند و چۆنیەکەی شەرح درابوو. بەڵام زۆر بە سەیری جارێکیان لەو گۆڤارە (طبي) یەی خۆی لە شام دەری دەچواند ڕەسمێکی لەو ڕەسمانە بڵاوکردەوە کە لە دێی بیستانە گیرابوو، حەمەد مستەفای وەکیلی مەلا ئەفەندی و کوێخای دێیەکە مێوانداری دەکردین. ئەو ڕۆژە حەمەد مستەفا کام جلکی قۆزی هەیبوو لە سەڵتەی سوورمەدار و کەوای تاقە و سەر و شەدەی ئاوریشم لە خۆی ئاڵاند بوو، ڕەسمەکەش هەر وەهای دەرخستبوو. د. صبری وای ڕانواندبوو کە ئەم هێنەیە لەگەڵ مەلا مستەفای بارزانی بەیەکەوەمان گرتووە کەچی زۆر باش دەیزانی حەمەد مستەفای بیستانەیی‌یە. خوای لێ خۆش بێ، دیارە مرۆ دکتۆریش بێ هەر بە مرۆیی و بەو کەم و کەسرییەی هەیەتی دەمێنێتەوە. د. سەبری تا سەرەتاکانی جەنگی دووەمیش هەر لە هەولێر بوو، تەنانەت ناسیاوێکی خۆی، د. فائق نەححاس، کە کرا بە دکتۆری کۆیێ نامەی شناسایی لە د. سەبریەوە بۆ باوکم هێنا.

لەوەوە د. فایق نەححاس هێندەی تاکێکیماڵی خۆمان ئاشنا و برادەر و دۆست بوو. کە ماڵمان چوو بۆ چنارۆک خۆی هاتە خانووە کۆنەکەمان تا لە گەشتی هاوینە گەڕاینەوە. ڕێکەوتێکی سەیرە کە لە ساڵی ١٩٢٦ و ١٩٢٧ەوە تا گەڕانەوەی د. فایق و د. سەبری بۆ سووریيە ئێمە پێوەندیمان لە کۆیە و لە هەولێر بە دکتۆری سووریيەییوە پتر بوو تا هی عێراقی.

لە ساڵی ١٩٢٦ و بەرەو دواتر (د. ریاض) کە بەڕاستی بلیمەتێکی دکتۆری بوو لە کۆیێ، هەتا خەیاڵ بکەیت لە دۆستایەتیی باوکم و ئەو خەیاڵەکەت بڵاو نەبوە. برینکاریی وەهای دەکرد بەو بێ ئەسبابیەی کە لە (مستوصف) بوەشێتەوە سەری خەڵقی تێدا سوڕ دەما... خەڵقی حەڵەب و گاوور بوو بەڵام دەتگوت لە بوداپست وەیا ڤیەنەوە بە دیاری بۆ کۆیێ هاتووە. دوای ئەو د. سەلاح کە خەڵقی شام بوو چەندین ساڵ لە کۆیێ بە دکتۆری مایەوە. زۆری نەبرد لە هەولێر د. سەبری و لە کۆیێ د. فایق نەححاس بوون بە ناسیاو. دوای ئەوان د. سەلیم نەححاس کارگێڕی خەستەخانەی هەولێر بوو، بەڵام نازناوی (نەححاس) ڕێکەوت بوو بۆ ئەو و د. فایق نەک هی خزمایەتییان بوو.

د. سەبری مرۆیەکی گەش بوو، چالاکییەکی هەست پێ کراوی دەخستە ئەو شوێنەی لێی بایە. لە هەمووی خۆشتر بۆ من ئەوە بوو کە چەندین قەوانی ئێمە نەبیستووی کەلسووم و عەبدولوەهاب و سەید صفتی لەگەڵ خۆیدا هێنابوو. لە کۆیێ کەسی ئەوتۆم نەبوو (جگە لە میرزای حاجی کەریم) لەگەڵمدا تێکەڵ بە گیانی ئەو گۆرانیانە بێ کە کاریان لە ناخی ناخم دەکرد، عیززەددین بۆ من ئەو کەسە دائیمیە بوو کە هەمیشە دەنگی هەستی خۆم لەودا دەبیستەوە. بە یەکەوە گوێمان دەگرت و بەیەکەوە بۆ شیرنکاری گۆرانیبێژ تەزوومان پێدا دەهات. یارمەتیدەرێکی گەورەی هەردووکمان گۆرانیبێژی قورئانخوێنی بێهاوتای ئەو دەمە و هەموو دەمێکی کورد (شەهاب) بوو کەوا بەڕاستی لە موعجیزەی دەکرد. بێ دوودڵی کردن و بێگومان دەڵێم کەس نەبووە توانیبێتی نەفەسی گۆرانی و نەفەسی تەرتیلی قورئان لە دەنگی خۆیدا کۆبکاتەوە وەک کە شەهاب کۆیکردبۆوە. وەکوو شێخ محەمەد ڕیفعەت قورئانی دەخوێند، وەکوو سەلامە حیجازی و کەلسووم و ساڵح عەبدولحەی گۆرانیە سەخت و سەرکەشەکانی میسری دەگوت. لە قۆریاتی کەرکوک مامۆستای مامۆستایان بوو، لە گۆرانیی کوردی شتێک دەگێڕمەوە پایەی نیشان بدات. عیززەددین باسی کرد، گوتی ئێوارەیێک لە شەقڵاوە بە کۆمەڵ پیاسەمان دەکرد تا ماندوو بووین. لە لاڕێ بە سەر باغەکاندا لە ڕووانگەیەک دانیشتین بۆ حەسانەوە گوتی من لەسەر بەردێکی زل دانیشتبووم شەهاب بە پێوە سەیری باغەکانی دەکرد. لە نکاو کە تێی هەڵکرد: لە باغان ئاهـ و ناڵین دێ... وەها بە لادا چووم خەریک بووم لە بەردەکەوە سەرەنگرێ ببم. شەهاب خەسارەیەکی زل بوو لە گۆرانی، بە گشتی، و هی کوردی بە تایبەتی کەوت. خۆی خەراباتی بوو، هێندەش دەست کورت بوو زستانان گەرمی نەدەبۆوە. ئۆقرەشی نەدەگرت، کە هیچ جێگای نەدەما بە خۆیەوە بگرێ دەهاتەوە مزگەوتەکەی مەلا ئەفەندی و تێیدا ستار دەبوو.

هەوەڵ ساڵی خوێندنم بوو لە باداوە، ڕامز بەگی عەبدوڵڵا سافی یەعقووبی کەرکووک کە قایمقامی کۆیە بوو بە مێوانی هاتە لای مەلا ئەفەندی. شەو ژوورێکی بۆ تەرخان کرا و خۆی و شەهاب تێی خزان. من لە ژووری خۆمەوە گوێم لە دەنگی شەهاب بوو قۆریاتی دەگوت بەڵام دەتگوت ئاگر لە هەناوی دەردێت.

ئەو شەوە هەتا درەنگێکی زۆر درەنگ شەهاب گوتی و ڕامز بەگ دەگریا و لەسەر و پۆتەڕاکی خۆی ڕادەکێشا. پیاوەکانی مەلا ئەفەندی لە کەلێنی پەردەی پەنجەرەوە ئەوەیان لە ڕامز بەگ دیتبوو دواتر من زانیم ڕامز برینداری عیشقێکی ناکام بوو. شەهاب بە دەردی سیل ئۆغری کرد، سەرەتاکانی عومریشی بوو لە چاو ئەو عومرەی کە مامۆستای خۆی سەیید مەردان ڕایبوارد. حیکایەتی سەیید مەردان و شەهاب و بە دوا ئەوانیشدا هی حەیدەر (مەشوور بە حەیدەرە کەچەڵ) بە سفتوسۆیە بەڵام لێرە جێی نابێتەوە.

عیززەدین بۆمی گێڕایەوە: جارێکیان مەلایەکی قورئانخوێنی میسری دێتە هەولێر و لە مزگەوتی قەڵات سەردانی مەلا ئەفەندی دەکات. لەو دەمەدا شەهاب لای عیززەدین قەڵەندەرانە دانیشتووە. مەلای میسری عەشەرەیەکی قورئان بەشێوەی خۆیان دەخوێنێ. شەهاب لەپەنا دەرگەی ژوورەکەی مەلا ئەفەندی گوێ ڕادێڵێت بۆ قورئانخوێن. ناوناوەیەک کە ڕای لە خوێندنەکە نابێت دەبۆڵێنێ. کە مەلاکە «صدق الله العظیم» ی لێ دەکێشێت، شەهاب هەرچەند لەحەد بەدەر شەرمی لە مەلا ئەفەندی دەکرد، ئەو ڕۆژە خۆی پێ ڕاگیر نەکرا و چووە ژوورەکەوە و بەسەر ئەژنۆیانەوە قورئانێکی خوێند کە هەر بەو دەکرا. کابرای میسری واقی وڕ ما، دواتر لە مەجلیسی عیززەدین بە شەهاب دەڵێ: وەرە لەگەڵمدا بتبەمە میسر، عەهد بێ بەو دەنگەتەوە عەبدولوەهاب دەشاریتەوە و دەوڵەمەندت دەکەم بە مەرجێک بەڵێنم پێ بدەیت دوای دەوڵەمەند بوونت لەگەڵمدا بەوەفابیت. بەڵام شەهاب لەو دنیا خەراباتیەی کە قاڵبی پێوە گرتبوو وازی نەهێنا.

لەو جۆرە مێوانانە بارەها دەمدیتن سەردانی مەلا ئەفەندییان دەکرد و بە تێڵەگەی پڕەوە بەرەو ماڵ دەبوونەوە. جارێکیان مەلایەکی ئەوتۆیی قسەزانی شاعیری باخەبەری نوکتەباز یا لە فەلەستینەوە یا لە میسرەوە هاتبوو چەند ڕۆژێک لە باداوە مێوانی مەلا ئەفەندی بوو. ئەوسا (سالی ١٩٣٨) مەحموودی کۆنە پێشخزمەتی سالح زەکی بەگی ساحیبقران ببوە پێشخزمەتی مەلا ئەفەندی لە باداوە. یەکجار لە پاکی و ڕێکی دیوەخانە دەکۆشا، هەرچەند مەیلەو عەسەبی بوو. مەلاکە لێی ڕازی بوو، ئەم دوو بەیتەی کرد بە مەدحی:

ان الكريم اذا لانت عريكته
كانت مواليه في الاخلاق محمودة
لذاك مني على الملا بطائفة
نعم الموالي واعني فيه محمودا

لە موناسەبەی گۆرانی و گۆرانیبێژ بە بیرم دێتەوە، هەر لەو ساڵەی یەکەمی خوێندنم بوو جارێکیان میرانی قادر بەگی شەقلاوە بە دەستەودایەرەی خۆیەوە هاتە باداوە لە نێوانیاندا کاوێساغاش پەیدا بوو. کاوێساغا لە ڕیزی براکانی قادر بەگ دەژمێردرا و بەشداری دانیشتن دەبوو لە مەجلیسی مەلا ئەفەندی. بەو دواییە لە گۆڤارێکی کوردی باسی کاوێساغام خوێندەوە، چی لەو باسە نووسرابوو لە بارەی ڕێز لە خۆنانی کاوێساغاوە هەمووی ڕاستە چونکە دانیشتنی لە مەجلیسی مەلا ئەفەندی بەو شێوەیەی خۆم

دیتم هەموو ئەو باسانە دەسەلمێنێ. (ئەمەم لە ٢٨/٤/١٩٨٦ نووسی).

لە مامۆستاکانی ساڵی یەکەمی خوێندنم حاجی مەلا کەریمی کۆیی بوو، دەرسی دینی پێ دەگوتین. هەر جارە لە ئەزموونی مانگانە پارچە ئینشایەکی ڕێکوپێکی عەرەبیم بۆ دەنووسی بێ ئەوەی ئایەتی قورئانی و فەرموودەی پێغەمبەری وەپاڵ بدەم، چونکە لەبەرم نەبوون، ئەویش لە سەرەخۆ سەد نومرەی دەدامێ. بێ ڕیا و تێخوێندنەوەی هیچ شتێک زۆر خاتری دەویستم، ئەویش نەک هەر لای من لای هەموو قوتابیەکان تا بڵێی خۆشەویست و موحتەرەم بوو، هەر لە هەولێر ما هەتا مردن. مامۆستایەکی دیکەم، حیکمەت بەکر، دەرسی ڕیازیاتی پێ دەگوتینەوە. تورکی ئەستەمبۆڵ یان شوێنێکی وەک ئەوێ بوو چونکە ئاخاوتنەکەی بە تورکی ئەگەر بنووسرابایەوە دەبوو بە گوتار. وردە وردە لە عەرەبی هەنگاوی هەڵدەهێنا. عیززەددین گێڕایەوە بۆم، کە جارێ ئەو قوتابی بووە لەو مەکتەبە حیکمەت بەکر لە دەرسی (فسلجة) باسی دڵی کردووە گوتووەتی: «الانسان القلبها مثل الانسان القبضتها» مەبەسی بووە بڵێ دڵی مرۆ هێندەی مستیەتی. لە ڕیازیات بێوێنە بوو، خۆ کە تەباشیری بە سەر تەختەی ڕەشەوە دەسووڕاندەوە و دایەرەی ڕەسم دەکرد دەتگوت پەرگاری بەکار هێناوە. دوای خورشید سەعید ئەو بوو بە کارگێڕ، قوتابیان هەناسەیەکی ئۆخەیان هەڵێنا چونکە حیکمەت بەکر هەرچەند لە ئیدارە بێهێز نەبوو مەیلی توندی و خۆسوور هەڵگێڕانیشی نەبوو، پتریش بە لای بایەخ دان بە سەقافەتەوە دەچوو نەک بە ڕیازەی بەدەنی و تەدریبی عەسکەری (سامی شەوکەت کە بووە کارگێڕی گشتی مەعاریف تەدریبی عەسکەریی داهێنا بە چاولێکەری لە ئەڵمانیا و ئیتالیا).

ناوناوە نیوەڕۆژم لای هاوڕێیە کۆییەکان دەخوارد لەو خانووەی کە لە تەیراوە تێیدا کرێگرتە بوون. ڕۆژی وەها خەبەرم بە پیاوەکانی مەلا ئەفەندی دەدا کە بۆ نانی نیوەڕۆ ناچمەوە مزگەوتی قەڵات، یان قاسمم تێدەگەیاند. ئەو هاوڕێیانە تفاقی بژێویان لەماڵەوە بۆ دەهات یان کە لە عوتلە دەگەڕانەوە بۆ هەولێر لەگەڵ خۆیاندا دەیانهێنا. باوەڕ بکەن ئەو لوقمە پاکەی لەو ڕۆژانەدا بە هەستی برایەتی تێکەڵ لەگەڵ هەستی غەریبی بە یەکەوەمان دەخوارد، دەتگوت خۆراکی بەهەشتە، لەبیری ناو حەوشە ئاویان هەڵدێنجا.

ڕۆژێک لەو ڕۆژانەی مامۆستا ڕیفعەت دۆغرەمەچی میزاجی ساف بوو بە کوردی دەدوا و هاتە سەر باسی پاکی و میکرۆب و نەخۆشی. بێ ئەوەی ئاگاداری بیری حەوشەی خانووە کرێگرتەکەی برادەران بێ، گوتی دەبێ مەودا لە نێوان بیری ئاوی خواردنەوە و ئاوەڕۆی ئەدەبخانە پەنجا مەتر کەمتر نەبێ. فاتیحی خاڵە شێخ سەدر گوتی: ئەفەندی مەودای نێوان بیری ئێمە و ئەدەبخانەکەمان لەو خانوەی تەیراوادا پێنج مەتریش نابێ دەبوو هەموومان بمرین. قوتابیەکان دایانە قاقای پێکەنین، ڕیفعەت ئەفەندی بە بزەیەکەوە گوتی، بەرخم دەبی ئەنگۆ ڕوحتان لە پۆڵا دروست کرابێ میکرۆب پێتان ناوێرێ. پار، هاوینی ١٩٩٣، لە هەولێر بووم، ڕۆژێک زانیم مامۆستا ڕەفعەت دوغرەمەچی کۆچی دوایی کردووە کە تازیەی بەسەر چووبوو، خەڵقەکە لە زیارەتی سەرقەبریشی گەڕابوونەوە. من چەندێکی بۆم ڕێک کەوتبێ و برادەری خاوەن سەیارە و شارەزای ماڵەکەی ئەوم چنگ کەوتبێ سەردانیم کردووە. هەزار ڕەحمەت لە گۆڕی. هەتا مرد حورمەتی خۆی پاراست و شەقامەڕێی میراتیی بەر نەدا بۆ ژیانی تازە مۆدێلی شێوە

چەرخوفەلەک کە هەر ساتە لە ڕێکدایە.

لە بیرەوەریەکانی ساڵی یەکەمی خوێندنم، کە هێشتا مانگێک بە سەریدا تێپەڕی نەکردبوو، ئەوە بوو کە قوتابییانی پۆلی شەشەمی یەکێک لە فێرگە سەرەتاییەکانی سلێمانی بە سەرپەرشتی کردنی مامۆستای ڕیازەیان ساڵح ئەفەندی (ناوی باوکی نازانم و بووش بە ناسیاوم، چەند ساڵێکە کۆچی دوایی کردوە) سەردانێکی هەولێریان کرد و وەک بزانم لە قوتابخانەی ناوەندی هەولێریش مێوان بوون. قوتابییەکانی هەر سێ پۆلی مەکتەبەکەمان بۆ پێشوازی لێ کردنیان ڕیز بووین و کە هاتنە حەوشەی مەکتەب لە لایەن مامۆستای ڕیازەمان، حاجی داودەوە، بە گوتارێکی سەرپێیی عەرەبی بەخێر هێنران و کۆتایشی بە (بەخێربێن) هێنا، مامۆستا ساڵح زۆر بە گورجی و بێگرفت و بە گیانێکی گەرم و گوڕی کوردایەتیەوە وەڵامی دایەوە و سپاسی ڕاگەیاند و پێوەندی (کوردبوون)ی سلێمانی و هەولێری کرد بە بنەمای قسەکانی. لە چەند قوتابییەکی کەم ئەژماری تورکپەروەر بەو لاوە هەموو قوتابییەکان بەو گوتارە گەشانەوە و چەپڵەڕێزانێکی بە هاتوباتیان بۆ گێڕا. لەوەندە بەولاوە ماوە نەبوو بیان بینینەوە یان لەگەڵیان دانیشین چونکە بەرنامەی گەڕان و سەردانی شوێنی دیکە و کەم مانەوەیان دەرفەتی نەداینێ بە داخوازی دڵ بیاندوێنین و بیانبینین.

هەولێر گیانێکی کوردایەتیی تازە کەوتبوە ناو گەنجە تازە خوێندەوارەکانیانەوە. مامۆستا ڕەفیق حیلمی دەورێکی گەورەی بینیبوو لە ئاگادار کردنەوەی ئەو خەڵقە بۆ کورد بوون و خۆ بە کورد زانین. بەشێکی گەنجەکانی نازناوی کوردییان هەڵبژاردبوو پێوەی دەناسران، یەکێک لەوان، فەتاح جەبار، کە پتر بە فەتاح خەسرەو دەناسرا (بەو دواییە بیستم ماڵاوایی لە ژیان کرد) و هەر لەگەڵیدا ژیا. من گیانی کوردایەتیم لە عیززەددیندا دەدیت، ئەویش بە پێی چاوکرانەوەی لەگەڵ گوتە و گوتارەکانی مامۆستا ڕەفیق حیلمی، تا ڕادەیەکی، تیشکی ئەوی دەدایەوە چونکە لە دەمی مامۆستایی ئەودا خۆی قوتابی بوو.

ئەو هەستە تازە سەرهەڵداوە بە هۆی شریتەی بێپسانەوەی قوتابیەکانی کۆیێ بۆ خوێندن لە هەولێر، تا ڕادەیەکیش بە تەئسیری ڕەواندز و قوتابییەکانی کە لە چالاکیی سەید حسێن حوزنی موکریانی و چاپخانەکەی شیرمژی کوردایەتی دەبوون، ئا ئەو هەستە بەردەوام و لە گەشە کردندا بوو، تا ئەوەی چیرۆکێکی تەمسیلی کوردی کە پێشتر لە مەکتەبێکی کۆیێ بە ناوی کچی کوردستان پێشکەش کرابوو لە هەولێریش لە ژێر ناوی کچی دامەن پاکدا بە کوردی تەمسیل کرایەوە، بۆ دەوری قارەمانەکە لە کۆیە (عمر عبدالله) کە پێشتر خۆی لە کۆیێ ئەو دەورەی دیتبوو داوەت کرا بۆ هەولێر. ئەو خوێنە گەرمە بوو لە دەماری گەنجەکانی دەگەڕا و لە پاش هەشت ساڵان ڕەمزی نافیعی بەرەو خۆبەخت کردنەوە برد بەو شێوەیەی لە ژمارەیەکی گۆڤاری (کاروان)دا بڵاوکرایەوە.

لە کۆیێ جارێ قوتابی سەرەتایی بووم، یەکەم چیرۆکی تەمسیلی لەلایەن مامۆستا و قوتابییەکانەوە هەر لە بیناکەی قوتابخانەی سەرەتایی ئەوسادا پێشکەش کرا. دواتریش هەر لەو شوێنە چیرۆکی تەمسیلی «نیرۆن» ئاهەنگی بۆ گێڕدرا. لە هەردوو جاردا ئەشراف و پیاوە ناسراوەکان داوەت کران بۆ ئاهەنگەکان، لە هەردوو جارانیشدا باوکم گوتاری سەرەتای ئاهەنگەکەی لەگەڵ شەرحی سوودی ئەو

جۆرە تەجرەبانە بەخەڵقەکە ڕاگەیاند تا ئەوەی تەمسیلی گەیاندە پایەی «فرض الكفاية» کە بریتییە لەو پێویستییەی کە ئەگەر کەس پێی هەڵنەستێ، بە حوکمی شەرع، هەموو کەس تێیدا گوناهبار دەبێت، تەمسیلیش بۆتە پێداویستییەکی کۆمەڵایەتی سەردەم و دەبێ بەو چاوە تەماشای بکرێت. هەر لەبیریشمە کە شەو دوای بەسەرچوونی تەمسیلی نیرۆن کە کۆتایی بەوە دێت، کۆمەڵێکی نادیار لە پشت پەردەوە هاوار دەکەن: ستەم بەردەوام نابێ و ستەمکار هەر تێ دەچێ، هەروا بە ڕێگەوە بەرەو ماڵ دەبووینەوە، باوکم گوتی: ڕاستە ستەمکار دەوام ناکات ئەمما هەتا زاڵمێک تێ دەچێ هەزاران مەزلووم ماڵی کاول دەبێ.

لەو ساڵەی ١٩٣٥ی خوێندنی هەوەڵ جارم لە هەولێر چونکە وەها ڕێک دەکەوت لە کژی زستان و باراندا بەرەو ماڵ ببینەوە، ناخۆشیی ڕێگەی قوڕ و خواروخێچ و هەوراز و نشێوم دەچێشت. وەها دەبوو شەو لە ڕێگا دەماینەوە. عەزابی کوتانەوەی ڕێی بێقیرتاو بە ملەوە بوو هەتا ئەو ساڵانەی دوایی کە ڕێگاکە لە نوژەنەوە وەک ڕێگەیەکی فەرعی قیرتاو کرا. چەندێکی سەفەرم بەسەر ڕێی قیرتاودا دەکرد دەتگوت ئەو کەسەم کە جلکی خوازرایەوەی لەبەر کردووە چونکە منیش وەک ئەو کە گەییشتمە سەر ڕێی بەرەو ماڵ، قیرتاوەکە بە خاوەنی دەدەمەوە.

ئەوسا سەرژماری قوتابییەکانی مەکتەبی ناوەندیی هەولێر، بە هی ناوەوە و عەنکاوە و کۆیە و ڕەواندز و شەقلاوە و دزەییانییەوە، ٦٠-٧٠ کەسێک بوو. قوتابییەکانی پۆلی یەکەم کە نموونەی پۆلەکانی دیکە بوون هەر ئەو چین و ئەسنافانەی دەنواند کە دانیشتوانی شار پێکیان دەهێنن. وەک لەبیرمە سەید محەمەداغای سەید عەبدوڵلاغای نەقیب و حەیدەری سەلیماغا (خوارزای موحسیناغای سەرۆکی شارەوانی کە خوارزای مەلا ئەفەندی بوو) ناوی ئاغا بە لەقەبیانەوە بوو بێ ئەوەی لە ڕەسمیات دەربکەوێ. محەمەد و موعتەسەمی فەتاح چەلەبی و عەبدولخالق ئەحمەد چەلەبی لە بنەماڵەی توجاری هەرە پێشەوەی هەولێر بە (دەباغ) ناویان دەهێندرا. مووسا سەمەد، عومەر عوسمان، عوسمان قۆجە قەساب ئەگەرچی لەقەبی ئاغایان پێوە نەبوو بەڵام لە هیچ ڕوویەکەوە خۆیان لە کەس بە کەمتر نەدەگرت، خۆ عوسمان قۆجە و مووسا سەمەد چونکە زیرەک و تێکۆشەر بوون لە دەرسەکان هەمیشە لە قوتابیی هەرە بەرچاوی ئەو دەمە بوون. جەمیل میران ڕەشید بەگ لە بەگزادان و ئەحمەد حەسەن لە ئەسنافان نوێنەری شەقلاوە بوون. نەژاد عەزیز لە ڕەواندزەوە هاتبوو. بایز و برایمی عەزیزاغای ئەحمەد پاشا و بایزی عەبدوڵلاغا لە دزەیییەکان بوون. دواتر هی دیکەشیان پێ ڕاگەییشتن، وەکوو جەوهەر عەزیزاغا و کانەبی عەزیزاغا و برایمی عەلیاغا. محەمەد عوسمان و عەبدوڵلا حوسێن کسرە، وابزانم عەرەب نەژاد بوون، بەڵام لەگەڵ کوردان فەرق نەدەکران. چەند قوتابییەکی عەنکاوەمان لەگەڵدا بوون ناویانم لەبیر نەماوە، وا بزانم دییانی شەقلاوەشمان لەگەڵدا بوو. جەلال قادر، برایمی سەید یووسف، عەزیز مەولود، ڕەجەب وابزانم ناوی باوکی عەبدوڵلا بوو هی دیکەش کە ئەگەر زەینمی تێدا بگوشم ڕەنگە بە بیرم بێنەوە هەموویان هەولێری بوون. هەرچی بلێ ئیدارە یان مامۆستای مەکتەب فەرق و جودایی لە نێوانیاندا کردبێ بەهۆی دەوڵەمەندی و دەستەڵاتەوە، ئەشەدەوبیللا درۆی فەرمووە. قوتابییەکی دیکەمان لەگەڵدا بوو براکەی ناوی (جمیل) و مامۆستای مەکتەبی سەرەتایی یەکەم بوو لە هەولێر، وا بزانم هەولێری

نەبوو، بەڵام کورد بوو، ناوەکەیم لەبیر نییە بەڵام زۆر بە سەیری هەرگیز رێک نەکەوت قسەی لەگەڵدا بکەم. کورێکی لەسەرەخۆی بە وێڵ و تەرتیب و ئەسمەر ڕەنگ و دوورە شەڕ. ئێستاش خەفەت لەوە دەخۆم (خەفەتێکی کەم) کە لە ماوەی چەند ساڵدا ڕێک نەکەوێ لێو لەگەڵ یەکدیدا بقەڵیشێن بە وتووێژ. وا بزانم وەها لووا کە لە سەرەتاوە یەکدی نەدوێنین، دواتریش لێم بوو بە کوردە غیرەتی، ڕەنگە ئەویش هەروەها بووبێ.

سەید محەمەداغا و سەید برایم دەنگیان لە قورئان خوێندندا خۆش بوو. سەید محەمەداغا زوو مەکتەبی جێ هێشت، لەگەڵ عیززەددین بەیەکەوە خزمەتی عەلەمیان جێ بە جێ کرد. سەید برایم بە زاری خۆی نازناوێکی بەسەر خۆی داهێنا. جارێکیان مامۆستای لێی دەپرسی فلانە شت چی لێ هات؟ ئەویش بە تەئسیری دەرسێک کە لە بارەی (تبخر)ی ئاوەوە نیشتبوە دڵی بێ لێکدانەوە گوتبووی: مامۆستا تەبەخوری کرد!! ئیتر خۆی بوو بە سەید تەبەخور. لێشیان دەگێڕایەوە گۆیا لە باسی (حروف الـجر) کە مامۆستا بە قوتابیان دەڵێ ئەو حەرفانە تاوی فیعل بۆ سەر (مجرور) رادەکێشن سەید برایم بە تاقییان دەکاتەوە، دەستەسرێکی خۆی بە ئاودا دەدات وەری دەگەڕێتێ بە حەرفی جەڕ بەڵکوو ڕایبکێشنەوە بۆی، ئیتر چی لەو حەرفە زانی بووی. من، فی، علی، الی... هەموان دەڵێتەوە و بە دەستیش ئیشارە دەکات کە دەستەسڕەکەی بۆ بێتەوە، سوودی نابێ. کە هاتەوە مەکتەب یەخەی مامۆستاکەی عەرەبیی گرتبوو کە ئەم حروفە نەڕادەکێشن و نەترخێنەشن دەستەسڕەکەم ئاو بردی. ئەو ساڵەمان بەسەر برد، دەرچووم بۆ پۆلی دووەم، بە بیرمدا نایەت کەسێک لەو قوتابییەی بەیەکەوەمان دەخوێند لەو ساڵەدا کەوتبێ.

خزاینە هاوینی ١٩٣٥ ڕێکەوتێکی خوولیایی ئاواتێکی دوورە دەستی خستە ناو لەپمەوە. لە نێوان پاییز و هاوینی ١٩٣٤ بڕیاری دامەزراندنی کاک مەجیدی ئامۆزام بە مامۆستای سەرەتایی لە وەزارەتی مەعاریفەوە دەرچووبوو. خۆی بۆمانی گێڕایەوە، لە هەوڵی دامەزراندا، کە لە بەغدا بوو، بە ناوی باوکمەوە نامەیەکی بۆ مەجید بەگ یەعقوبی، کارگێڕی گشتیی مالییە، نووسیبوو کە یارمەتیی کاک مەجید بدات بۆ دامەزراندن. گوتی هەرچەند بەڵێنی دامێ دریغم بۆ نەکا بەڵام بێئومێد گەڕامەوە کۆیێ. مانگێکی نەبردبوو، ئەمرەکەی دامەزراندنی لە ڕۆژنامە بڵاو بووبۆوە. ئەوسا مامم بەماڵەوە لە خدران بوو چونکە بە مامۆستایی بۆ قوتابخانەی ئەوێ نەقڵ کرابوو. فەتحی (برای شیریم) ڕۆژنامەکەی گەیاندە خدران و لەو سەرەوە لەگەڵ کاک مەجید گەڕاوە بۆ کۆیێ. تەعیینەکەی لە بەرزنجە بوو. هاوینی دواتر وەزارەتی مەعاریف بڕیاری دا دەورەیەکی ڕاهێنان بۆ ئەو مامۆستایانە بکاتەوە کە پێویستیان بەو ڕاهێنانە هەیە. سەرت نەیەشێنم دەبوو کاک مەجید و گەلێک لە مامۆستاکانی دیکەش بچنە بەغدا بۆ بەشداری کردن لەو دەورەیە. مامم وەهای پەسەند کرد تا بەغدا لەگەڵ کاک مەجید بێت، ئیزنی لە باوکم بۆ منیش خواست و ڕەزامەندی لێ وەرگرت. کە ئەو موژدەیەم پێ درا، عارد بە خۆیەوە نەدەگرتم. ڕەنگە لە تەمووزدا بوو ڕۆژێکیان لە خزمەت مامم‌دا من و کاک مەجید و چەند مامۆستایەکی دیکەی وەک عەبدوڕڕەحمان نوورجان، مەلا حەمیدی عەسکەری، چووینە هەولێر. نیوەڕۆ نانمان لە باداوەی مەلا ئەفەندی خوارد. لە کەرکووک یەک دوو ڕۆژ ماینەوە دەبوو ئەوراقی مامۆستاکان لە مەعاریفی کەرکووک

بۆ ئەو دەورەیە ڕێک بخرێت. میرزای حاجی کەریم لەو بەینە بە کاتب - وا بزانم هی مەحکەمەی کەرکووک - دامەزرابوو، زۆرمان پێ گەشایەوە و کە لە دەوام دەردەچوو تا دەمی نووستن لەگەڵماندا دەبوو. یەکەم جار بوو لە عومرم سینەما ببینم. لەگەڵ میرزا بەیەکەوە چووینە سینەماکان، هەر شەوە لە یەکێکیان، مامم لەو یەک دوو ڕۆژەدا سەردانی چەند دۆستێکی کرد، لە هاتوچۆی دایەرەی مەعاریفیش عەبدوڵڵا عەلی حیکمەت لە ڕادەبەدەر پێمانەوە خەریک بوو. وەک لەبیرمە ئەو ساڵە (داود السعدي) کارگێڕی مەعاریفی مەنتیقەی کەرکووک بوو کە سەیری سلێمانیشی دەکرد. بەڵام سلێمانی زوو کرا بە ناوچەی مەعاریفی خۆی.

سەفەری ئەوسا لە کەرکووکەوە بۆ بەغدا، مەگەر چۆن، دەنا بە شەمەندەفەر بوو. بۆ ئێمەمانان کە چاومان لە دنیا هەڵنەهاتبوو تەپ و تۆزەکەیشی خۆش بوو. گەیشتنی شەمەندەفەر بە ئیستگەیەک و لێ وەستانی و هاتنەخوار و سەرکەوتنی چەند کەسێک و دەنگی هێلکەفرۆش و ئاوفرۆش لەبەر تیشکی کارەبای کز جیهانێکی ئەفسووناوی بەبەر چاودا تێدەپەڕاندن. دوو جێگە لەو ڕێگەیە هەبوو، وەکوو ماچ کردنی حەجەرولئەسوەدی حەج، نەدەبوو لێی بێ ئاگا بیت، یەکێکیان توونێلە بەستەزمانەکەی حەمرین بوو کە هێندەی «چاهی وەیل» ی ناو ئەسکەندەرنامە خەیاڵ ورووژێن بوو. ئەوی دیکەیان لێک کردنەوە و تێک بەستنی ئەو واغۆنانە بوو کە هێندێکیان دەچوون بۆ خانەقین و زوربەشیان بۆ بەغدا. شوێنی ئەو کارە گرنگە، کە ئەوسا بە هێزی شان دەکرا (لە دنیای پێشکەوتوودا هەمووی ئۆتۆماتیک بوو، ئێمە لێی بێخەبەر بووین)، ئیستگەی قەرەغان بوو. دوو شەمەندەفەری خوێڕی دەگەییشتن بە یەک، هێندێک لە واغۆنەکانی بۆ خەتێکی دووەم دادەبڕان، کارەساتێک بوو سەعات و نیوێکی دەویست کە دەبوو لە پێنج دەقیقەدا بکرێ. ڕاستیەکەی ئەمن لە تانووت و هاندانی خەڵقەوە تاوم بۆ ئەو دیمەنە ساکارانە دەگرت، هیچیش بە دڵمدا نەدەهات کە هەر دەبێ لە کانتینەکەی قەرەغان چایە و ماستاو بخۆمەوە ئەو شەوەیان شتێکی دیکەش سەرنجی لە کانتێن و واغۆن گۆڕی بۆ خۆی دەدزیەوە. لە کەرکووک کە سوار بووین وەها ڕێکەوت ئەو واغۆنەی دەرەجە سێی ئێمەی چووینێ ئافرەتێکی پەنجا ساڵی مووسڵی و کچە عازەبە جوانکیلەکەی جێگەیان کەوتە ڕیزی ئەو بەری ڕیزی ئێمەوە. بە جووتە دایک و کچ لەسەر کورسییەکی دوو نەفەری دانیشتن و یەکسەر ڕوویان لەو دەرگەیە بوو کە خەڵق پێیدا دێنە ژوورەوەی واغۆن و لێی دەردەچن. کیژەکە عەبای بە سەرەوە بوو، هەتا بشڵێی بە ئەدەب و ئاگا لە خۆ بوو. دوای چەند ئیستگەیەک دایکەکە گوتی، ئەو کیژەم خوشکتانە، کیژتانە بە هەمووتانی دەسپێرم و لێی نووست. دەمدیت گەلێک لە دانیشتووانی واغۆنەکە لە هەموو ئیستگەیەک بەو دەرگەیەدا دەچنە خوارەوە و لێی سەردەکەونەوە کە کورسی ئەو دایک و کیژەی بە تەنیشتەوە بوو. لە هاتنەوە ژووریان بە چاوی گورگانە سەیری ئەو کیژەیان دەکرد و نیگایان دەبڕیە کەلێنی دوو لای عەباکەیەوە بەڵکوو هەر نەبێ بۆ ترووکەیەکی چاو بەدیتنی بەر ئەژنۆی بحەسێنەوە.

من بەو جۆرە ڕەفتارە ناڕاحەت دەبم. بێشەرمی و کۆمە لە خەڵق نەکردن جودایە لە دامرکاندنی بە دزیەوەی ئارەزۆی زایەندی. زۆر جاران لە دەمی هاتنەوە ژوورەوەیان بە بەهانەیەک خۆم دەکردە لەمپەر لە نێوان ئەو کیژە و دەرگاکە. بەستەزمانە هەستی بەو نییازەیان کردبوو، ئیتر هەر خەریک بوو عەباکەی

وەها لە خۆی وەرپێچێ، کەلێن نەدا، بەڵام سەفەری دوازدە سەعاتی ناو ئەو شەمەندەفەرە ئەسەرییە تاقەتی لێ دەبڕی و ناوناوە خەو بە لایدا دەبرد و دەستی لە عەباکەی شل دەبوو. موبارەزەی نێوان شەرمی ئەو کیژە و چاوبرسییەتی خەڵقەکە لە ئیستگەی قەرەغان بۆ ماوەیەک هودنەی تێکەوت. دایکەکە خەبەری بۆوە و ئاگای لە هیچ نەبوو، کیژەکەش هیچی بۆ نەدرکاند. مامم ڕایسپارد ساردەمەنی و چایەیان لە کانتینەوە بۆ هات. پاش قەرەغانیش موبارەزە دەستی پێ کردەوە هەتا ئیستگەی (باب المعظم) لە بەغدا. کە لێک دابڕاین کیژەکە زۆر بە نهێنی نیگایەکی سپاسی بۆم بەڕێ کرد و قەڵەباڵغی و تێک هاویشتنی حەماڵ و عەرەبانەچییان و خاوەن شڕوشیتاڵ و ماڵ و کوتاڵ تەقەڵەکانی پێوەندیی ئەو شەوەی لەبەر یەک هەڵوەشاندن و هەریەکەی بەرەو ئامانجێکەوە ڕاپێچەک دا. لەیەک دەقیقەدا پەردەی ئەزەل و ئەبەد لە نێواندا دادرایەوە. ئەو بەیانییە کە دنیا ڕووناک بوو هەتا ڕۆژهەڵات من خەریکی سەرنج ڕاگرتنێک بووم کەسی دیکەی خەریک نەکردبوو، بەپێی ئەوەی کە لە کەرکووکەوە بەرەو باشوور سەرە و ژێر دەبینەوە دەبێ ڕۆژ لە دەستە چەپمانەوە هەڵبێ. چاووم بڕیە ئاسۆی چەپمەوە بە دیار خۆرهەڵاتەوە، کەچی هەڵنەهات و هەڵنەهات، هەتا کاتێک دیتم تیشکەکەی لە پەنجەرەی دەستە ڕاستمانەوە، واغۆنەکەی سمی. کەس سەیری لەوە نەهاتەوە، کەس نەیپرسی بۆچی ڕۆژ جێ گۆڕکێی کرد. ڕاستییەکەی من شەرم دای گرتم ئەو پرسە بکەم لە بارەی شتێکەوە کە بە زاهیر لای خەڵقەکە جێی لێ پرسینەوە نییە. بە هەمە حاڵ من ڕۆژاوام لێ بووە ڕۆژهەڵات و کوردستانم لێ کەوتە لای بەسرە. دنیا لەبەر زەینم تەقڵەی لێ دا یاخود وەکوو ولاغ گەوزی و تەنیشتی گۆڕی. بە درێژایی مانەوەم لە بەغدا سەرەوبن بوونی دنیا بەردەوام بوو، تەنانەت کە گەڕاینەوە بۆ کەرکووک دەتگوت لە هەولێرەوە بۆی لێژ دەبینەوە. تێگەییشتنی هۆی ئەم تەقڵە لێدانە نەختێکی خایاند، بەڵام پرسم بە کەس نەکرد و خۆم گرێکەم کردەوە. شەمەندەفەری کەرکووک لە سەرەتای بەغداوە ناوەستێ، بەرەوژێر دەڕوا تا بە دەورە بۆ (باب الشیخ) دەگەڕێتەوە، لەوێوە ڕووەو کەرکووک دەبێتەوە هەتا لە ئیستگەی (باب المعظم) دەوەستێ. ئنجا لە دەمی بەرەوژوور بوونەوەی بۆ (باب المعظم) ئەو سبەینەیە ڕۆژەکەمان لێ هەڵات. دیارە لەو بارەدا کە شەمەندەفەر ڕووی لە کوردستانە دەبێ ڕۆژ لەلای ڕاستیەوە هەڵبێت. لە ئۆتۆمۆبیلدا بادانەوە و سوڕانەوە هەستی پێ دەکرێت وەک کە خۆت بادەیتەوە و بسووڕێیتەوە بەڵام لە شەمەندەفەردا هەست بەو ڕوو گۆڕییە ناکرێ، بۆ بێتاڵعی، منیش تاکە کەس بووم حیسابی ورد و قووڵم لەگەڵ ڕۆژ و ئاسۆدا دەکرد، خەڵقەکەی دیکە لە هەر کوێیەکەوە ڕۆژ هەڵاتبایە گوێیان پێ نەدەبزووت. ئەم سەر سووڕکێیەی من هەر خۆمی تێدا سەغڵەت بووم، کەسم لێ خەبەردار نەکردەوە.

بە عەرەبانەوە گەییشتینە ئۆتێلی (وجنة الشارع) لە گەڕەکی مەیدان و نزیکی حەیدەرخانە. لەبەر چاوی چ نەدیتکەی ئەوسامدا بەغدا نموونەی شاری ئەفسووناوی بوو. قەڵەباڵغی و تێک هاویشتنی ئەو خەڵقە لە حەد بەدەر بوو. ڕاستە دەگوترێ شوێن نەبوو پێی لێ دانێیت. هەرچەند ژمارەی دانیشتوانی ئەوسای ٣٥٠ هەزار کەسێک بوو، ژمارەی ئۆتۆمۆبیلی خسوسیشی لە چوار هەزاری تێنەدەپەڕاند بەڵام چونکە شارع ئەلرەشید تاکە شەقامی بوو، ئەوەندەی خەڵق پێدا دەهات و دەچوو هەمووی دەتگوت (سوق الهرج)ـە. ئەوساش گەلێک جاران هەتا دەمانتوانی لە شەقام بپەڕینەوە بەینێک ڕادەوەستاین تا

ئۆتۆمۆبیلەکان کەلێنیان دەدا. عەسران کە فێنک دادەهات لەو مەیدانەوە هەتا (باب الشرقي) و حەدیقەی ئەمیر غازی ڕێ بەر ڕێدار نەدەکەوت. سینەماکانی هەمیشە قەڵەباڵغ بوون. شەوێکیان بە فێڵێک خۆمان لە مامم دزیەوە چووینە تیاترۆیەک سەلیمە پاشا لێی دەخوێند. وەزعی تیاترۆ نەکەوتە بەر دڵم، هەتا دواییش هەرگیز حەزم لێ نەکرد.

سەفەرەکەی بەغدامان زۆر زۆر خۆش بوو. وەکوو ماچی حەجەرولئەسوەد چووینە زیارەتی عەبدولقادری گەیلانی و کازمییە. لە گەڕانەوەدا سواری گارییە بووین دیتمان مەلا ناسیحی باشمەلای ئەوسای کەرکووکیش دانیشتوە. من پێشتر بە خزمەتی نەگەیشتبووم بەڵام لەگەڵ مامم شناسایی‌یان هەبوو، بە گەرموگوڕی لە یەکدییان پرسی... مەلا ناسیح دیاربوو ناڕاحەت بوو بە سواری گارییە چونکە مەلایەکی سەلەفی بوو حەزی بە لە کارهێنانی دروستکراوی تازەبابەت نەدەکرد. لە دابەزیندا دوعاخوازی لێ کردین ئیتر نەماندیتەوە.

ڕۆژێکی، وابزانم جومعە بوو چووینە خزمەت شێخ مەحموودی حەفید. حکومەت لە سلێمانیی دوور خستبۆوە، خانوویەکی لە ئەعزەمییە بۆ ڕێک خستبوو، قەڵەباڵغی بە دەورەوە بوو. لەبەر گەرمای هاوین و نەبوونی ئامێری ساردکردن کەوا و سەڵتەی لەبەر نەکردبوو. کە مامی ناسی خێرا عەبایەکی هاوینەی بە خۆیدا دا و چەندی بلێی تەوازوعی نواند و بە دڵ لە باوکمی پرسی.

ڕاستە دەڵێن جەوهەری مرۆ لە دەمی سەغڵەتیدا دەردەکەوێت. شێخ مەحموود لەو بارە نالەبار و کزەدا یەک کێوی وەقار و قورسی و بە خۆ نازی و مێوان نەوازی بوو. تەواوێک لە خزمەتی دانیشتین کە هەڵستاین تا دەرەوە مامی بە ڕێ کرد و سەر لە نوێ سڵاو و حورمەتی خۆی ڕاسپارد بۆ باوکم. ڕاستییەکەی ئەوەی ڕایسپارد لە سڵاو پتر بوو بەڵام ئەدەب دەکەم بیڵێم. لێرەدا پێش دەستی دەکەم و دەڵێم بە خزمەتی شێخ نەگەیشتمەوە هەتا ئەو شەوەی کە لە خەستەخانەیەکی بەغدادا وەفاتی کرد. بیست و یەک ساڵ و دووسێ مانگێک کەوتە نێوان یەکەم جار و دوایین جاری بەهرەمەند بوونم بە دیتنی ئەم مرۆیە مێژوویی‌یە.

چووینە لای مەجید یەعقووبی هەم لەبەر دۆستایەتیی کۆن لەگەڵ باوکم وماممدا هەیبوو هەم لەبەر ئەو یارمەتییەی کە کاک مەجیدی ئامۆزامی پێ بووە موعەلیم، بە کوردی لەگەڵماندا دوا، هەندێکیشی لەو شیعرانەی باوکم خوێندەوە کە قسەی نەستەقی ئەوتۆیان تێدا بوو خۆی حەزی لێ دەکرد. بە ڕێکەوت، لە دەمی چوونە لای مەجید بەگ پیاوێکی عەرەبی زێدە بە شەوکەت و هەیبەت لە ژوورەکەی هاتە دەرێ. کەڵەگەتێکی بە لای کەمەوە دوو مەتری بەدەن ڕێک و موو ڕەش و گەنم ڕەنگ، جلکێکی عەرەبیی بە نرخی لە بەردا. لەبەر عەمامەی مامم سەلامێکی لە ئێمە کرد و بە جەماعەتێکەوە تێپەڕی. خەڵقەکەی لەو کۆریدۆرە بوون بۆی ڕاوەستان. بە پرسین زانیمان (عجیل الیاور)ی سەرۆک ئێلی (شمر)ی لای مووسڵە. لە ئینگلیزەکان لەقەبی Sir ی پێ درابوو. لە ئاهەنگی تاج نانە سەری مەلیکی بەریتانیا عجیل الیاور یەکێک بوو لەو پیاوە نارەسمیانەی بانگهێشتن کرابوون. لە نارێکیی ناوەکیی خزمایەتییان کوژرا. لە ١٩٥٣ کە بووم بە نائیب کوڕی ئەو (احمد عجیل الیاور)یش نائیب بوو، چەندی باوکی بە لەش زل بوو

ئەمیان بە لای بچووکیدا بوو بەڵام قسەزان و هۆشیار و خاوەن سەقافەتێکی ئەوروپایی بوو.

لە کۆیی‌یان کە ماڵیان کەوتبووە بەغدا حەمەد تەیباغای حاجی تاهیراغای حەوێزی و حەمەد مستەفاغای برای لەوانە بوون ئەغڵەب ڕۆژ سەردانمان دەکردن. ڕەشیدی عارف سەقا کە موهەندیس بوو، فەتحوڵڵای مەلا ئەسعەدیش کە نازانم خەریکی چی بوو بە زۆری لەگەڵ مامم وەفای قوتابییەتیان دەنواند. ڕەشید دەیگوت: خاڵە شێخ بۆ هەموو ئەمرێکت حازرم نوێژ نەبێ. بۆ هەموو جێگەیەک لە خزمەتتدام مزگەوت نەبێ.

لە نزیک ئۆتێلەکەمان بە لای مەیدانەوە، (مطعم العاصمة) هەبوو، ناوی دەرکردبوو بە خۆراکی پوختە و خزمەتی بێقسوور، یان دەچووین لەوێ نیوەڕۆژمان دەکرد یان دەماننارد لەوێوە خواردنمان بۆ دەهات. (دجاج علي تمن و قوزي علي تمن)ی ئەو چێشتخانەیە بەو کەرەستەیەی ئەوسای بازاڕی دەوڵەمەندی بەغداوە ئەوەبوو کە دەڵێن دەستی خۆتت پێوە دەخوارد. نیوەڕۆژێکی کە بە دەعوەت یان بە ڕێکەوت لە شوێنێکی دیکە نانمان خواردبایە بە خەسارەتم دەزانی. نرخیان ٢٤، ٢٥ فلس بوو کە ئەو دەمە لە نرخی خواردنی چێشتخانەی دیکە پتر بوو.

زۆر ئێواران لە چایەخانەی هاوینەی ساڵحیە یان لە باب ئەلشەرقی بەسەر دیجلەوە کۆمەڵ دەبووین. بەرماڵێکی هاکەزایی پەیدا دەبوو بۆ مامم نوێژی لەسەر بکات. ئەوسا چایخانەکان نوێژکەریان لێ پەیدا دەبوو، خاوەنەکانیشیان بە زۆری نوێژکەر بوو. تاکسی کەم بوو، عارەبانە بە سەدان لە جادە و کووچە و دەربوونەی بەغدا دەگەڕان، پاسی ئەهلیش لە شارع ئەلرەشید و لە نێوان بەغدا و ئەعزەمییە ئیشی دەکرد. پردەکانی ئەوە بوون بەسەر دوببەوە سەراوبوون و بە نۆرە ئۆتۆمۆبیلی ئەم سەر و ئەو سەر پێیدا دەپەڕینەوە. کە کەشتی بچووکیش دەیەویست تێپەڕێ، پردەکە لە ناوەڕاستەوە کەرت دەکرا خەڵقیش بە دیارەوە دەبوونە تەماشاچی.

وابزانم دەوری حەفتەیەک ماینەوە. کە جەماعەتی مامۆستاکان چوونە دەورە من لە خزمەت مامما بۆ کەرکووک گەڕاینەوە. ئەو شوێنانەی جادەی کەرکووک کە دەمناسینەوە هەموویان لە پێش چاوم پەڕیبوونەوە بۆ ئەو بەری جادە تومەز سەرسووڕکێی سبەینەی گەییشتنم بە بەغدا جاریٚ لە کاردا بوو. مامم خەیاڵێکی پیرۆزی بە دڵدا هات کە سەرێکی سلێمانی بدەین. لە خوام دەویست هەلی وەهام بۆ هەڵکەوێ. گەراج نزیک بوو، سەیارەش دەتگوت چاوە نۆڕی ئێمەی دەکرد. ئەفەندییەک پێشەوەی سەیارەکەی گرتبوو، مامم و منیش لە پشتەوە، بە سێیان کەوتینە ڕێ. زوو بە زوو یەکترمان ناسی. تومەز هاوڕێمان تۆفیق قەزاز بوو. لە ڕێگا خۆشمان ڕابووارد و نەیهێشت دەست بۆ باخەڵ ببەین. ئەوسا بە ئیستیراحەتی ڕێگەوە سەفەری کەرکووک و سلێمانی سێ سەعاتێکی دەخایاند دیمەنی شاخی پیرەمەگدروون کە دوور بە دووری لە وڵاتی کۆیەوەم دەدیت و زۆری تێوە ڕادەمام. ئا ئەو دیمەنە لە نزیکیی بیست کیلۆمەترێکەوە گەییشتن بوو بە ئاواتێکی بچووکم، بەڵام دەبێ بڵێم پیرەمەگدروون لە ڕووکاری بەرەو دوکان و کۆسرەت و وڵاتی کۆیەی دڵگیرترین و جوانترین چیهرەی خۆی نیشان دەدا.

لە کتێبەکەی ئەدمۆندز وێنەیەکی ئاسمانی (لە فرۆکەوە) هی پیرەمەگدروون و شاخەکانی پشتی سوورداش و شەدەڵە لەو ڕووکارەوە گیراوە مرۆ شەیدای خۆی دەکات. ئەوەی دەیەوێ قسەکەم بە تاقی

بکاتەوە با سەرنج ڕاگرێ، لە دوکانەوە کە بەرەو تاسلّووجە دەڕوات و ناوناوە بەژن و بالاّی پیرەمەگدروونی لێ دەردەکەوێ بزانێ چ شیرین وێنەیەکی دێتە بەرچاو کە هیچ خزمایەتیی نییە لەگەڵ ئەو دیمەنەی دواتر لەلای (چەرمەگا) و دیوی سلێمانییەوە بە پیرەمەگدروونییەوە دەبینێت. لە سلێمانی مێوانی سەید نووری نەقیب بووین. خزمانی نزیک دەوریان لێ داین، بەر لە هەمووان شێخ حەمە غەریب هاتە لامان. زۆری نەبرد شاکیر فەتاح هات، ئیتر تەنیشت و ڕۆخی بەرنەداین. سبەینە لە خزمەت مامدا مامۆستا شاکیر فەتاح و من چووینە سەردانی سالّح زەکی بەگی ساحێبقڕان کە موتەسەڕڕیفی سلێمانی بوو. لەو ساڵەی دوای نەقڵ بوونی لە کۆیێ هەڵکشابوو بۆ موتەسەڕڕیفایەتی. چەندێکی خەیاڵ بکەیت بەخێری هێناین. بۆ قاوەڵتی سبەی نیوەڕۆ دەعوەتی کردین، مامیشمی کردە وەکیل لە زاری ئەوەوە بە سەید نووری و شێخ محەمەد غەریبیش ڕابگەیەنێ. مامۆستا شاکیر دەیەویست سبەی نۆرەی ئەو بێ بەلاّم زەکی بەگ نەیسەلماند. باقی نووری بەگیش کە زانی ئێمە لە سلێمانین ئەغلەب لەگەڵماندا بوو. ئەو نیوەڕۆیە لە ماڵی خانەخوێمان نانمان خوارد. خێزانی سەید نووری زەوەخان، لە سەیدەکانی (کانی لەلە) و خزمێکی نزیکی دایکم بوو، کابان پوخت و لێزان و شۆڕەژن بوو. ڕەنگە کەم کەسم دیتبێ وەک ئەو قبووڵی سلێمانیی پوختە کردبێ. ئێوارە من لەگەڵ مامۆستا شاکیر و باقی بەگ نەختێک بە ناو شاردا گەڕاین و ئیستیراحەتێکمان، لە قاوەخانەیەکی ئەوسای سلێمانی کە لە ڕۆخی شار بوو، کرد، ناوی ئەو شوێنە وابزانم تەکیە بوو. سەرچنارمان دیت، ڕۆژی دیکە نیوەڕۆژەمان لای زەکی بەگ کرد. مامۆستا شاکیر و دەعوەتکراوەکانی دیکەش ئامادە بوون، نانێکی بە تام و قسەی خۆش و مەجلیسی گەرموگوڕمان خستە سەر یەک. بەڕاستی ئەو دانیشتنەی دوای خواردنەکەم زۆر بە دڵ بوو. ئێوارێ لەگەڵ مامم و شاکیر فەتاح و باقی نووری بەگدا چووینە لای پیرەمێرد. شوێنە مەشوورەکەی کە قەلەندەریی دەروێش مەشرەبێکی پێوە دیار بوو بە ڕوحی ئەو پیرەمێردەوە سەد جاران لە سینەما و گازینۆی ڕازایەوە دڵگوشاتر بوو. هەتا بڵێی بەخێری هێناین و هەموو تەوازعێکی لەگەڵ مامدا کرد و زۆر مەمنوونی ئەو سەردانەی بوو. لە ژمارەی سبەینێی ڕۆژنامەکەیدا باسی ئەو سەردانەی نووسیبوو کۆڵێکیش بە خێرهاتنی لە مامم کردبوو. نیوەڕۆژەی ئەو ڕۆژەمان لای شاکیر فەتاح کرد. زەکی بەگ عوزری هێنایەوە بەهۆی مەشغەڵەتی وەزیفەکەی، جەماعەتی دیکە هەموومان لای مامۆستا شاکیر نانمان خوارد. با لەبیرم نەچێ بە خوێنەر بڵێم سەرسووڕکێی بەغدام لە سلێمانی چارەسەرکرا، ڕۆژهەلاّت و ڕۆژاوای سلێمانی وەکوو هی کۆیێ هەم لە شێوەدا و هەم لە ئاشکراییدا هاوچوونن. ئاسۆ و ئاسمان کەوتنەوە سەر دۆخی خۆیان و منیش مێشکم حەسایەوە. سێ شەو ماینەوە لە سلێمانی. گەڕاینەوە کەرکووک. لێرەدا شتێک لە بارەی هەرزانیی ئەو سەردەمە بە خوێنەر دەگەیەنم، ئەو سەفەرە بیندرێژەی لە هەوەڵەوە هی سێ کەس و دواتر هی دوو کەس، بە مەسرەفی ڕێگا و خواردن و نووستنەوە هەتا لە سلێمانی گەڕاینەوە کەرکووک کەمتر لە دە دیناری تێچوو بوو. لە کەرکووکەوە بۆ کۆیێ، گەڕانەوەمان نەختێکی لەبەر برا. یەک چواریەکە دینارمان لە میرزای حاجی کەریم قەرز کرد دواتر بۆم ناردەوە.

کەرکووک دوای سەفەری سلێمانی چووبۆوە باری ئاسایی خۆی، دوکان و ئۆتێل و قەلا و باکۆر و باشۆر جێیان گۆڕیبۆوە و دامەزرابوونەوە. کە لە بەغداوە هاتین وەهام دەزانی بەرەو بەسرە دەڕۆین بەلاّم

بەرەو کۆیێ بووینەوە بێ تەقڵە و بێ هەڵە. چی لە هاوین مابوو بە عادەتی هەموو ساڵێک لە چنارۆکمان ڕابووارد.

پاش ئەوەی لەگەڵ عیززەددیندا دۆستایەتیمان زۆر بە تین بوو بە درێژایی پشووی هاوینە هەفتەی کاغەزێک لەوەوە بۆ من و یەکێکیش لە منەوە بۆ ئەو دەنووسرا. بە کوردی و بە عەرەبی و بە تێکەڵیمان دەنووسین و لە قسەی خۆش و نوکتە دەگەڕاین بۆ یەکدی بنووسین. شتێکی نهێنی بەینی خۆمان بایە بە هێما دەماندرکاند نەکا کاغەزەکانمان بکرێنەوە یاخود دواتر بکەونە بەر چاوی خەڵق. دواتر زانیم زوربەی کاغەزی ئەو بۆ من دەکرانەوە لە لایەن ئەوانەی مەراقیان بوو بزانن لە نێوان کوڕی مەلا ئەفەندی و کوڕی مەلای کۆیێ چ ڕازونیازێک هەیە. کە لە چنارۆک دەبووم هەر کاغەزێکی بۆم هاتبایە بە ناچاری دەبوو دەستا و دەست بکات ئنجا بگاتە لای من.

بە چاکی ناتوانم دەست نیشانی ساڵەکە بکەم ئایا هاوینی ١٩٣٥ بوو یاخود هی ١٩٣٦ کە ناکۆکیی نێوان سواراغای سەرۆکی بڵباس و بنەماڵەی کانی مارانییان کێشایەوە سەر هێندی کە مەلا ئەسعەدی کانی مارانی بە ئیزنی باوکم لە کانی مارانەوە ڕاگوێزێ بۆ (کانی کەند) کە ئاواییەکی سەر بە چنارۆک و مڵکی باوکم بوو. سەرخمەی سواراغا جیرانی دێی کانی مارانە و دەشێ لە ناکۆکیدا هەموو ڕۆژێک قەپوقڕ لەسەر نێوان بەزاندن و مەڕ لە شینایی کردن و گامێش بەردانە کەرخ و پاراو و گیسک لە یەکدی دزین و ئەو جۆرە کارە خوێڕیلانە ببنە بەهانەی هەرای گەورەتر، مەلا عەلی براگەورەی مەلا ئەسعەدیش ماڵی لەو ناوە نەمابوو، وا بزانم نیشیمەنێکی لە دەوروبەری حاجی ئۆمەران پەیدا کردبوو، ئیتر بە ناچاری بۆ دەفعی بەڵا مەلا ئەسعەد هاتە جیرانەتی ئێمە.

لەگەڵ کانی مارانییان هەتا هەبووبین دۆست بووین ئیتر سەیر لەوەدا نییە هاوینێکی ئەوتۆیی یەکێکی وەکوو مەلا ئەسعەد چنارۆک و کانی کەند هەڵبژێرێ. کانی کەندیش سێ چوار ماڵی بڵباسی لێ بوون کە پێوەندی چووکەییان بە بڵباسەوە نەمابوو، کوردی دەڵێ، کاسبی ماڵی خۆیان بوون. وەها ڕێک کەوت لە خزمەت مامەدا سەفەرێکی بیتوێن و لە بیتوێنیشەوە بە ڕەفاقەتی سواراغا و دەست و پاوەندەکانی شەوێک چووینە (سێنان)ی سەیدان لە مەحاڵی سماقووڵی کە دەکەوێتە ڕۆژاوای شاخی ئاوەگرد و دەوری ٢,٥ سەعات بە سواری لە چنارۆکەوە دوورە. ئەوەندە دەزانم سبەینە زۆر زوو بەڕێ کەوتین و لەگەڵ سواراغادا بەرچاییمان هێنایە لای باوکم لە چنارۆک. چێشتەنگاو گەرم بوو بە کۆمەڵ لە خزمەت باوکمدا ئەو خەڵقە تێکڕا چووینە ماڵی مەلا ئەسعەد. تومەز بێ ئەوەی من بزانم باوکم مامی ڕاسپارد بوو لە سواراغا کە دەبێ بێتە سەردانی مەلا ئەسعەد و دڵی ڕاگرێت.

بەو سەردانەی سواراغا لە مەلا ئەسعەد و نانێکی نیوەڕۆی کە لە ماڵی ئەوی خوارد هەرچی ناکۆکیی ئەو دەمە و مانیعی چوونەوەی مەلا ئەسعەد بۆ کانی ماران هەبوو هەڵستا. ئەو ڕۆژە بە خۆشی و بە نانی تێر و چەور و بەتامی کانی مارانییان و مێوەی نایابی چنارۆک چووە سەر تا دەوری عەسر، ئیتر سواراغا و جەماعەتی بەرەژێر دوعا خوازییان کرد بۆ دیوی بیتوێن ئێمەش بەرەژوور ماڵاواییمان کرد بۆ چنارۆک کە دەوری دوو کیلۆمەتر لە کانی کەند دوورە و بەسەر یەکەوەن. یەک دوو ڕۆژی نەبرد مەلا ئەسعەد باری کرد بۆ دێی خۆی، کانی ماران. ساردایی نێوان سەرخمە و کانی ماران هەر ما بەڵام

جارێکی دیکە ڕووی نەدا کەس نشیمەنی خۆی جێ بهێڵێ.

ئەو سەفەرەی بیتوێنمان بۆ سەر داوەتی ژنبە ژنەی نێوان خزمەکانی ئێمەی شێواشان و سەیدەکانی سێنان بوو. کە بووکەکان لە نیوەی ڕێی نێوان هەردوو ئاواییدا بە یەکدی گۆڕدرانەوە ئێمە چووینە شێواشان و دوو شەوان ماینەوە. لەوێوە شەوی سێیەم لە خزمەت مامم‌دا هاتینە لای سواراغا، لە هەواری هاوینەی سەرخمە بە سەر ڕووباری باسەڵمەوە کەپر و ساباتی کردبوو. دیارە بۆ ئەو تەکلیفەی کە باوکم مامی ڕاسپاردبوو هاتینە سەرخمە. شەو خەبەریان هێنا کە لە تەقەی بووک گواستنەوە یەکێکی سێنانی کوژراوە و مەفرەزە لە کۆیە هاتووە ئیتر لە مانگەشەودا بە قەڵەباڵغیەوە، پەنجا سوارێک دەبووین چووینە سێنان. ئیشەکە چارەسەر کرا و کەسی تێدا بەرپرس نەبوو. ئەو معاون شورتەیەی تۆژینەوەی لەو ئیشەدا کرد هەولێری بوو، ئێستا ماڵی لە بەغدایە، ناوناوە هەواڵ پرسیم دەکات. ئەو جارە ئارەزۆی کردبایە هەگبەی خۆی پڕ دەکرد بەڵام مەردانە جووڵایەوە و لە بەربەست کردنی مەسەلەکەش هەموو لایەک ڕازی بوون، خاوەن کوژراویشی لەگەڵدا بێ.

ساڵی دووەمی خوێندنم درێژە کێشانی ساڵی یەکەم بوو بەڵام لەم ساڵەیاندا کارگەرێکی نوێ تێکەڵ بە بنەماکانی سەقافیم بوو. دەمدیت عیززەددین بە قووڵی خەریک دەبێ لە خوێندنەوەی کتێبە چیرۆکەکانی کە بە ئینگلیزی دەدوێن هەرچەند بەشی زۆریشیان لە فەرەنسییەوە وەرگێڕدرابوون. کتێبەکان چاپی بە نرخ بوون نەک هەرزان، بەرگی ڕازایەوە و چەندین تابلۆی قەشەنگ لە ناوەرۆکدا هاندەرێکی گەورە بوون بۆم. ڕاستییەکەی بە دڵیش دەمویست لەو مەیدانەدا وەکوو مەیدانەکانی دیکەی وتوویژمان، هەنگاو لەگەڵ هەنگاوی جووت بڕوات.

یەکەم جار دەستم دایە بەرگی یەکەمی زنجیرەی ئەو چیرۆکە مێژووییەی ئەسکەندەر دوماسی گەورە کە بە عەرەبی لەژێر سەرناوی (الفرسان الثلاثة) دا بڵاوکرایەوە. بەرگی یەکەم Three Mosqueteers دووەم After Twenty Years هی سێیەم لوێز دۆ لاڤالیر چوارەم ڤیکۆنت دۆ براجیلۆن، پێنجەم The Man in the Iron Mask (ذو القناع الحديدي) شەشەم Son Of Porthos. بە هەموویان دەوری (٤٥٠٠) لاپەڕە دەبوون. براینە کەوتمە دەریای بێبنی چیرۆکی بلیمەت و زمانی پێشکەوتوو. لە سەرەتاوە ویستم فەرهەنگ بەکاربهێنم. دەرکەوت تا لاپەڕەیەک دەخوێندمەوە دوو شەوی دەوێ چونکە وەها دەبوو پتر لە دووسەد وشەی لاپەڕەیەکم لێ پەنام بوو. تومەز ئێمە لە قوتابخانە شتێک فێرنابین لە ئینگلیزی بایی فلسێک بێت. بە ئامۆژگاریی عیززەددین ملم نایە خوێندنەوەی بێئەنجام. دوو سەد لاپەڕەم پتر خوێندەوە ئنجا بە حاڵ هێندێ تروسکەی کز لە ناو توێژی دێڕەکاندا بڵاچەیەکی وەکوو هەوری درۆزنی دەدا.

ئەو خوێندنەوەیەم وەهای بۆ خۆی دزیمەوە کەمتر دەرفەتم دەبوو سەر بە کتێبەکانم داگرم بەڵام ئاسۆیەکی تازەی بەرفراوانی تەسەور و ئەدەب و مێژووی بە بەرنیگامدا تێدەپەڕاند، خۆ کە لە خوێندنەوەی هەموو بەرگەکان بوومەوە، هەموویشی بە کارەساتی دڵ تەزێن کۆتاییان دێت، بەینێک دەروونم لە قەبەڵ جیهانی ئەفسووناویی پاڵەوانەکانی دۆماس کرد. ئەمما دەبێ بزانین ئەو پاڵەوانە هەڵبەستراوانە ڕاستگۆترن لە مێژووی ڕەسمیی مەکتەبان بۆ ڕەنگ ڕێژکردنی واقیعێکی خزم بێ لەگەڵ

ڕاستی و دروستی.

من مێژووی فرەنسە و ئەورووپام لەو چیرۆکە هەڵبەستراوانەوە بۆ ڕوون بۆوە. ڕۆژ بە ڕۆژ ڕووداو هەناسە هەڵدێنێ و تەختەی کۆمەڵایەتی پڕ دەکەنەوە بە جۆرێک لەو جۆرانەی کە ڕووداوی سەردەمی خۆم دنیا دەتەنێتەوە نەک بەو جۆرە نامەفهوومەی کە مێژوونووس ژمارەی یەک و پێنج و پازدە دادەنێ بۆ هۆ و ئەنجام. شت کە ڕوو دەدات ژمارەی پێوە نییە، ڕووداوەکانیش وەها قەتار نابن وەک مێژوونووس بە قەڕاسەی تەعلیلاتی خۆی قەتاریان دەکات، ژیان و مێژووش هەر بریتی نین لە پلانی سیاسی و ڕاوە بەرژەوەند.

ئەو پیاوە تەئریخیانەی ناویان لە کتێباندا دێت وەیا ئوتروحەیان لەسەر دادەنرێت هەر بایی ئەوەی کە کۆتەڵ (ڕۆبۆت) کۆک کرابێ بۆ گەڕانێکی قەرەدادە کە ساوای پێ ژیر بێتەوە ئەوانیش کۆک کراون بۆ ئەنجام دانی ئەو سیاسەتەی بەندە بە ئابوورییەوە. نە پێدەکەنن، نە زوێر دەبن نە تاوڵە و دۆمینە و کەوشەک دەکەن، نە چاوبرکێ لەگەڵ کیژ و لووسکە دەکەن، نە برادەری کەسن، نە گیپە دەخۆن، نە قرقێنەیان دێتەوە، نە زاربێگەنین وەکوو عەبدولەلیک (یان سولەیمانی کوڕی عەبدولەلیک)ی ئەمەوی نە چڵمن وەکوو وەلید، نە نینۆکی خۆیان دەخۆن وەکوو ناپولیۆن، نە خەریکی (Incest –زنا بالمحارم)ن وەکوو تالیران، نە شێتن وەکوو نیرۆن، نە فرشتەن وەکوو عومەری عەبدولعەزیز. هیچ ئەو مرۆیە نین کە خۆمان خۆمان دەناسین. دەسا من نەمزانیوە مرۆی ئەورووپای بەر لە ٤٠٠–٥٠٠ ساڵ چەند قینی لە ئیسلام بووە تا قسەی وتووێژی عادەتی ناو ئەو چیرۆکە هەڵبەستراوانەم خوێندۆتەوە.

بە کورتی ئەو ڕیزە لە چیرۆکەکانی دوماس و بە دوا ئەودا هی تریش بە تەواوی خستمیە بارێکەوە دەتگوت بە دەورمەوە دیوارێکی شەفافی جوداکەرەوە لە تەسەوراتی تازە دام دەبڕێ لە واقیعێک کە ئەگەر وەکوو من ئەفسوونی ئەو نووسینانەی خوێندبایە گەلێک باری نالەبار و بێنرخ و بایەخی خۆی واز لێ دەهێنا و ئەرک و خەرجییەکەی بۆ شتی سوودبەخشتر لە کار دەهێنا. بە نموونە دەڵێم لەو ساڵەدا مامۆستای ڕیازەی بەدەنیمان تازە دەرچوویەکی هەولێر بوو، بە شتێک کە لێی نەدەوەشایەوە درایە مەحکەمە. لە کەرکووکەوە حاکمە زلەکان هاتن، سەرۆکیان، مەلا سدیق ئەفەندی نازەنینی (کۆیی بوو) کە زۆر دۆستی مەلا ئەفەندی و تەڵەبەی باوکم و موجازی ئەو بوو. لەگەڵ مندا وەکوو مامم بوو. بە عادەتی خۆی لە مەلا ئەفەندی مێوان بوو. ئەو مامۆستایەم بە پاڕانەوە لێم پاڕایەوە تکای بۆ بکەم لای سەرۆکی مەحکەمە (مەلا سدیق ئەفەندی). لە خوولیای ئەو چیرۆکانەدا بووم کە مامۆستاکەم لێم پاڕایەوە. نازانم ئەگەر چیرۆکەکانم نە خوێندبایەوە چۆن دەبووم بەڵام گومان لەوەدا نییە بایی فلسێکی قەڵب هەستی بە خۆ نازینم نەکرد. دەتگوت گیانی (دارتنیان) یاخود (ئاتۆس)ی برادەری لە مندا بە هانای ئەو مامۆستایەم دێت. بێ ئەوەی من هیچی لێ چاوەنۆڕی بکەم لە خۆوە مامۆستاکەم کە دەیزانی لەگەڵ ڕیازەدا دۆست نیم چاوی لێ دەپۆشتم و پەنای دەدام.

لەو ساڵەی ١٩٣٦ مامۆستایەکی نوێی دەرسی عەرەبیمان بۆ هات ناوی یەعقووب حەنا عیسکۆ بوو، مرۆیەکی هێمن و خۆش تەبیات بوو. ڕای لێم بوو، بەڵام لە ڕێکەوتدا دەرکەوت کە موجامەلەکەی لەگەڵمدا هەنگاوی پێ خوار ناکاتەوە. لە ئیمتیحانێکی مانگانە لێی داواکردین ئینشایەک بنووسین بە ناوی

(الشفق الباكي) منيش خوا بۆی هێنام شتێکی باشم نووسی. ئەوەندەی لێ ڕازی بوو بەسەر هەموو پۆلەکانیدا خوێندەوە و بردییە لای مامۆستاکان و تا گەیاندییە مدیریش.

دوای ئەم ڕەزامەندییە بە چەند ڕۆژێک موتەسەڕڕیفی نوێ (ئەحمەد تۆفیق بەگی تابووراغاسی) کە لە بنەماڵەکانی سلێمانی و خوارزای پژدەریەکان بوو سەردانی قوتابخانەکەی ئێمەی کرد. هاتە پۆلی ئێمە خەریکی واتا و ئیعرابی سەرەتای (موشح)ی (جادک الغیث اذا العیش همی) بووین. گوێی لێمان گرت پرسیاری کرد بۆچی کە دەڵێ (یا زمان الوصل بالأندلس) ئەو وشەی (زمان) فەتحەی بە سەرەوەیە. ئومێد لە من دەکرا بزانم، من گوتم منادای مەقسوودە یاخود غەیر مەقسوودەیە، قسەیێک بوو لە ناچاری هاتە سەر زارم. ئەحمەد بەگ لە مامۆستا یەعقووبی پرسی، ئەم وەڵامە ڕاستە؟ گوتی نەخێر ڕاست نییە، وشەکە لەبەر (اضافە) منصوبە. مامۆستا یەعقووبم پتر کەوتە بەردڵ بەڵام زۆری نەبرد خۆی لەگەڵمدا کەوتە تاقیکرانەوەوە. غەزەلێکی، وەها بزانم، هی ئیسماعیل سەبری پاشا بە سەر ناوی (لواء الحسن) هەیە یەک لە بەیتەکانی دەڵێ: «سأعفي امال انضاء الهوى بقبول من سجاياك رخاء» مامۆستا یەعقووب خوێندییەوە: سأعفی (بە کوردی دەنووسرێ: سەئوعەففی). منیش بە دەنگ هاتم گوتم بەم جۆرە نە کێش نە واتا لە بەیتەکەدا نامێنێ، ڕاستییەکەی (ساعفی – ساعیفی)یە. بە چاکیم لەبیر نەماوە چۆناوچۆنی وەڵامی دامەوە بەڵام دەزانم منجەمنجی لەگەڵدا بوو.

لە زستانی ئەو ساڵەدا خەبەر هات لە کۆیەوە، حاجی کاکە مینی مام خدر، باش توجاری کۆیێ لەسەر قەپوقیرێکی بێبایەخ بە دەستی عەدەی دورسن کوژرا. ئەم عەدەیە لە کۆنەوە بە پیاوێکی نەسەلمێنی قبوڵ نەکەری لە خۆڕازی مەیلەو سەر بە فیتنە بووە. وەک دەگێڕنەوە کەسانی دیکەشی لە دەس کوژراون. ئەو ساڵ حەماڵی دایەرەی گومرگ بوو، حاجی کاکەمینیش خاوەن بەرژەوەندی تووتن بوو. لە ئیشەکەی عەدە ڕازی نابێ و پرکێشی لێدانی دەکات، بە خەنجەر حاجی کاکە مینی کوشت. هاتن بە دوا دکتۆردا، سەبری قەبانی چوو بۆ تەداوی، بەفر لە گۆڕێ بوو بە زەحمەت گەیشتە کۆیێ بەڵام بێسوود بوو مەرگ نەگەڕایەوە. عەبدولەجیدی حاجی کاکە مین دوای بەسەر چوونی حوکمی عەدە ساڵەها لێی تاسپ بوو تاکوو لە جادەی ڕەشیدی بەغدا نزیکی شەقامی موتەنەبی دایە بەر دەمانچە. چەند گوللەیەکی بەرکەوت بەڵام نەمرد و زووش چاک بۆوە. بە هەوڵی کاکە زیاد وەها کرا دەعوایەکە بدرێتە مەحکەمەی عەشایر، عەدەش ڕازی بوو. عەبدولەجید بە زوویی لە حەپسخانە دەرچوو. عەدەش و عەبدولەجیدیش بە مردنی تەبیعی مردن.

من ساڵەها دوای ئەم ڕووداوە عەدەم دیت، بە چاوی مامەڵەت سەیرم کرد. کەسێکی پێشتر باسی سەرگورشتەی نەبیستبایە خەیاڵی پیاوکوژی لێ نەدەکرد بەڵام بە لێ وردبوونەوە عەزمێکی بەهێزی تێدا ڕەچاو دەکرا. دەموچاوی لە هی ئەو مومەسیلانەی دەکرد دەوری ڕێگر یا مرۆی کاری نهێنی و پەنامەکی دەبینن. ڕاستییەکەی عەدە نموونەیەک بوو لەوانەی دیراسەیەکی باش هەڵدەگرن. مامم بۆی گێڕامەوە، گوتی لە سواراغا مێوان بووم عەدەی دورسنیش لە دیوەخانەکەی سواراغا بوو. نزیکی نانی نیوەڕۆ بوو وەها ڕێک کەوت باسی مەلا حەوێزاغا کرا، سواراغا لە کولانەی ناحەزییەوە باسی کرد. عەدە لە شوێنی خۆی کەوتە سەر چۆک و تفەنگەکەی خستە سەر ڕانەکانی و ڕووی لە سواراغا کرد گوتی: ئاغا زۆر

حەیفە لە بۆ پیاوان لە دیوەخانەی خۆی بە پاشەملە باسی پیاوی گەورە بکات. ئەمەی گوت و هەڵستا، چەندێکی ویستییان بۆ قاوەڵتی بمێنێتەوە گوێی نەدانێ و بەرەو ڕانیە ڕۆیی. عەدە نیسبەتێکی گەورەیی و چووکەیی لەگەڵ مەلا حەوێزاغادا هەبوو، نەیتوانی ئەو نیسبەتە پشتگوێ بخات.

پێویستە بڵێم کوردەواری بە خەم پاراستنی ناوی ئەو کەسانەوە نەبووە کە هەڵدەگرن بپارێزرێن. یەکێکی وەکوو قالەی گچکەڵ هەڵی دەگرت بیرەوەریەکانی تۆمار بکرێن. عەرەب لە کۆندا چ دەماودەم بێت و چ بە نووسین بێت شوێنەواری گەلێک لە ناودارەکانی پاراستووە تا ئەوەی (صعالیک) کە ناوی خۆیان بە خۆیانەوە بە قەدەر (امرؤ القیس) حیکایەتیان لێ بە جێ ماوە بگرە لەویش پتر. ئێمە بە پێچەوانەوە وەتەنگ دێین لە ناوهێنانی ئەو کەسانەی کە بەر حیسابی خزم خزمێنەمان دەکەون یاخود پاڵپشتێکی فۆلکلۆری وەکوو گۆرانیبێژی وەیا زوڕنا ئەنگێوی شیرینیان ناکات.

بچمەوە بۆ باسی گەشتی خۆم، هاوینان لە چنارۆک چەند موستەعیدێک لای باوکم دەرسیان دەخوێند، فەقێش لای ئەو موستەعیدانە دەرسەکانی بەرەژێرتریان دەخوێند. ژمارەیان بە پێی ساڵ هەوراز و نشێوی دەکرد. ساڵێکیان بە مەلا و فەقێوە ٢٣ کەس بوون. زۆر لەو مەلایانە بە دەم دەرسی مەلایەتییەوە خەریکی کتێبەکانی پۆلی پێنجەم و شەشەمی سەرەتایی دەبوون و من بە دەرس پێم دەگوتنەوە. لەوانە یەکێکیان، مەلا عەولای بنگردی، بە دڵ خەریک بوو تا ئەوەی توانی لە ئیمتیحانی بە کالۆریای سەرەتایی دەرچێت. لە فکردا تووشی گومان بووبوو. زۆریش بە دەست گومانەکەوە ناڕاحەت بوو بەڵام وەها زۆری لێ کرد کە خۆ نەگرێت و لەگەڵ مەلا هاوڕێکانی بکەوێتە دەمە تەقە. پاش دەرچوونی لە ئیمتیحان، وازی لە مزگەوت هێنا، ئەو کتێبانەی هەیبوون لای ئێمەی بەجێ هێشت و خۆی ڕۆیی بۆ بەرەژێر. وەختێک بوو بە ئیمام تابوور، لەو ساڵانەدا خەبەری مەرگیم بیست.

گەلێک لەو مەلایانەی خوێندنی چنارۆک، بوون بە خاوەن ڕێ و جێ. یەکێکیان مەلا عومەری ئاکرەیی حاڵ و باری هەبوو لەوانی دیکە تێرتر بوو. دەنگی زۆر خۆش بوو لەگەڵ مەلا فەتاحی مەلا عیززەتی ئامۆزای باوکم، بە جووتە گۆرانیی کوردی و ناوناوە فارسییان دەگوت. لە گوتنە هەرە خۆشەکانیان کە بەیەکەوە تێی دەئاڵان ئەم گۆرانییە فارسییە بوو کە سەرەتاکەی وەها دەست پێ دەکات:

چندان کە گفتم غم بە طبیبان
درمان نکردند مسکین غریبان
بیا بیا ای نگارم حال ندارم بیقرارم
ای یوسف ثانی ای ماه تابانی... هتد

مەلا عومەر ئیجازەیەکی بە سەروسەودای وەرگرت و گەڕاوە سەر جێ و ڕێی حازر بە دەست بەڵام داخم ناچێ لە تافی گەنجایەتیدا جوانەمەرگ بوو. مەلا ئەبوبەکری یاهو لە زۆر دێی دزەییان و لای شێخەکانی هەڵەجە و ئاخوڕە مەلای مودەڕیس بوو، فەقێی زۆر بوون لە دواییدا بوون بە مەلای ڕەسمی لە مزگەوتی حاجی مەحموود عەلاف لە هەولێر. هەشت نۆ ساڵێک دەبێ وەفاتی کردووە. مەلا سەید عەولا (یان خاڵ یان مامی مامۆستا حوسێن ڕەشوانی) لەو مەلایانەی چنارۆک بوو بەڵام نازانم پاشدان

سەرەنجامی بە چی گەییشت. مەلا محەمەد ئەمین سندۆلانی دڵپاکێکی وەها بوو ئەگەر عیلمەکەی بە قەدەر دڵپاکییەکەی بایە دەبوو بە موجتەهید. زۆر بە جحێڵی کۆچی دوایی کرد.

مەلا قادری کانی دەربەندی وەکوو (بقية السلف) بەر حەیاتە، لە کۆیێ خانەنشینە بەڵام مەلایەتیەکی پوختەی هەیە، هەتا بشلێی لە ئاکار و ڕەفتار و گوفتاری باوکم بە خەبەرە. مەلا ساڵحی ڕەواندزی، مەلا خالیدی بەری بادینان و گەلێکی دیکەش کە ڕۆژگاری خۆشم لەگەڵدا ڕابواردوون لێیان بێخەبەرم. مەلا شێخ عەزیزی کوڕی کاکی هیران کە هاتە لای باوکم بۆ خوێندن، هەتا ئیجازەی وەرگرت مایەوە، هەموو هاوینەکانیشی لە چنارۆک بە خوێندن ڕادەبوارد. زۆر بەداخەوە لە سەرەتاکانی ئەم ساڵەی ١٩٨٦ کۆچی دوایی کرد...

لە ناو فەقێکاندا دەنگ خۆش پەیدا دەبوون. لە جەماعەتی شێخەکانی «سەلان»<١٧> یەکیان دەنگ خۆش بوو. برا گەورەیان مەلا شێخ محەمەدی کوڕی شێخی سەلان مرۆیەک بوو دەتگوت فرشتەیە. گەنجی هێندە ئەرباب و شیرن ئاکار هەر نابێتەوە. ئەویش زۆر بە گەنجی ڕۆیی. وای کە لە چنارۆکەوە بەرەو شاخەکانی کوێستانان ڕادەماین و مەلا شێخ محەمەد یەک یەک ناویان و هەوارەکانیان و لووتکەکانیان و گوندی دەوروبەریانی باس دەکرد. لەوم بیست لووتکەی (ئاراسن) نزیکی دێی سەلانی ئەوانە. چەندی حەز دەکرد و حەزم دەکرد هاوینێکیان بچمە لایان و لەو شاخانە گەشت و گەڕان بکەین. بەر لە خۆی ئامۆزایەکی، مەلا شێخ محەمەد، چەند ساڵان لای باوکمی خوێند و هاوینان دەهاتە چنارۆک بەڵام تەبیاتی جودا بوو لە مەلا شێخ مەحەمەد، هەمیشە کنارەگیر بوو لە تەمەنیشدا ڕەنگە بە دە ساڵ پتر لەو گەورەتر بوو ناشزانم چی بەسەر هاتووە...

فەقێ جەلالێک بەینێک لامان بوو بەڕاستی دەنگی خۆش بوو بەڵام لەوەتەی گوێم لە دەنگی فەقێی کورد بووە، کەسم نەبیست هێندەی فەقێ ئەحمەدی ئالانی دەنگ خۆش بێ. کە دەیگوت:

دڵ بۆتە بۆتە بۆتە پڕ نار و پڕ حەرارەت

فەوتاوە دڵ ئەوێستا خەریکی حفظی جانم

ئاگری لە گوێگر بەر دەدا، زەمزەمە و چەهچەهەیەکی کوردانە نەک فارسانە لە دەنگیدا هەبوو جودا بوو لە هەموو دەنگێک. نازانم ئەویش چی بەسەر هات. لێرەدا شتێک لە مامۆستا ڕەشوانی ئاشکرا دەکەم، لەگەڵ مەلا سەید عەولادا لە مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەدی نزیک ماڵی خۆمان دەیخوێند پاش عەسرێکیان بە عادەتی فەقێیان نۆرەی (راتبە) وەرگرتن لە ماڵان هی ئەو بوو. هاتە بەردەرگەی ناوەندی نێوان دیوەخانە و لای حەرەمی ماڵی ئێمە و دەنگی هەڵبڕی، لە جیاتی ئەوەی بڵێ ڕاتبەی فەقێیان بچنە بەهەشتێ گوتی بچنە مزگەوتێ... دەیزانی باوکم گوێی لێیەتی یەکسەر بە خێرایی بەرەو مزگەوت ڕۆیشتەوە. بە خودا مامۆستا ئەو هەڵەیەی بەر لە چل ساڵێک گەلێک بە تامتر بوو لە زۆر ڕاستییەکانی ڕۆژگاری بۆمبای ئەتۆم.

نوکتەیەکی دیکەی فەقێیانە لێرەدا جێی دەبێتەوە، ئەو ساڵەی مەلا ئەسعەدی کانی مارانی ماڵی هاتبووە کانی کەند فەقێیەکمان لە فەقێکانی سوختە ناوی فەقێ باوەدین بوو (دواتر بووە مەلایەکی

لێهاتوو). لە بانگدان دەنگی تا بڵێی ناخۆش بوو. نیوەڕۆیەکیان باوکم و هەموو مەلا و فەقێکان لای مەلا ئەسعەد بانگ هێشتن کرابوون. لە بن کەپرێک دانیشتبووین، چیغ بە لای هەتاوەوە گێردرابوو. لەو دیو چیغەکەوە پاڵا گامێشێک، کە لێمانەوە دیار نەبوو، قۆڕاندی ئەمما چلۆن قۆڕاندنێک، هەندێک ڕاپەڕین بۆ ئەوەی پاڵاخەکە دەرکەن چونکە بە ڕێکەوت زۆر لە جێی باوکمەوە نزیک بوو. باوکم گوتی لێی گەڕێن هەر نەبێ لە بانگەکانی فەقێ باوەدین ئەهوەنترە.

فەقێ مستەفایەکی یەک چاوی خروێلکاوی هەبوو بە قەدەر سوعاد حوسنی لە ڕێک خستنی جل و بەرگ و سمێڵ و برۆکانی خەریک دەبوو (بە داخەوە سوعاد سمێڵی نییە). بە مووکێش مووی زیادی هەڵدەکێشان، کشتەکی دەکرد، ڕیشوەی مێزەر و جەمەدانەی بەر دەدانەوە، خۆی بە یووسفی زەمانە حیساب دەکرد. هێندە قسە چەور و لووس بوو خەڵقی لە خشتە دەبرد. نازانم سەرەنجامی بە چی گەیيشت ئەمما لەگەڵ هەموو ئۆیین بازییەکی کە پێیەوە دیار بوو مەجلیسی خۆش دەکرد و لە خزمەت وەرز نەدەبوو. بێگومان لە کەسبی خۆ شیرن کردن لای ئافرەتیش چەشە خۆر بوو بوو دەنا ئەو زەحمەتیە بەردەوامەی خۆ تاس و لووس دانی نەدەکێشا.

فەقێکان لە بن شاخی سوولی پاشا و لە قەد گردی نێوان ئەو سوولە و کانی خاتوون ساباتیان ساز دەدا، ئەوی تەنبەڵیش نەبایە بۆ نووستنی شەو کەپرێکی یەک نەفەری قووت دەکردەوە هەر نەبێ لە زیندەوەری شەوگەڕیدە ترس شکێنی دەکرد. ئەو ڕۆژانەی مێوانمان دەبوون بە مەلا و فەقێکانەوە قەڵەباڵغیەکی مزری پەیدا دەکرد. ساڵێ لە کۆییيان تاق و جووت بە مێوانێ دەهاتن بەڵام هەموو هاوینێک، هەتا باوکم مابوو ئاغاکانی غەفووری لە پێشیانەوە مەلا حەوێزاغا و کاکە زیاد، سەردانی بابمیان دەکرد و دوو ڕۆژ و شەوێک دەمانەوە. جەمیلاغای حەوێزی، قایمقامیش بوو، هاوینێکیان بە هەموو مەئموورە زلەکان و گەلێک لە دۆست و ناسیاوی دیکەوە ڕۆژێکی لەبیرنەکراوی لای باوکم ڕابوارد، مامە حاجی عەبد جاسم ئەوسا لە تافی جوانیدا بوو، قسەخۆش و مقلد و زمانزان و شارەزاییێکی وەهای کورد و تورک و عەرەب بوو (بە هەموو لەهجەی زمانەکانەوە) تاکی نەبوو. ئەو ڕۆژە بێموبالەغە کارێکی وەهای کرد نە بە شارلی نە بە عادل ئیمام نە بە هیچ کەس دەکرێ. خۆی پۆلیس بوو بەڵام پایەی لای هەموو گەورەپیاوانی کوردەواریی ئەو ناوچانەی کۆیە و ڕانیە و پژدەر و خۆشناوەتی و نازانم کوێ گەلێک بەولای ئەو حیسابانەوە بوو. لە تەقلیدی معاونی شورتەی خۆی، بە تەمسیلەوە ئەو ڕووبەڕووبوونەی دەگێڕایەوە کە لە نێوان مەفرەزەی شورتە، بە سەرۆکایەتیی معاون شورتە (قادر ئەفەندی) و دەستەی چەتە مەشوورەکەی ئەوسای کوێخا مەجید ڕووی دابوو. لە گەرمەی تەقەدا (هەموو هەر خۆی عەبد جاسم بەرپای دەکرد) کە قادر ئەفەندی تینی بۆ دێت چۆن ڕای کرد و دەشی گوت (جەسوورم جەسوورم) و خۆی کوتایە بن کورتانێکی کەر. عەبد لە بن کورتانەوە دەستی هەڵدەتەکاند و ئەو حەلەق بەلەقانەی دەردەپەڕاند کە قادر ئەفەندی لە دەمی تەسادمەکە بزرکاندبوونی. قادر ئەفەندیش وەکوو ئەو خەڵقە لەسەر پشت کەوتبوو. ئەوەی عەبد دەیکرد و دەیگوت بە هیچ کەسێک ناگێڕدرێتەوە.

ڕۆژێک لە ڕۆژەکانی چنارۆکمان دەمی چێشتەنگاو، بێ ئاگا، دەوری پەنجا سوارێکی پژدەری بە پێشەوای مەحمووداغای حاجی ڕەسووڵاغا کە بەرەو ڕانییە لە ڕێدا بوون، لایان دایە لای باوکم. لە

سەردانی موتەسەریفی هەولێر دەگەڕانەوە کە بۆ کارێکی نێوان پژدەر و حکومەتدا بۆی چووبوون. باوکم مەحموداغای خۆشدەویست، ڕاستییەکەی، مرۆیەکی لێ هاتوو و لایق بە براگەورەیی بوو، تەنانەت پیرۆتاغای براگەورەی خێزانی حاجی ڕەسوولاغا هەموو کاروبارێکی سەر بە عەشایەر و حکومەتی بەو سپاردبوو. لە سەردانی ڕەزاشاشدا کە وەفدێکی پژدەری بۆ تەبریک و بۆ وتووێژی بەرژەوەندئامێز چووبووە تاران مەحموداغا نوێنەری تایفەی مەحموداغا و قسەکەری وەفدەکە بوو بوو. بۆمی دەگێڕایەوە کە چەند ئەسپێکی زێدە ڕەسەنیان بە دیاری پێ بووە و ڕەزاشا لە ئەحواڵی بابەکر و عەباس – ی پرسیبوو، مەبەستی بابەکری سەلیماغا و عەباسی مەحموداغایە. ئەو ڕۆژە دەوری کەمتر لە سەعاتێک مانەوە، دوای «چایە و مێوە» دۆعاخوازییان کرد. لە دەورانێکی زووتردا، کە جارێ من نەهاتبوومە دنیا، بابەکری سەلیماغاش جارێکیان لای دابووە چناڕۆک، نیوەڕۆژەی لەگەڵ باوکمدا خوارد بوو. ئەوسا ئەحمەد تەوفیق بەگی تابوورئاغاسی، کە لە تەشکیلاتی حکوومەتی عیراق بوو بە موتەسەریف و خوارازای پژدەریان بوو، ئەویش لەگەڵ بابەکراغادا بوو، تەمەنی گەنج و شکڵی بەگزادانە و مەند و مەستوور بوو… بەپێی گێڕانەوەی باوکم هەست بەوە دەکرا کە ئەحمەد بەگ پەروەردەی شارە نەک عەشایر، تا ئەوەی باوکم مامی تێگەیاندبوو کە هەمیشە ئاگاداری دڵڕاگرتنی بکات و پلەی حورمەتی لە جیرانەتی حورمەتی بابەکراغادا بێت.

هاوینێک لەو هاوینانەی خوێندنی ناوەندیم کارەساتێک لە ڕانیە ڕووی دا بۆ ئێمە لە زۆر سەرەوە دڵ تەزێن بوو. جەلال سائیب قایمقامی ڕانیە بوو. کوڕەکانی لە پشووی هاوینە سەردانی دەکەن. خەڵق هەموو لە سەربانان دەنوون، تاوانبارێکی بێویژدان بە نیازی کوشتنی جەلال بەگ لە تاریکیی شەودا پارێز دەبا بۆ ئەو بانەی خێزان لێی نووستن. وەک دەگێڕنەوە کەمال ئەو شەوە لە نوێنی باوکی دا دەنوێت. لە دەسرێژدا کەمال بەرکەوت و کوژرا. خەبەرەکە و گەنجایەتی و بێتاوانیی ئەو ناکامە کاری لە دڵی خەڵق کرد جەلال بەگ ناسیاوی باوکم بوو،ساڵی پێشتر سەردانیشی لێ کرد لە چناڕۆک تەنانەت چەند جلدێکی کتێبی (صبح الأعشی)ی قەلقەشەندیشی لە باوکم خواستبۆوە دواتر کە بۆی ناردەوە وردە پەراوێزی لە هێندێ شوێنی کتێبەکە نووسیبوو بە خەتێکی وردی خۆش. جا ئەگەر ئێمە پتر لە کۆیێ دیکە بۆ مەرگی کوڕەکەی خەفەت بخۆین سەیر نییە.

کارەساتەکە بووە هۆی یەکتر تاوانبارکردن لە لایەن دەسەڵاتدارەکانی هەرێمی ڕانیە، هەر یەکەیان دەیویست گومان لە خۆی دوور بخاتەوە بەهۆی گومان بردنە سەر خەڵق. لە ئاکامدا سواراغای تێدا موتەهەم بوو هەرچەند کەم و زۆر دەخلی بەسەر کارەکەوە نەبوو. جەلال سائیب داوا لە سواراغا دەکات کە سوێندی بۆ بخوات نە خۆی نە کەس لە جەماعەتی ئەو ئاگای لەو کارە نییە. سواراغا لە سوێند دەترسا. گوتبووی لە جیاتی کەس سوێند ناخۆم بەڵام هەر چۆنێکی دەڵێی سوێند دەخۆم لە سەر هێندێ کە خۆم لە هیچ ڕووێکەوە ئاگاداری ئەو کارە نیم. سواراغا درایە مەحکەمەی کوبرا لە کەرکووک. ئەحمەد حامید سەراف بۆی گێڕامەوە گوتی (من مدعی عموومی بووم لە کەرکووک. لام ئاشکرا بوو کە سواراغا بێسووچە و بۆی هەڵبەستراوە. بە پێچەوانەی فەرمانی وەزیفەم زۆرم یاریدە دا تا ڕزگار بوو).

چی دەگوترێ با بگوترێ لە بارەی تەماع کوێری و دین بە قوربانی دنیا کردن، ئەمما گومان لەوەدا

نییە کە سواراغا هەموو شتێکی خۆی بە گیانیەوە خستە مەترسی تێچوون لە ئاست حورمەتی ئەو قورئانەی کە بە لایەوە کەلامی خوا بوو. ڕەنگ بوو سوێند بخوا چونکە بەڕاستی بێتاوان بوو بەڵام زێدە تەقییەتی لە قورئان هەبوو نەیهێشت بە پشت گەرمی بێتاوانی خۆی بۆ غەیری خۆی ڕەپەی لێ بێنێ... مەسەلەکە پاش چەندێک زانرا لە کوێوە و چۆن کراوە، کە فەوزی سائیب لە ١٩٥٢، ١٩٥٣ بوو بە قایمقامی ڕانیە ئەوانەی بەو ئیشەوە ناویان دەرچوو ترسیان هەبوو فەوزی تۆڵەیان لێ بستێنێتەوە بەڵام کاکە فەوزی وەکوو مرۆیەکی ڕۆشنبیر و شیرپاک عاتیفەی تێکەڵ بە وەزیفە نەکرد و تێی گەیاندن کە ئەو نەهاتوە بۆ تۆڵەستاندنەوە و ترسیان نەبێ.

لەو پلەیەی خوێندنی ناوەندیمدا ئینقیلابی بەکر سدقی و کوژرانی دواتری ڕوویدا. لەبیرمە ڕۆژنامەی عەبدولغەفوور ئەلبەدری چەند گوتارێکی زێدە وێراوی دژی ئەو ئینقیلابە نووسی. کە لە مەکتەب دەگەڕامەوە بۆ مزگەوتی قەڵات جەریدەکەیمان دەخوێندەوە و تێکڕا ئافەرینمان لەو نەترساوییە و مەنتیقە بەهێزەی دەکرد کە گوتارەکانی تێیانڕا دیار بوو. هەر لەبیرمە لە ئاست بەیانێکی (جەعفەر چەلەبی ئەبوو تممەن)دا کە بووبوو بە وەزیری دارایی و گوتبووی خەزێنەی دەوڵەت بەتاڵە عەبدولغەفوور ڕەخنەی گەورەی لێ گرتبوو بەوەدا کە دوژمنایەتیی شەخسی وەها لە وەزیرێک بکات ئیفلاسی دەوڵەتەکەی بە هەموو جیهان ڕابگەیەنێ.

هەرچییەکی بە دوا کاتەوە لە بارەی هەڵوەستی کورد بەرانبەر بزووتنەوەی بەکر سدقی بگوترێ هەڵکەوتی ئەو دەمە یاخود هەڵوەستی ئەو دەمە ناگۆڕێ. کوردەواری جگە لە تیرێژێکی ڕۆشنبیرەکان و سیاسییەکانی بەو لاوە لەو بارەدا نەبوو خێرا بە خێرا هەستی خۆی لە ئاست ڕووداوی ڕەسمی و حکومەتی و ئاڵ و گۆڕی وەزارەت دەرببڕێت. خەڵق کە هیچ ئاگای لە بنج و بناوانی ڕووداوێک نەبێ (ئێستاش تێی نەگەییشتوە) چۆناوچۆنی بۆی دەکەوێتە جرتوجۆیان؟ بە ئومێدی چی؟ لەکوێوە بزانێ کامیان لەوەی ڕۆیشت و لەوەی هات بۆ ئەو چاکترە؟ چەند کەس لە هەموو کوردستان جەریدەی دەخوێندەوە؟ چەندی تێی دەگەییشت؟ کێ گوێی لە دەنگی ڕاگرتبوو؟ خۆی چ دەنگێکی هەبوو یاخود پەیدای کردبوو تا دەریببڕێ؟ لەو سەردەمەدا کە پەنجا ساڵ پێش ئەمڕۆکە بوو، سیاسەت گەپی نێوان تیرێژی سیاسیەکانی سەرەوە و بەشێکی ئەفەندییەکانی شارستان بوو کە بە لێڵی و لە شێوەی هەڵپە و پەلەدا هەڵوێستی خۆی ڕادەنواند. لەو دەمانەدا جارێک تاکە حیزبێک پەیدا نەبووبوو ڕەگی لە نێو گەلدا داکوتابێ. بە موناسەبە دەڵێم لەو ساڵانەدا حیزبی (الاخاء الوطني) لکێکی لە هەولێر کردبۆوە. بەرەی مەلا ئەفەندی حەزی لێ نەدەکرد، خەڵقی شاریش سەیریان پێی دەهات، دەستەیەکیش هەر گوێی پێی نەدەبزووت. زۆری نەبرد لە خۆوە هەڵوەشایەوە. (ڕیفعەت ئەفەندی) لە دۆستانی مەلا ئەفەندی هەڵبەستێکی عەرەبی هۆنیبۆوە سەرەتاکەی وەها دەست پێ دەکا:

فاه ثم اه ثم اه   على حزب الاخاء و ما جناه

کۆتاییەکەشی بەم بەیتە دێت کە بە حیسابی (جمل) مێژووی هەڵوەشانەوەی حیزبەکە پێک دێنێت:

فحطم قامه الأعدا وأرخ   تفرق شمل كل من نواه

مەبەس لە شکاندنی باڵای (اعدا) لە ناوبردنی ئەلفەکەیەتی بەوەدا یەک ژمارە دەردەکرێ لەسەر جوملەی نرخی پیتەکان کە دەکاتە ١٣٥٢- (١٩٣٢، ١٩٣٣)، یەکێکی لێ دەرچێت دەمێنێتەوە ١٣٥١ (١٩٣٢-١٩٣٣).

داماو سەید حوسێن حوزنی موکریانی ناوناوە سەردانی مەلا ئەفەندیی دەکرد لە مزگەوتەکەی قەڵات. کە باوکم هاتبایە هەولێر و حوزنیش لە هەولێر بایە دەهاتە لای. وەک کە مامۆستا گیو دەیگێڕێتەوە لە هەندێ نووسینەکانی خۆیدا، سەید حوسێن لە مەسەلەیەکدا سەغڵەت کرا. مەلا ئەفەندی و باوکم پشتگیرییان لێ کرد. من، بێ ئەوەی لە نزیکەوە چەندوچۆنی مەسەلەکە بزانم، هەستم دەکرد لە هەندێ سەردانەکانیدا، سەید حوسێن بێئارامیی پێوە دیارە. هەتا پتر هۆشم بە دنیا دەشکا پتر خەفەتم بۆ سەید هەڵدەگرت. تۆ وەرە وەکوو کە پشیلە بێچووەکانی بە دەم دەگێڕێ بۆ شوێنی سەلامەت، چاپخانەیەک لە سووریەوە بە شان و مل هەڵگرە بۆ خزمەتی کوردایەتی و چوارگۆشەی وڵاتی پێ بکە، بە ئەرک و مەسرەفی ژیانی کولەمەرگی کتێب دانێ لە زیندووکردنەوەی ناو و مێژووی میللەتەکەت ئنجا لە جیاتی پاداشتی چاکە و مەردایەتی قەبرت بۆ هەڵکەنن!! پەحا کە ئەم دنیایە ناوناوە خۆی وەها خوێڕوو دەکات کەڵکی پێوە نامێنێ.

لە بیرەوەریی سەید حوسێن دەڵێم یەکێک لە قوتابییە هاوپۆلەکانم بورهانی سلێمان بەگی سلاحشۆڕی ڕەواندزی بوو. سلێمان بەگ لە مەلا ئەفەندی مێوان دەبوو، ئەو پیر و من جحێڵ زۆر شەوان دوای بەسەرچوونی کژی دیوەخانە بە یەکەوە دادەنیشتین و داستانی بیرەوەریەکانی خۆی بۆ دەگێڕامەوە. مێژووی ئەوروپامان دەخوێند لە نووسینی مامۆستا عەلی حەیدەر کە کوڕی سلێمان بەگ بوو.

هەرچەند عەلی حەیدەر لە سیاسەت زۆر پێشکەوت بەڵام بە خۆیشم گوتووە کە سەقافەت خەسارەتێکی گەورەی لێ کەوت بە دوورکەوتنەوەی لە نووسین و دانان. ڕاستییەکەی خۆدزینەوەی عیززەدینی مەلا ئەفەندیش لە نووسین خەسارەی لێ داین. بەڵام پەرۆش هەڵگرتن لەوان دادی کەس نادات. وابزانم لە سەرەتاکانی هاوین بوو، ڕەنگە هی ساڵی ١٩٣٥، یەکەم جار چووم بۆ شەقڵاوە. ڕۆژێکیان لەگەڵ عیززەددین و قاسم و موحسیناغای سەرۆکی بەلەدیە بە ئۆتۆمۆبیلی مەلا ئەفەندی چووینە لای میرانی قادر بەگ لە شەقڵاوە. لە بن درەختە چنارە زلەکانی دیوان دانیشتین ڕۆژێکی خۆش و تەجرەبەیەکی نوێ بوو بۆ من چونکە پێشتر بەرەو شەقڵاوە لە هەڵەتەکانی خانزاد تێنەپەڕیبووم. پیرمەم ئەوسا یەک چایخانەی ژێر کەپرێکی قەلەندەری لێ بوو ڕێبوار هاوینان چایە و ماستاویان لێ دەخواردەوە. بڕوا ناکەم زستانان لە ترسی سەرما کەسی لێ مابێتەوە چ نوا و خانووش دیار نەبوو بۆ زستان دەست بدات، یان هەر نەبێ من وەهام بە بیر ماوە. لەگەڵ ئەمەشدا پیرمەم خۆی جێگەیەکی دڵگوشاد و دارستان و دوورخوێنەوە بوو، هەر لە چیای مەقلووبی لای مووسڵەوە تا شاخەکانی سنووری ئێران و توورکیای لێوە دیار بوو.

قادر بەگی شەقلاوە کە بە میرانی قادر بەگ دەناسرا و دەمێک بوو لە هەموو هەڵبژاردنێک بە نائبی هەولێر دەردەچوو، لە کۆنەوە دۆستی مەلا ئەفەندی بوو ساڵ لە دوای ساڵیش دۆستایەتییان بەهێزتر دەبوو هەتا وەهای لێ هات بوو بە یەکەم دۆستی. لە خوێندنی ناوەندیمدا بووم و تازە لە هەڵبژاردندا قادر بەگ بوو بۆوە بە نوێنەری شەقلاوە لە نکاو ئەمری خوای کرد.

باوکم لەو دەمەدا مێوانی مەلا ئەفەندی بوو، بە یەکەوە چوونە سەر تازیەکە. گەرما و گەرمی و بێوەخران مەلا ئەفەندی لەگەڵ کاربەدەستانی بەغدادا دوا و یەکسەر سدیق بەگی کوڕە گەورەی قادر بەگ کە جارێ سی ساڵەشی تەواو نەکردبوو لە جێی باوکی کرا بە نوێنەر. جێی خۆیەتی لێرەدا تێوەرێخێک لە لاوە بهێنم بۆ ناو قسەکانمەوە. لە یاداشتێکی دەسنووسی فایق بێکەسی نەمر کە کاتی خۆی من لە کۆڕ بووم شێرکۆ بێکەس بۆی هێنایین، فایق بێ زمانگرتن باسی ئەو شتانە دەکا کە لە تەجرەبەی خۆی دیتوونی. لە سەردانێکی شەقلاوەی مێوانی میرەکان دەبێ، زۆر زۆر مەمنوونە لە پیاوەتییان و بە کوردپەروەریان دادەنێت. چ لەوانەوە بێت و چ لە غەیری وانەوە بێت هەر چاکەیەکی دیتبێتی وەیا بە خۆی گەییشتبێت بێ کۆمە کردن دانی پێ دادەهێنێت تا ئەگەر کەسێک نانێکی بۆ کڕیبێ وەیا پارەی ئۆتۆی بۆ دابێت باسی دەکات. لە قسەکانییەوە، میرەکان خزمەتیان کردووە.

بەڕاستی مەردایەتی لەوەدایە کە بێکەس کردوەتی. حەیفە ڕاستی پێ شێل بکرێت هەر وەک حەیفە بە کەیفە مەدحی خەڵق بکرێت بێ ئەوەی پێداویستی مەدح هەبێت. شێرکۆش وەک پیاوی بە خۆ ڕاپەرموو ئەو ڕاز و نیازەی باوکی خستە ڕوو،ماڵی ئاوابێ. خۆزی ئەو یاداشتانە، هەرچەندە کەمیشن، بڵاو کرابانایەوە. لە تەرازووی بەراوورد کردندا بە لای مجێزی منەوە یاداشتەکان لە بەشی زۆری شیعرەکانی بێکەس بایەخدارترن، چونکە هەرچۆنێک بێ شیعر ئارایشی پێوەیە، یاداشتەکانی هێندەی کەسێکی لە حەمامدا تەنها بێ، ڕووتن و هێندەی دیمەنی ڕووتیش ڕاستگۆن.

ئەحمەد تۆفیق بەگ زۆری دەوام نەکرد بە موتەسەڕڕیفایەتی لە هەولێر، ڕەنگە بە هەمووی ساڵێک نەمایەوە و نەقڵ کرا. وەها بزانم دوای ئەو مستەفا یەعقووبی بوو بە موتەسەڕڕیف. لەو ماوەیەشدا دوای نەقڵ بوونی جەمیلاغای قایمقامی کۆیێ بۆ ڕانیە کەریم بەگی ڕەواندزی بوو بە قایمقام. دوای ئەو ڕامز بەگی یەعقووبی و یەحیا بەگی عەبدوڵڵا موخلیس بەگ کە ئەویش وەکوو کەریم بەگ سەر بە بنەماڵەی پاشای کۆرەیە. لە دەمی موتەسەڕڕیفایەتی ئەحمەد بەگدا، لە کۆیێ ئەحمەد سامی دەبوونی مووسڵی قایمقام بوو ئیتر کاتەکەی دەکەوێتە نێوان دەمی قایمقام کەریم بەگ و یەحیا بەگ یان ڕامز بەگ. سرەی ئەو قایمقامانە کار ناکاتە سەر گەشتەکەی من، لە دەفتەری حکومەتیشدا ئەو سرەیە پارێزراوە.

دەبوو پێشتر باسی تێپەڕینێکی ئیسماعیل حەقی شاوەیس بە چنارۆک و بیتوێندا بکەم بۆ هەرێمی پژدەر و سەردەشت. ماڵمان لە چنارۆک بوو دەمەو عەسرێک ئیسماعیل شاوەیس لای دایە چنارۆک. هەر لەبیرمە باوکم لە بن شاخەکەی سوولی پاشادا دانیشتبوو، کە ئیسماعیل بەگ گەییشتە جێ باوکم بەلایەوە چوو، ئەو مرۆیە کە هەتا بڵێی ڕاستگۆ و حەقپەرستێکی بێفێڵ بوو بۆ باوکم هات و گوتی: قوربان (سوێندیشی خوارد) دەستی کەسم ماچ نەکردوە ئەمما بە فەخرەوە دەستی تۆ ماچ دەکەم. تەنها لەو سەردانەدا حەمەد بەگی قالە چاوشین، کە ناسیاومان بوو، بە سواری لەگەڵیدا بوو. سەمەدی حاجی

محەمەدی بەنناش (کە مەشوور بوو بە حاجی مەنجەڵ) بە پێیان کەوتبوە ڕێ بەڵام نەهاتە بن سوولی پاشا. لە چوون و هاتنەوەدا ئیسماعیل بەگ لای دایە چنارۆک. لە گەڕانەوەدا بوو لێمی پرسی، چ دەرسێک حەز لێ دەکەیت؟ منیش بێگرفت گوتم: عەرەبی! حەزی دەکرد شتێکی دیکە بڵێم. ئێستاو ئەوساش نەمزانی ئەو چوون و هاتنەی بۆ چی بوو.

لەو ساڵانەدا چەندێکیماڵمان لە کۆیە بایە یان خۆم سەردانی شارم کردبایە ڕابواردنی عادەتیم لە نادییەکەی فەرمەنبەران بوو. لە هاویندا بە زۆری کاتی دەوامی ڕەسمی هەر مامۆستاکانی مەکتەب و قوتابییەکانی کە لە جێیان دەیانخوێند و هەندێک لە خەڵقی شارەکە حەز بە ڕابواردنی ئەفەندییانە دەکەن لە نادی کۆ دەبوونەوە.

ئەوسا خەڵقەکە بڕبڕ و کەرتکەرت نەبووبوون، جارێ جوداوازی بیروباوەڕی سیاسی (ئایدیۆلۆجیا) پەیدا نەبووبوو، تەنانەت یەکێکی وەکوو زەنوون ئەیووب بە مامۆستایی بۆ کۆیێ نەقڵ کرا، بێگومان لە دڵدا بیری سەر بە چەپی هەبوو، بەڵام هیچی وەهای نەدرکاند جودابێ لەوەی بە عمومی ئەو خەڵقە دەیگوت. ئەگەر لە نێوان گرووپەکانی نادیدا جودایی هەبووبێ هی هۆی عادەتی بوو کە لە سەدان ساڵەوە کاری جودا کەرەوەی بەجێ هێناوە. هەر لەبەر نەبوونی جوداوازی ئایدیۆلۆجیا لە ماوەی چەندین ساڵدا بە دەگمەن نەبێ دەمەقاڵێ و شەڕە چەپەڵۆکێ ڕووی نەدا. ئەوسا گیانێکی کوردایەتیی ساف و بێقۆرت هەبوو، کەس لەسەری بە شەڕ نەدەهات، بە تێکڕاییش ئەفەندییەکان حەزیان دەکرد دەنگ و سەدای (معارضە) لە بەغدا ببیەن.

ئەفەندییایەتی لە نێوان بەشێکی پیاو ماقووڵ و بەچکە توجارەکاندا شەرمنانە دەستی پێ کرد و لە چاو شاری دیکە بە درەنگە کاتیشەوە بوو. بەڵام زۆر بە سەیری ئەندامەتی نادی بۆ غەیری مەئموووران پتر لە پیاوە ناسراوەکانی دییان و جوولەکەوە سەری هەڵدا، ئەمما هەر بە جلکی کوردی. پیاو ماقووڵ و بەچکە توجارەکان، وەک لەبیرمە، پاش جوولەکە و دییانەکان سەردانی نادی و ئەندامەتییان دەست پێ کرد. وا بزانم کۆیێ بەر لە هەموو قەزاکانی لیوای هەولێر نادیی لێ کرایەوە.

ساڵی ١٩٣٧ لە پۆلی سێیەم و ئەزموونی بە کالۆریا دەرچووم. لە ئینگلیزی حەفتاوپێنجم وەرگرت بەڵام بە پێی ئەوەی لە مەعهەدی بەریتانییەوە کتێبم بە پاداش بۆ هات دیارە لە هەموو قوتابیەکانی بەکالۆریای ناوەندی چوار لیوای سەرووی عێراق نومرەم پتر بوو لە دەرسی ئینگلیزی. هەر لەبیرمە ناوی کتێبەکە Through Space and Time بوو. باوکم لێی داوا کردم بۆی وەرگێڕمە سەر کوردی یاخود عەرەبی. بەشێکیم خستە سەر عەرەبی بەڵام کتێبەکە گەورە بوو نەمتوانی لە کەمێکی بەولاوە بە ئەستۆوە بگرم، باوکیشم چاوپۆشیی کرد، هەر ئەوەندەی ئامۆژگاری کردم کە ئەگەر زانیارێکی گرنگم هاتە بەرچاو بە قسە بۆی بڵێمەوە. مەبەستی بوو زانیاری سەر بە فەلەک لە کتێبی نوێ وەربگرێ تاکوو لە پێویستدا بۆ تەفسیری هێندێک شوێنی قورئان بەکاری بهێنێ.

هەر لە پۆلی سێی ناوەندی دەرچووم بڕیار درا پۆلی چوارەمی ئەدەبی لە هەولێر بکرێتەوە و مەکتەبەکە بوو بە سانەوی. مامۆستاکانمان زۆر بووبوون، چەند کەسێکی سوورییەیی خوازرابوونەوە بۆ سوود بەخشی مزاش بوون. سەید ئەحمەد مستەفا عەرەبی و تەئریخی پێ دەگوتین، عەبدولقادر حەیدەریش

ساڵێک لەو دوو ساڵانەی سانەویمان مامۆستای تەئریخمان بوو. نەجیب لازار ڕیازیاتی دەگوتەوە، بلیمەتێک بوو بە ئاکاری شیرینەوە. باوکی، لازار ئەفەندی، ددانی نەمابوون، بە (محاضرە) فەرەنسەیی پێ دەگوتین. نەجیب دوای چەند ساڵێک شێوا و کەوتە شەماعیە بەڵام لەوێشدا زیرەکایەتیی کۆنی پێوە مابوو تا ئەوەی خۆم دیتم ڕۆژنامەیەک، یان گۆڤارێک، ڕیپۆرتاژی لەسەر بڵاو کردەوە.

ئای برای خوێنەر کە مەفتوونی منارەی چۆلی بووم. های لە یەکەم سەردانی هەولێرمەوە کە دیتم لە دوورەوە گەردەنی کێل کردووە خەریکە، لە بەرزایی، شەڕ بە قەڵاتی هەولێر دەفرۆشێ، بووم بە لایەنگیری. بە سەرنج گرتن زانیم کۆشکە بڵندەکانی قەڵات نەختێک لەو تێهەڵکشێوترن و بە سەریدا دەنواڕن بەڵام لەلای خۆمەوە بەوەدا بۆم تێدەهێنایەوە کە ئەگەر جێگاکەی لەو چاڵاییەدا نەبوایە قەڵاتەفەندی نەیدەتوانی ئەو نازوفیزە بکات. لە ساڵی ١٩٣٠ کە یەکەم جار سەردانی هەولێرم کرد منارەکە مەودایەک لە دەرەوەی شار بوو، هەر بۆیەش پێی دەگوترا منارەی چۆلی، تا ئەو ماوەیەی منیش لە هەولێرم دەخوێند هەر لە چۆلی مایەوە. لەگەڵ وەستا تەها و یەکێکی دیکەش لەوانەی لە خزمەت باوکمدا هاتبوون، وابزانم خدری حەمە لاڵ بوو، چووینە دیار منارەکە، دەرگاکانی بێ دەروازە بوون. من لە بن منارەکە مامەوە ئەوان لە ناودا بۆی سەرکەوتن تا لە هەندێ کولانەکانییەوە کە سەریان دەردەهێنا دەتگوت سەری منداڵە لەبەر بەرزایی و دوورییان. کە پاش چەندین ساڵ کتێبەکەی (ریچ)م خوێندەوە و زانیم لە کۆندا گەلێک بەرزتر بووە تا ئەوەی ڕیچ دەڵێ شوێنی لێ بانگ دانی مابوو، لەو شوێنە بەولاترەوە وێران بووبوو، هەر بە جارێ ڕام شکاند بەسەر قەڵاتی هەولێردا. ڕاستییەکەی بەر لە دیتنی ئەو کتێبەش دەمزانی منارەکە بەرزتر بووە بەڵام چوزانم شوێنی بانگدانی مەلا پتر لە سی مەتر دوورە زەوی دەبێ. ئەو مەلایە ئەگەر پیر بووبێ هەر بەشی بانگدانی یەک حەفتەی کردووە چونکە سەرکەوتنی ٣٥ مەترەی پێچە بە دەورە بەسەر پێپلکەی سوایەوە، چراش بە دەستەوە لە شەوی تاریکدا یان بە خەواڵۆیی بەیانیان، هەر جارە نرخی چەند ڕۆژ عومر لە پیاوی پیر دەستێنێ. ئەدی ناڵێن گۆزە لە ڕێگەی سەراو دەشکێ؟. وابزانم لە پۆلی چوارەم بووم لە بەرەو کۆتاییی بەهاردا ئاهەنگێکی (کێبەرکێ- مسابقە)ی خیتابە لە قوتابخانەکەمان گێڕدرا.

من بە سەرناوی (اهمية الطيران في العصر الحديث) شتێکی باشم نووسیبوو. قوتابییەکان هەریەکە بابەتێکی لە کەسێکییەوە بۆ نووسرا بوو، هەرچەند وەهاش ڕانوێندرا کە خۆیان گوتارەکانیان نووسیوە. فەتاحی محەمەد ئەفەندی مفتی (مفتی ئامۆزای مەلا ئەفەندی بوو) هەڵبەستێکی باوکی لە مەدحی مەلیک غازی خوێندەوە بە هونەری تەمسیلەوە وەهام دەزانی یەکەم دەردەچێ. تەنها قافیەی بەیتێکی ئەو هەڵبەستەم لەبیر ماوە (غاز محارب). کە بریاری لیژنەی نرخاندن دەرچوو پاداشی یەکەم بە ئیحسان شێرزاد درا، دوەم هی من بوو. کاک ئیحسان بە پۆل لە دوا منەوە بوو، بەڵام هەرچۆنێک بێ پاداشەکەی وەرگرت لێی پیرۆز بێ. دواتر ڕیفعەت ئەفەندی (ڕەنگە ئەوسا یان ساڵی دواتر بوو بە کارگێڕی قوتابخانە) پێی گوتم، شایەدیش لە بەیندا بوو، کە دەبوو پاداشی یەکەم بە من بدرێ. نەیدرکاند لەبەرچی بریار جۆرێکی دیکە بوو.

ئەمە دەڵێم نەک خوانەخواستە لەبەر پەرۆشێک یان خۆ بە مەغدوور زانینێک. ساڵەهای ساڵە دڵم بۆ

ئیحسان شێرزاد، وەک بۆ خۆم، کراوەتەوە بە هەموو بەڵگەیەکیش ئیسپاتی کردووە هەموو ڕێزێک و یەکەمینایەتییەکی لێ دەوەشێتەوە. تەنها مەبەستێکم هەبێ دانەوەی واقیع و ڕاستییە لەو بیرەوەرییانەی دێنەوە بەر زەینم.

مەلیک غازی کوژرا، یان خۆی لە دەست خۆی چوو. عێراق شەقژا، خەڵق بۆی هاتنە شین و بابەڕۆ. لە هەولێر نمایشت کرا، چەندین قوتابی فێرگەکەمان لە ڕیزی پێشەوە بە سینگ کوتان و چاوی تەڕەوە دەڕۆیشتن. هێندێکیان بۆ خۆ دزینەوە لە دەرس دەماری نیشتیمانپەروەریان بزووت، فرمێسکیشیان درۆزن بوو. بێگومان منیش دڵم بۆی دەتووزایەوە بەڵام هەستم نەدەکرد مافی گریان و سینگ کوتان و لە ڕیز ڕۆیشتنی بە سەرمەوە هەبێ. بەرانبەر چی؟ لە عومردا دوو جاران مەلیک غازیم دیتبو جارێکیان کە ئەمیر بوو لەگەڵ باوکی سەردانی هەولێری کرد، جاری دووەم کە بوو بە مەلیک و گەشتی بە وڵاتدا کرد، من لەگەڵ باوکم هاتم بۆ هەولێر. نامەی تایبەتی بۆ مەلا ئەفەندی و باوکم هات (دیارە بۆ مەزنە پیاوەکانی دیکەش چووە) کە جێگەی پێشوازی کردن لە مەلیک دێی (عرب کندی- عەرەب کەندی)یە.

مەلا ئەفەندی لە باوکمی پرسی ئایا ڕای لەسەرە بچن بۆ پێشوازی؟ باوکم لە شکڵی نوکتەدا گوتی: نامەکە دەڵێ عەرەب کەندی خۆ ناڵێ کورد کەندی! ئەو نوکتەیە بووە هۆی ئەوەی مەلا ئەفەندی لە جیاتی خۆی عیززەددین بنێرێ. من لەگەڵیدا چووم بەڵام نەک بە وەکالەتی باوکم. کە مەلیک گەییشتە شوێنی دیارکراو لە ئۆتۆمۆبیل دابەزی، پانتۆڵی کورتی هەتا ئەژنۆی لەبەردا بوو، بە جلکی عەسکەری هاوینانە، موتەسەڕریف خەڵقەکەی پێشکەش کرد عیززەددینی پێش هەموان خست. دواتر خۆم گوێم لێ بوو کە عیززەددین باسی پێشوازیەکەی بۆ باوکی دەگێڕایەوە لێی پرسی کێ بەر لە هەموان تۆقەی لەگەڵدا کرد؟ ئەویش چۆنیەتیەکەی بۆ گێڕایەوە. مەلا ئەفەندی بەوەدا ڕووی کرایەوە. ئەگەر موتەسەڕریف جۆرێکی دیکەی کردبایە دەبوو مەلا ئەفەندیش لەلای خۆیەوە حیسابێکی بە ئەرک و مەشغەڵەت بۆ ئەو ڕەفتارەی موتەسەڕریف بکات.

مەلیک غازیم لە عەرەب کەندی لە نزیکەوە بە تۆقە لەگەڵدا کردن دیت. مرۆیەکی کورتیلەی مووزەردی سوورکاڵ بوو، ئێسکی سووک بوو، تۆقە و زەردەی سەر لێوانی گەرمایی‌یان پێوە دیار بوو. لەوانە بوو زوو خۆشت بوێت، با بڵێم ئەم خەیاڵە بوو لەو دەمەدا بە دڵمدا هات. ڕەنگە لیوا فواد عارف کە هاوپۆلی کولییەی عەسکەریی مەلیک غازی و دواتریش کە بوو بە زاپت، سەرۆکی پاسەوانەکانی کۆشکی (زهور) بوو، لە هەموو کەسێک باشتر مەلیک غازی بناسێ. گەلێک پیاوەتی و وەفاکاریی لێ دەگێڕێتەوە. حەیف تێچوو. لیوا فواد دەڵێ کە خەبەری کوژرانی بەکر سدقی بە مەلیک غازی گەییشت هەموو پەرۆش و سەغڵەتیەکی بۆ جانتایەکی ڕەش بوو کە بەکر سدقی لەگەڵ خۆیدا بردبووی. زۆری پرسی بە تەلەفۆن ئەو جانتایە چی لێ هات؟ کە زانی جانتاکە نەماوە گوتبووی منیش حیسابم تەواوە. ئەمە شایەدیی کاک فوئاد عارفە. سەیری چارەنووسی مەلیکێک بەندە بە جانتایەکی ڕەشەوە. لە هاوینی ١٩٣٨ کە ماڵمان لە چنارۆک بوو تاسی زێڕی سەری دایکم دزرا. ڕێ بە خۆم نادەم لە سەری بڕۆم. هەرچۆنێک بووبێ، نامەردییەک بوو لەگەڵماندا کرا و سەرپۆشی بە سەردا دەدەمەوە.

ساڵی ١٩٣٩ لە پۆلی پێنجەمی سانەوی و ساڵی بەکالۆریام بوو. ئەوسا سانەوی پێنج ساڵ بوو. چەندێکی بڵێی لە خوێندن تەنبەڵیم کرد. ڕاستییەکەی بە تەمای کەوتن بووم پتر لە هەموو شتێک. بۆ ئیمتیحان هاتینە کەرکووک، هەموو قوتابییەکان خانوویەکی گەورەمان بۆ گیرابوو، هەریەکە تەدبیری نوێن و خواردنی خۆی دەکرد. من قەریوڵەی سەفەریم کڕی، هێندێک ڕایەخێکی تری لەسەر زەوی ڕادەیەخست، چەلەبی زادەکان لە ئۆتێلێکی تازە دروست کراوی بەرانبەر خانووەکەی ئێمە دابەزین. من و قوتابیی دیکەش هەبووین بتوانین لەو ئۆتێلە دابەزین بەڵام خۆهەڵاواردنمان بە جوان نەزانی. بە پێچەوانەی بۆچوونی خۆم لە هەموو ئەو دەرسانەی لێیان دەترسام بە چاکی دەرچووبووم کەچی لە تەئریخ و کیمیا کەوتبووم. لە کیمیا بگەڕێ ڕێی تێدەچێ لە جیاتی پەنجا کابرای موسەلیح چلوپێنج نومرەی دابێتمێ بەڵام تەئریخ مەیدانی قەڵەمڕانیی خۆم بوو. بێگومان یان سەهوو کراوە یان کابرای موسەلیح لە دەمی تەماشا کردنی دەفتەری مندا خۆی ون کردووە.

لە چنارۆک بووم کاک مەجیدی ئامۆزام و میرزای حاجی کەریمی برادەرم بە جووتە گوێیان لە ڕادیۆ بووبوو، ڕۆژانی ئیمتیحانی دەرسەکانی منیان پێکەوە نووسیبۆوە و بۆیان ناردمە چنارۆک. من دوو ڕۆژ پێش یەکەم دەرسیان چوومە کەرکووک، گوتیان ئیمتیحان لە هەولێر دەدرێ. ئێوارە بوو، سەفەرم خستە سبەینێ، سبەینێش بە کاوەخۆ گەییشتمە هەولێر، لە ئۆتێلێک دابەزیم. هاوڕێیەکی پۆلی خۆم دیتمی پێی گوتم بۆ ناچیتە ئیمتیحان؟ گوتم سبەی نۆرەی منە. گوتی خێراکە پێ ڕابگە. کە چوومە ساڵۆنی ئەزموون نیو سەعات بەسەر چوونە ژوورەوەدا تێپەڕیبوو.

موراقیبەکان دوو کەس بوون یەکیان مامۆستایەکی خۆمان کە لە دەرسی ئەودا هەمیشە یەکەم بووم، ئەوی دیکە مودیری مەکتەبێکی سەرەتایی بوو کە لەگەڵم ناحەز بوو. من هەموو شتێکم بۆیان باس کرد. ناحەزەکەم گوتی بارێی پێ بدەین و ئیمتیحانەکەی لە کیس نەچێ. دۆستەکەم گوتی ڕێی پێ بدەم دەستم دەبڕن. ئەو هەڵوەستە ناڕاحەتی کردم و لە ناخی دڵم کاریگەر بوو.

ڕێوڕێ گەڕامەوە و یەکسەر بۆ لە بیکردنی ئەو کۆڵەمستە بە سفتوسۆیەی ڕێکەوت لە دوا ڕێکەوتی نالەبار و کتوکوێر ڕێی بەغدام گرت. شانزە شەوان لە بەغدا مامەوە، پتر لە نیوەی بە ناساغیی تا و لەرز. دوو هاوڕێ و خزم، یەکیان شێخ فاتیحی خاڵە شێخ سەدر ئەوی دیکە بابە شێخی خاڵە سەید ئەحمەد (خاڵی مامم بوون) لەو سەفەرەدا لەگەڵم بوون و هەمیشە بەیەکەوە بووین، هەر سێکمان لێ قەوماو. بابە شێخ سەد ڕەحمەت لە گۆڕی، بە درێژایی ناساغیەکەم خزمەتی کردم و تەنیشت و ڕۆخمی بەر نەدا. شەوانی ورێنەم هەتا سبەینە نەدەنووست. کە گەڕامەوە بۆ کۆیێ لە کەرکووک ئۆتۆمۆبیلی حازر نەبوو تا ئێوارە مامەوە. لەبیرمە حەزم چووە دۆڵمە، لە لۆقنتەیەک دۆڵمەم لە پێش داندرا، ئەو پارووی بۆ زارم برد نەمتوانی ئاودیوی بکەم. سایقێکی کۆیی کە لەم یاداشتەدا ناوم هێناوە، عومەری حاجی محەمەد ئەمینی لچۆ، هاتە لام و گوتی حازرم بە نیوە کرێ بت بەمەوە، ئەگەر کەسیش پەیدا بوو بۆتی دادەشکێنم. زۆر زۆر مەمنوونی کردم. نیو کرێ بۆ تاکسی خسووسی دەیکرد ٧٥٠ فلس. لە دەمی سواربوون کە تاریک داهاتبوو کابرایەک پەیدا بوو ٢٠٠ فلسی داو منیش ٥٥٠ فلسم بەرکەوت. کە گەییشتمەوە ماڵێ، شەو بۆ ئەو سەردەمانە مەیلەو درەنگ بووبوو چونکە لە کەرکووکەوە سێ سەعاتێکی دەخایاند تا کۆیێ. ماڵەوە

زۆرم پێوە گەشانەوە، هەرچی ئیشارەتێک بێ بۆ مەسەلەی ئیمتیحانی لە کەسەوە دەرنەچوو. هەستی خۆم بریندار بوو بەڵام نەک لەبەر پەرۆشی تێشکان و بەرژەوەند دۆڕاندن.

خوێندنی مەکتەبم لە پێش چاو کەوت. بریارم ئەوە بوو چی دی ڕووی تێنەکەم. بە ڕێکەوت ئەو سەرەتایەی هاوین کە ئیکمال بوونم مەعلوم بووبوو باوکم لە هەولێر بەخێرهاتنی ڕەشید عالی گەیلانیی کردبوو کە لە ١٩٢٤وە شناسییان هەبوو، دواتریش لەگەڵ یاسین پاشا و ئەمین زەکی بەگدا هاتە کۆیێ لە ١٩٣٤ کە سەر لە نوێ پەیوەندییان بە باوکمەوە بە تینتر بووبوو. لەو ساڵەی ١٩٣٩دا باوکم بە ڕەشید عالیی گوتبوو کە مەسعوود ئیمتیحان ئیکمالی لە پێشە، بەخێر کە دەرچوو دەبێ جێگەیەکی خوێندنی باشی بۆ ڕەچاو بکرێت. ڕەشید عالی گوتبووی: با بێتە لام وەها بزانێ دێتە لای برای خۆی. ڕەشید عالی سەرۆک وەزیران بوو. بەو بەڵێنەوە باوکم نامەی دۆستایەتی بۆ ڕەشید عالی نووسی و پێی دام کە دوای ئیمتیحان لە بەغدا بیگەیێنمە ڕەشید عالی. من کە وەزعەکەم بەو جۆرەی لێ بەسەر هات ڕووم نەهات بە سەردانیش خۆمی نیشان بدەم. زۆر برادەر دەیانگوت، دەبا نامەکەی بە زوویی بگەیەنمێ، چارەسەری ئیمتیحانەکەشمی دەکرد. من ئەمەم نەسەلماند بەڵام دوای ٣٧ ساڵ شتێکم زانی ئەگەر ئەوسا بمزانیبایە لە خۆمەوە وەهام دەکرد کە برادەران دەیانگوت. لە هاوینی ١٩٧٦ کە جێگیری سەرۆکی کۆڕ بووم ڕۆژێکیان برا و برادەرم د. کەمال مەزهەرم لا بوو، ئەحمەد شەوقی هاتە لام. ئەو مرۆیە دۆستی مەلیک فەیسەڵ و پیاوە دەسەڵاتدارەکانی پێش شۆڕشی ١٩٥٨ بوو، بە زۆریش مدیری ئەشغالی عام دەبوو. ئەو ڕۆژە بۆ من و د. کەمالی گێڕایەوە کە هاتنی یاسین پاشا و ڕەشید عالی گەیلانی و ئەمین زەکی بەگ و کەسانی دیکەش کە لە گەڵیاندا بوون بە تایبەتی بۆ دیتنی باوکت (مەلا گەورە) بوو. گوتی (خۆم لەگەڵیاندا بووم و ئەو سەردانەم زۆر پەسەند کرد و هانم دان). من چوزانم شتی ئەوتۆیی لە خەزینەی غەیبدا پەنهانە و ئەو کەڵە پیاوە دەسەڵاتدارانە سەردانی کۆیەی لاچەپ دەکەن بۆ دیتنی مەلایەکی کنارگیری وەکوو باوکم. کە هاتنە کۆیێ زۆر موجامەلەی باوکمیان کردبوو، تەنانەت ڕۆژی دواتر جومعە بوو خەبەریان بۆ باوکم نارد، دێینە لای لە مزگەوتی گەورە و نوێژی جومعەی لە دواوە دەکەین دەبێ خوتبەی جومعەمان بۆ بخوێنێ. دەزانم وەک عەرەب دەڵێ (نعم التصادف) شەهابی دەنگ خۆش و قورئان خوێنی باس کراویش لە کۆیێ بوو. قورئانی ئەو ڕۆژە و بانگی نیوەڕۆ و نوێژی جومعەش خۆی خوێندی بەو دەنگە ئاسمانییەی خۆی. دوای نوێژیش کە باوکم خوتبەیەکی دڵتەزێنی هۆشفڕێنی خوێندبۆوە یاسین پاشا و ڕەشید عالی و جەماعەت ڕێزیان بەستبوو هەتا باوکم پێشیان کەوتبوو ئەوانیش وەکوو قوتابی دوای مامۆستایان لە دوویەوە بوون و خەلقوڵلاش حەوش و بان و دەرەوەی مزگەوتیان تەنیبوو. دوای ٣٧ ساڵ غەیب لە گوێم دەچرپێنێ ئەگەر چووبایە لای ڕەشید عالی حاڵت شتێکی دیکە دەبوو. یاخوا بەخێربێت خەبەری بە درەنگە کاتەوە.

من لەو بارە نەفسییەی دوای نەساغی و کەوتندا بووم و هیچی پێ نەچووبوو لێم ساردبێتەوە، جەنگی دووەمی جیهانی هەڵایسا. ڕەنگە ڕووداوی وەها گەورە بەشێکی بەخۆوە گلان و گرفتی ژیانی مرۆ بۆ خۆی بدزێتەوە و فەرامۆشییەکی بە سەر هەستیدا بهێنێ بەڵام دیسانەوە من بەش بە حاڵی خۆم هەڵستی ئەڵمانیای نازیم بە فەلاکەتی گەورەی ئەو ڕۆژگارە دادەنا. لە ناخی دڵەوە نازیەتیم بە دوژمنی

چاکەی گشت ئادەمزاد و بیروباوەڕی خودی خۆم دادەنا. کە جەنگیش دەستی پێ کرد تا چەند ساڵێکیش هەر پێشکەوتن و سەرکەوتنی نازیەکانی بە موژدە دەداینێ.

لەو ساڵانەی بەر لە شەڕ پۆسپۆڕەکانی چەک و جەنگ پێشبینییان ئەوە بوو کە جەنگی تازە بە بەریەوە نابێ خۆی لێک بکێشێتەوە و لە کورتی دەبڕێتەوە، تا ڕادەیەکیش لەبەر کەم تەجرەبەیی ئەو پێش بینیانەم دەسەلماندن. دواتر دەرچوو هەرچی ئەو پۆسپۆڕانە فەرمووبوویان هەڵە بوو. لە پێشەوە پۆڵۆنیا بە ئیزنی ستالین تێک هەڵشێلدرا و کەرت کرا، هەر خواش دەزانێ چەندم خەفەت بۆی خوارد. وەکوو بەرکولّ، هەتا ساڵی دواتر نۆرەی فرەنسە هات، ئەڵمانیا نەرویجی داگیر کرد. ئنجا فرەنسە و هەموو ئەورووپای ڕۆژاوا تێچوون. خولاسە پەیتا پەیتا ناخۆشی لە زیادکردندا بوو، خەڵقی بێتەجرەبەش لە خۆوە بوون بە دەروێشی حاڵ گرتوو بۆ زەعیم هێتلەر، گوتارەکانی یوونس بەحریش بەو دەم و ڕاوێژە ڕەوان و بەتام و شامەی گوێگری بە ملوێن لەسەر ملوێن بۆ ڕادیۆ و ئیستگەی بەرلین ڕادەکێشا.

جەنگ بەردەوام بوو منیش لەسەر نەچوونەوە مەکتەب بەردەوام بووم هەتا دوو ساڵی ڕەبەق. لەو دوو ساڵەدا جگە لە ئەبڵەق بوون بەرانبەر جەنگەوە هیچم پێ نەدەکرا ئەوە نەبێ ڕۆژ بە ڕۆژ پتر ڕقم لە دیکتاتۆرایەتی هەڵستێ. لە مەیدانی ڕق لە دیکتاتۆر بوونەوەدا، جارێکیان، قسەیەکم کرد و ڕێم نەبوو ڕوونی بکەمەوە. لەو دەمەوە هەتا ئێستاش چەندێکی بە بیرمدا دێتەوە پەرۆشێکی لێ دەخۆم. لە مەجلیسی باوکم بە بۆنەی جەنگ و پێشەواکانی میللەتە شەڕکەرەکان و دەوری ئەو پێشەوایانە من لە کولانەی باوەڕم بە دیمۆکراسییەوە گوتم، میللەت ناتوانێ ئیعتیماد لەسەر زەعیم بکات (ئەمە دەقی قسەکەی ئەو دەمەمە). بێ ئەوەی مەودا هەبێ خۆم ڕوون بکەمەوە باوکم گوتی، ڕۆڵە چۆن میللەت ناتوانێ ئیعتیماد لەسەر زەعیمێک بکات کە دڵسۆزیی خۆی بە ئیسپات گەیاندبێ؟ باوکم لەسەر قسەکانی بەردەوام بوو، من نەمتوانی دەرفەت وەربگرم و قسە قسەی ڕاکێشا و من و بیر و ڕایەکەم لەو دەمەدا و بۆ یەکجاری لە لێڵیدا مایەوە. من دەمویست بڵێم میللەت ناتوانێ بە دیار پەیدا بوونی زەعیمەوە چاوچڕ بکاتەوە. دەبو بڵێم (ناتوانێ ئیعتیماد لەسەر پەیدا بوونی زەعیم بکات). هەرگیز ڕێک نەکەوت بگەڕێمەوە بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم مەبەستەم. باوکم لە قسەکەیدا مەبەستی لایەنگیری کردن لە زەعیمێکی دەست نیشان کراوی ئەو دەمە نەبوو، هەتا بشڵێی دژی هێتلەر بوو تەنانەت دەیگوت: یاخوا هێتلەر بت بینم بە کەوچکان لە کفنت بنێن. یەکەم جاریش بوو ئەو تەعبیرەی (بە کەوچکان لە کفن نان) ببیەم.

ئاڵقەی حەوتەم

ئەو زەبرەی لە نەگەییشتنم بە ئەزموونی ئیکمالیم پێم گەییشت بە خامۆشی لە دەروونمدا مێرووڵەی دەکرد بەڵام لەگەڵ هەموو ئازار و زڕە ناڕاحەتییەکی بۆمی پەیدا کرد قووڵاییی نەفس و گیانم بە دروستی مانەوە. ئەو ساڵە جگە لە کەوتنم باری تایبەتی خۆم هەبوو پڕ ئێش و کەسەر بوو، نەدەشیا کەسی تێدا هاوبەش، یان چارەکار بکەم، ئێستاش ڕێم نییە بیدرکێنم. ئەو حاڵ و بارەش لە لای خۆیەوە وەهای کرد کەوتنم لە ئەزموون بەو هەڵکەوتە مەینەتە یەکجار دەگمەنەی لە مەوعیدی دواخستم پتر کارم تێ بکا. بێ ئەوەی ڕەشبینی بە سەرمدا زاڵ ببێت، وەک یەکێکی دڵی لە خواردن ببێزێ، منیش خوێندم لەبەر چاو کەوت. هەستم دەکرد وازهێنانم لە خوێندن کەلێن و ناتەواوی ناخاتە هیچ شتێکی پێوەندی پێمەوە هەبێ. ڕەنگە ڕاست بێ بڵێم، دوور کەوتنەوەم لە مەکتەب دەتگوت دەرچوونە لە نەخۆشییەکی وەکوو تاداری. زۆر کەس لە برادەر و ناسیاو هانی دەدام تێهەڵچمەوە و لە سەری ساڵی نوێی خوێندندا بگەڕێمەوە بۆ مەکتەب بەڵام دڵم بۆ ئەو ئامۆژگارییانە نەدەکرایەوە. هی وەهاش هەبوون حەزیان دەکرد واز لە مەکتەب بهێنم و بە هەلیان دەزانی ڕووداوەکە سەرەوخێر بێ بەوەدا کە لای باوکم بخوێنم بە هەویای وەجاغ ئاوەدانیی بنەماڵەی جەلیزادان.

خوێنەری سەرنجدەر حەقیەتی لێم بە گلەیی بێ بۆ ئەو هەموو کۆڵ دانەی تاکە یەک لەمپەری کەوتنی ساڵێک لێمی بەدەر دا. چ قەوما؟ کەعبە کەچ بوو مەسجیدولئەقسایە ڕووخاوە؟ ئەدی برسیی کۆڵانان و کۆست کەوتووان و عەزیز مردووان و ئاگر تێبەربووان چۆناوچۆنی خۆیان هەڵدڕن؟ بە ڕاستیی ئەوەی ناوم نا (کۆڵ دان) نەختێک زیاد لە پێویست بە هەڵاتووم دادەنێ چونکە من تەنها لە خوێندنی مەکتەب دزام، لەگەڵ هەموو لایەنێکی دیکەی ژییان و کۆمەڵایەتی خۆش جلّەو بووم. خەفەت داینەهێزاندبووم، بەڵام زامێکی شەخسی، کۆنتر لەو ساڵەی تێیدا کەوتم و ناشیەتە گوتن، لەگەڵ کەوتنەکەم کە تێک هەڵکێش بوون، وەهای کرد دوورکەوتنەوەم لە مەکتەب تاکە یەک دەروازەی کرایەوە بێ بە ڕوومدا.

باوکم کەم و زۆر پێوەی دیار نەبوو مەسەلەکەی بە هەند هەڵگرتبێ. بە هیچ جۆرێک نە قسە نە هێمای قسانی بە لای ئەو مەوزووعەدا نەهێنا. هەرچەند خۆی شتێکی لە دوو لێوە دەرنەچوو بزانم بۆچی لەو هەڵکەوتە نالەبارەی من بێدەنگە، ئەمما لە خۆوە بۆ ئەوە دەچم کە هەستی باوکەتی لە لایەکەوە و باڵ قووڵی لە لایەکی دیکەوە و تێبینیی نەکولاندنەوەی زامی نەفسیم کەوا ڕەنگە کولاندنەوەی زەرەرمەندم بکات لەلای سێیەمەوە وەهای کرد مەسەلەکە بە تەواوی واز لێ بهێنێ بۆ دڵخوازی خۆم. باوکم لە سایکۆلۆجی نابەڵەد نەبوو چونکە بەردەوام کتێبی نوێ بابەتی بۆ دەهات تەنانەت کە خوێندەوارە نوێیەکان بەر لە سەفەریان بۆ بەغدا لێیان دەپرسی ئەمرت چییە؟ دەیگوت کتێبی چاک!! هەر لەبیرمە جارێکیان مەرحووم مامۆستا نوورجان کتێبێکی بە دیاری بۆ هێنا. چەندێکی پێ چوو ئەوجا زانیمان کە چەند دێڕێکی بە ڕووی ناوەوەی بەرگی کتێبەکەوەیە، پێشکەشنامەیە بە خەتی مامۆستا نوورجان خۆی.، ڕاستییەکە خەتەکەی ئەوەندە جوان و ڕێک بوو وەهاش ئەندازەکێش کرابوو لە چاپ بە پشتەوە بوو، تومەز خەتیشی خۆش بوو؛ پێشیەوە خەریک بوو بوو.

لەو خوێندەوارانەی ئەوسا گەنج بوون و پێوەندییان لەگەڵ باوکم بەتین بوو مەرحوم مامۆستا سابیر ئیسماعیل بوو. بە دڵ باوکمی خۆشدەویست، ئەویش بە چاوی ئەولاد سەیری دەکرد. لە هەموو سەفەرێکی کتێبێکی بە نرخی بۆ دەهێنا. پێی دەگوت سابیر هەر کتێب!

لە نموونەی پێوەندی پڕ سۆز و بێفێڵی نێوان باوکم و بەشی هەرە زۆری خوێندەواری ئەوسای کۆیێ ڕووداوێکی کورتیلەی مزرۆکە باس دەکەم دەبوو زووتر بێتە ناو یاداشتمەوە، ئێستا دەبێ چەند ساڵێک بۆی بگەڕێمەوە دواوە. ڕۆژێک لە ڕۆژانی قایمقامەتیی کەریم بەگی ڕەواندزی ١٩٣٢–١٩٣٣ لە نکاو کەریم بەگ بە خۆی و کاغەزێکی موتەسەڕریفی هەولێرەوە (محمود فخری) هاتە لای باوکم. موتەسەڕریف لە نامەکەیدا بۆ باوکمی نووسیبوو، کاغەزێک بە ئیمزای تۆ بۆم هات هەندێ شیعری لەنگیشی تێدا بوون ناشێ هی تۆ بن، نارەزاییت دەربڕیبوو لە هەندێ ئەفەندی و مامۆستای کۆیێ، ئەمرم داوە بە قایمقام چۆنت دەوێ وەها بکات. موتەسەڕریف کاغەزە هەڵبەستراوەکەشی خستبووە ناو زەرفی کاغەزی خۆی تا ئەگەر باوکم ئارەزۆ بکات کابرا بناسێتەوە.

کاغەزەکە شکاتی قورسی تێدا بوو لە دەست ئەوانەی باوکم خۆشیدەویستن، بە تایبەتی دژی عەبدوڵڵا سامی. کەریم بەگ پرسی ئەمرت چییە؟ پێی گوتەوە: کەریم بەگ، ئەمانە ئەولادی منن، تۆش لە ڕیزی نوورەددینی برامی، دەشبینی کاغەزەکە سەراپا هەزەیان و هەڵبەستە، دڵ نیگەرانیم لێیان هەبایە خۆم پێم دەگوتن، مەبەستم تەنێ خواردنیان بایە بە خۆتم دەگوت (کەریم بەگ هاوڕێی منداڵیی مامم بوو، هەرگیز لەبیری نەکرد) باوکم وەڵامی موتەسەڕریفی دایەوە بەو شێوەیەی لە کەریم بەگی گەیاند، کابرای کاغەز نووسیش هاتوچۆی ڕجاکارانەی کرد هەتا کاغەزەکەی لە باوکم وەرگرتەوە. باش بوو کەس زەرەرمەند نەبوو. عەبدوڵڵا سامی و هاوڕێکانی زۆریان لە باوکم خواست کاغەزەکەیان پێ بدات بیکەنە بنگەی شکات بەڵام باوکم لێی نەسەلماندن و وەهای پەسەند کرد بەردێک بخرێتە سەر مەسەلەکە، ڕەنگە بەرژەوەندیش لەوەدا بووبێ نەکا ناحەزی شریتە بکێشێ. بە هەمە حاڵ مەسەلەکە لە خۆوە فەرامۆش کرا. نامەنووس و شکات لێ کراوەکان بوونەوە بە ئاشنا. دیارە خۆگیریی باوکم لە دانی نامەکە بە عەبدوڵڵا سامی ئەم ئاکامەی بەخشی. ئێستا، کە تێ ڕادەمێنم دەبینم هەرچی ناوی هات و نەهات لەوانەی پێوەندییان بە مەسەلەکە هەبوو هەموویان بەسەرچوون، تاکێکیان لێ نەماوە مەگەر بابای کاغەزنووس، تەمەنی درێژ بێ، وەک عەرەب دەڵێ: «حی یرزق» – ئەمەم لە ١٩٨٦/٩/٢٨ نووسی‹١٨›.

نەچوونەوەم بۆ مەکتەب گرفتێکی بۆ پەیدا کردم، دەبوو بچم بۆ عەسکەری. قایمقام سەعید عەبدولقادر کەرکووکی و زۆر حۆقەلی بوو، هەر دەتگوت جەمال پاشایە ڕوتبەی هاتۆتە خوارێ. جارێکیان لە ژوورەکەی خۆی مامڵەتی من تەماشا دەکرا، مەئمووری نفووس، شاعیری هەولێر، (کانی) بوو، کوردی دەڵێ: دز و ماڵخۆ یەک بن گا بە کولانکەدا دەبەنە دەر، کەچی لەو ڕۆژەدا، هەرچەند قایمقام بە هەموو دڵ لایەنم بوو کانیش مەبەستی خاتری باوکم و چاکەی من بوو، پەڕەسێلکەش بە کولانکەدا دەرنەچوو. دەرکەوت چارەسەرکردنی مەسەلەی عەسکەری بە تایبەتی بۆ یەکێکی نەختێک بەرچاو بێ، پینەسازییەکی تەواو وەستایانەی پێ دەوێ. ئەو ڕۆژە مەسەلە خرایە ڕۆژێکی دیکە. سەعید عەبدولقادر بە هەوای حۆقەلییەتی خۆی ڕووی تێکردم، زاپتی تەجنیدیش لەو دانیشتنەدا حازر بوو، گوتی مەسعوود! بە

حەقی خودا حکومەت هەرچی بکات تۆی تەسلیم ناکەم بە عەسکەر. هەرچۆنێک بێ لە کوێرە ڕێگاوە عەسکەریم لە کۆڵ بۆوە بەڵام بێ هەرا و سەروسەدا تێپڕا نەڕۆییشتم. چەندین ئیخبارییە و چوغوڵی و شکاتی پەنامەکی بە هەولێر و بەغدا ڕاگەیەندرا. هەڵوەستی (کانی) لە هەوەڵەوە تەئویلی خراپی لێ درایەوە گۆیا کارەکە وەزەحمەت دەیەخێ، کەچی دەرکەوت لە کارامەیی و شارەزاییەوە دەیەویست مەسەلەکە هەر لە سەر چاوپۆشی قایمقام نەوەستێ چونکە لەوانەیە نەقڵ بێ، یاخود قسەی نەڕوا. هەر لەو ماوەیەشدا کە سەعید عەبدولقادر قایمقامی کۆیە بوو (کانی) چارێکی دۆزییەوە. ئافرەتێکی بێکەسیان لە مەحکەمە لێ مارە کردم، بۆی بووم بە (معیل) چاوپۆشی و یارمەتی دانەکە لەوەدا بوو کە دەبوو بەر لە هاتنی ناوم بۆ عەسکەری بەهانەی (اعاله)م هەبێ. ئیدارە و تەجنید و نفووس پێکڕایان چاوپۆشییان کرد. لەو دەمەدا کە من ئەم گرفتەم لە پێش بوو، هێشتان عەسکەری کردنی عیززەددینی مەلا ئەفەندی و سەید محەمەدی سەید عەبدوڵلاغای هەولێر هەر لەبیران بوو.

ڕابواردنم لەو دووساڵەدا کە خوێندنم وازهێنا چ فەرقی نەکرد لەگەڵ وەزعی ساڵانی پێشترم. شەوەکانی ڕەمەزانمان چۆوە بۆ گەشایی ساڵە هەرە خۆشەکانم. بە زۆری کە سەردانی کەسمان نەکردبایە، کۆبوونەوە لای ئێمە دەبوو. لەو شوێنە دادەنیشتین کە لە مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەد پێیان دەگوت (قەسر)، ئەوەبوو بە نیازی تێدا دابەزینی مەلیک فەیسەلی یەکەم دروست کرا. ئەوسا ڕەمەزان لە کڕی پاییزدا دەهات. هەوا فێنک، ڕۆژ کورت، شەو درێژ، مێوە لە مشە. کە تۆپی پارشێو ئاگر دەدرا بڵاوەمان لێ دەکرد. عەزە بەغدایی تاقەتی دەهۆڵ لێ دانی نەمابوو.

شەوێک لای مەلا محەمەد ئەمینی مەلا مستەفای عاسی لە مزگەوتی گەرمک کۆبووبووینەوە سەرگەرمی سینی و زەرفێن بووین. حەمەدی مەیتەر ئامۆزای کافیەی مەلایان، لە بەری ئێمە بوو. کە سینی ئەنگوستیلەی تێدا شارایەوە، حەمەد وەری گرت و هەر بە دەستیەوە بوو جارێ دای نەنابوو، لەسەر چۆکان بە دیار سینیەکەوە وەکوو بولبول بە دیار گوڵەوە تێی هەڵکرد:

ڕەفیقانم بزانن شەو چ وەختە
کە بولبول عاشقی بەرگی درەختە

خوای لە سەران!! ئەو دەنگە لە کوێوە هات! هەناوی بەنیادەم چۆن بۆی دەلوێ ئەو هەموو ئاگرە بە ئاهەنگ وەدەرنێ هەتا ناخی هەست و گیان ئاگرۆچکە لە گوێگردا هەڵایسێنێ!

لە موناسەبەدا دەڵێم، لە بەرەو کۆتایی ساڵی ١٩٣٨، لە شایی ژن هێنانی کاک مەجیدی ئامۆزام شەوێک لە شەوانی ئەو ئاهەنگەدا کە دەنگخۆشان مەجلیسیان گەرم دەکرد بە گۆرانی هەمەچەشنە، ئەوساش لە نکاو شێخ ئەنوەر و مەرحووم جەلالی براچووکەی خۆی تێیان هەڵکرد لە «موشح» ی «الغصن نقا مكلل بالذهب» بەڕاستی شاکارێکیان چڕی لە وەهم و خەیاڵ بەدەر بوو، دەنگەکەیان تێک دەئاڵا بە سۆز و کڵپە و بڵێسەیەکەوە ئاگری لە هەناوی گوێگر بەردەدا...

ساڵەهای ساڵی دواتر کە ئەم مووەشەحەم لە «فیروز» ی لوبنانی و غەیری ئەویش بیستەوە، ئەگەر بڵێم سەد نومرە بە هی ئەنوەر و جەلال درابایە ئەمیان پێنج نومرەی دەدرایێ، لەمەشدا موبالەغە نییە

چونکە ئەوەی پێی دەگوترێ «ابداع، اعجاز» لە هونەردا ئەو تێهەڵکشینە جودا کەرەوەیە وەک نووکی قەڵەم کە پەڕاندت و نەتهێشت، قەڵەمەکە دەبێتە چیلکەدار، لەوحەی جیۆکۆندا کە لە نرخ نایەت نەختێک لە بزەکەی دابلەنگێنە لە ملیار دۆلارەوە دادەبەزێ بۆ ملیۆن و کەمتریش. ئەنوەر و جەلال هەتا ساڵانی دوایی ژیانی مامیان، شێخ نەجمەددینی شێخ کەریمی بەرزنجی وەک دوو بولبولی مەجلیسی ئێوارە و شەوانەی بوون. شێخ نەجمەددین خۆی لە دەنگخۆشە هەرە بەناوەکانی ئەهلی دین بوو، پیریش بووبوو سبەینان کە بانگی دەدا و ڕەمەزانان لە بانگ و کەباردا هەر دەبوو گوێی بۆ هەڵخەیت. لە باوکمم بیستووە: جارێکیان بە کۆمەڵ لەگەڵ دەستەودایەرەی شێخ مەعرووفی هەڵەجە، براگەورەی شێخ نەجمەددین، کە پەنجا سوارێک دەبووین لە هەڵەت و پەڵەتی نێوان هەڵەجە و ئاخورەدا، خاڵە نەجمەددین «سوارۆ» یەکی تێ هەڵکرد ئەو پەنجا سوارەی گریاند. [قسەی باوکم تەواو بوو].

لەو ساڵانەی دوایی ژیانی، بینینی نەمابوو، ناوناوە لە خزمەتیدا دەبووم و بە ڕاوێژی فریشتەکارییەوە شیعری بۆ دەخوێندمەوە. جارێکیان چەند بەیتێکی تەصوفی خوێندەوە بە سۆز و ئاگرێکی ئەوتۆوە لە تەحەمول بەدەر، خۆ کە گەیشتە ئەم بەیتە:

مقصود من از مسجد و میخانه توی تو

مقصود توی مسجد و میخانه بهانه

به جارێک خۆی و منیش تواینەوە، بووین بە لەرز و موچڕک و فرمێسک!!

لە نووسینمدا باسم کردووە ئەو مەقامناسەی مەشوور بە «الجمال المشرقي» کە بەر لە ٦٠٠ ساڵ زیاتر مردووە خەڵقی کۆیە بووە... باوکم دەیگوت «گۆرانی لە دیوی کوردستانی ئێران دادەنرا، لە سلێمانی گەلالە دەبوو، لە کۆیێ لە چەرخ دەدرا» بە زەدە بوونی کۆیێ لە شەڕی یەکەمی جیهانییەوە ئەم لایەنە و هەموو لایەنێکی ژیاری کۆیێ دالەنگا.

دانیشتنمان لە مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەد ڕووەو شێوی ڕەزەوان و چیای هەیبەت سوڵتان بوو. گەلێک شەوان بەر لەوەی دەنگمان گوێ لێ بێت، دەمزانی تۆپی پارشێو ئاگر درا. تۆپەکە بەسەر گردێکەوە لە بەردەمی قشڵەی سواری کە ڕووەو شار و ڕۆژهەڵاتە، دامەزرابوو. ڕووناکایی تیژکە و تەقینی بارووتی تۆپەکە لە شەوی ئەوسای بێکارەبادا تۆپەڵەی ئەو گرد و هەڵەتەی ڕووناک دەکرد کە لە ئێمەوە دیار بوو، لەوەوە دەمزانی تۆپی پارشێو ئاگردرا. دوای چەند سانییەیەک ئنجا گرمەی دەمان گەییشتێ.

شەوێکیان پاش مەجلیسی عادەتیمان هاتمەوە ماڵەوە، هێشتا جلکم نەگۆڕیبوو تەقەی دەروازەی دەرەوە و ڕەپەی وڵاغان لە کۆڵانەی بەر دەرکی ماڵمان هێنامیەوە بۆ لای دەروازە. بە (لاییتی) دەست ڕێگەم ڕوون کردەوە، زانیم ڕەپەی بەر دەرگە هی دانیشتووی شار نییە، خێرا دەروازەم خستە سەر پشت و بە لاییت خەڵقەکەم ئاشکرا کرد، دیتم چەند کەسێکی ناسیاوی خەڵقی (پێبازۆک) بە چەند وڵاغێکەوە، یەکێکیان مەیتێکی کفن کراوی بەسەر پشتەوە، شەکەتیی ڕێگەیان پێوە دیارە، وڵاغەکانیش بێئۆقرەی ماندوویی و برسییەتین. لە پێشیانەوە حەسەنی مام فەتاح بۆم هات و گوتی: مەیتی حەمە

عەلیاغایە ئەمڕۆکە دوای نیوەڕۆ لە قەنبەران عەمری دا حازری، ئێمە پاش شووشتن و کفن کردن لە پێش فتارەوە بە ڕێگاوەین، لە ترسی کەوتنی مەیتەکە بەسەر پشتی وڵاغەوە و لەوەتەی تاریکیش داهاتووە زۆر لە سەرەخۆ هاتین شوکور وا مەیتەکەمان گەیاندەوە. دەک ڕووی هەزار ساڵەتان سپی بێ، وەی مەردە بە وەفاکان هەی لە جێی خزم و کەس!! چ هەستێکی شەرافەتکارانەیە وەها لە ئێوە بکات بێ ترسی جەزا و بێ تەمای دنیا ئەو ئەرکە بێڕەزایە و ئەو ئەمانەتە زلەی مردوو و خێزانی و کەلوپەلێکی هەیبوو بە ئەستۆوە بگرن، بە برسییەتی ڕۆژوودارەوە، بە ڕێگەی چڕگەن و ئەستەم و شاخاوی دە سەعاتە ڕێی مەیت هەڵگرتووانە لە تاریکایی شەودا بکوتنەوە، بە تینی بازووتان، بە وڵاغی دەرک زاوی خۆتان، مەیت بگەیەننە بەر بڵاوچە و گرمەی تۆپی پارشێوی کۆیێ؟.

کوڕینە، کچینە، گوێگرینە، ئەی خوێنەرەکان! ئەم دنیایە هەر بە ڕاستە حیسابی (٣+٤=٧) لێک نادرێتەوە. کارێکی لەو ڕۆژەدا ئەو چەند کەسە بێناوونیشانەی پێبازۆک کردبوویان، گەلێک گەلێک پتر مەردایەتی و ئازایەتی و مرۆڤایەتیی تێدا بوو لە دەیان شەڕی ئەمیرێک بۆ گەییشتن بە حوکم جانفیدایی تێدا کردبێ چونکە شەڕی ئەوتۆیی بۆ دارایی و دەستەڵات و ناز و فیزە، چی ئەمانە کردیان بە تەنکدەستی و ئەرک و سەرقاڵیی کەسابەتەوە، عەزاب و بەخشینێکیان بە ملەوە گرت بە چاکەی غەیر و زەرەری خۆیان تەواو دەبوو.

حەمە عەلیاغا (مەشوور بوو بە عەلی غەربی، لە شەڕی یەکەمی جیهانییەوە بە هۆی مانەوەی لە عەلی غەربی ئەو ناوەی بۆ مایەوە) خوارزای باوکم بوو لە زۆر جار و باردا وەکیلی دەبوو. ئەو ساڵەی تێدا مرد سەرکاری مەرەزەی قەنبەران بوو لە بیتوێن، ملکەکە میراتی جەلیزادان بوو لە حاجی مەلا ئەسعەدەوە. لەو دەمەدا بە حەسەن و هاوڕێکانیم گوت مەیتەکە دابەزێنن لە حەوشەی دیوەخانەی دابنێن و وڵاغان ببەرنە حەساری خۆمان لە بەرانبەر ماڵەکەمانەوە. گورج هاتمە ژوورێ، کافیەی مەلایانم بە خەبەر هێنا و لە خەڵقم دوور خستەوە و پێم گوت ئیشم پێیەتی دەبێ بێتەوە هۆش ئنجا تێم گەیاند چی ڕووی داوە. عالەم پێی زانی من هەر خەریکی ماندووە برسییەکان بووم فتار و پارشێویان بدەمێ. ئەو شەوە پارشێوێکی تاڵمان خوارد. نووستن نەما هەتا سبەینە و هەتا مردووش ناژرا. تازیە بە عادەتی کۆیێ سێ ڕۆژی خایاند. چونکە ڕەمەزان بوو هەر ئێواران سفرە دەهاتەوە.

مەرگی حەمە عەلیاغا گۆڕانی خستە جۆری ڕابواردنی شەوانەمان هەتا ڕەمەزان بەسەرچوو. من بە دڵ عەلیاغام خۆش دەویست نەک هەر لەبەر خزمایەتی بەڵکوو چونکە مرۆیەکی نەترساو بوو، ئیشی لەبەر دەرۆیی، خەڵق کۆمەی لێ دەکرد بە دەنگییەوە دەچوون. ڕاستیەکەی لەلایەن ڕووەتی دنیاوە مردنی عەلیاغا بەتاڵاییەکی بۆمان دروست کرد لە نێوان عەشایری دیوی بیتوێن چونکە دەیتوانی ئەو شتە بکات کە ئەوان دەیکەن. لە ئاڵقەیێکی پێشووتر باسم کرد کەوا لە دەمی نیابەتی بابم ساڵی ١٩٢٤ حەمە عەلی هەمیشە لە پاراستنی باوکم خەریک بووە تا ئەوەی کە دەنگ بڵاودەبێتەوە لە سەر هەرای ئیمزا کردن و نەکردنی موعاهەدە نائیب و غەیری نائیب کوژراون حەمە عەلی بێپەروا دەمانچە هەڵدەکێشێ و گوێ ناداتە حەرەس و پۆلیس و نیزامی مەجلیس هەتا ئەو ژوورەی باوکمی تێدا دەبینێ بە سەلامەتی، ڕاناوەستێ. وابزانم (محسن السعدون) خواییشت لە باوکم دەکات کە بفەرموێ حەمە عەلی دەمانچەکەی

بخاتەوە گیرفانی.

جەنگی دووەم درێژەی کێشا، پۆلۆنیا دوو کەرت کرا و پێچرایەوە. من بە دڵ و بە باوەڕ، کە جارێ زووش بوو بۆ باوەڕ ڕەگ لە هۆش و گۆشمدا داکوتێ، لای دێمۆکراسی بووم. لە کولانەی کوردایەتیشەوە هیچ مەرحەبایەکم لە نازی و فاشیستەوە نەدیتبوو حەزی خۆمی پێ بگۆڕم. نە ئەڵمانیا نە ئیتالیا بۆ هەڵخەڵەتاندنیش ڕادیۆیێکی کوردییان نەیەخستە کار. ساڵی یەکەم نەخی شتومەک فەرقێکی ئەوتۆیی نەکرد. لە پارەدارەکان زیرەکی ئەوتۆ هەبوو پێشبینیی دواڕۆژیان دەکرد. زیرەکێک هەتا توانی قەندی کەڵلەی عەنبار کرد. لە ئاکامدا کەڵلەی ٧٥ فلسی بە دوو دینار فرۆشرا. بۆ بێتاڵعی ئەو خەڵقە سن و کیسەڵەی دەغڵ پەیدا بوو تا وەهای لێ هات دەتگوت گەنم خەریکە لە وڵاتی کۆیێ نامێنێ. ئێمە لە هەموو فەلاحەتی خۆمان، بە ماڵی خۆمان و مامم و فەلاحەکانەوە ٢٤ تەنەکەی پیتەکی گەنمی سن خواردوومان هاتە کیسەوە کە وڵاغیش نەی دەخوارد. بە ئەسڵ فەلاحەکان گەنمەکەیان درووەوە و کوتایان بۆ خاتری کایەکە. ئەو هاوینە مەلا ئەفەندی سەد بار گەنمی یەکدانەی کەندیناوەی بۆ ناردین، جگە لە نانی ساڵی بنەتۆییێکی مناسبیشمان لێ داچاند، بۆ ساڵی دیکە بووینەوە خاوەن گەنمی خۆمان. دەبێ بشڵێم ئەو سەد وڵاغە و کەسانێکی لە دەشتی هەولێرەوە هێنایانن بە مەسرەفی مەلا ئەفەندی بوون.

خەڵک وردەوردە بەرەو هێتلەرپەرستییەوە دەچوو، هۆی هەرە سەرەکی ئەوەبوو کە ئەڵمانیا لە مەیدانی جەنگدا ئەو دەورەی پاڵەوانەتی دەدیت کە ڕۆستەمی زاڵ لە ئەفسانەدا بۆی هەڵبەسترابوو. ڕەنگە پیاوی خەیاڵبڵاو بێن و ئەو نازیزمە مندالآنەی نەخوێندووان بدەنەوە بە هۆی مادی و بەرژەوەند کرد. تەنها هۆیەکی بکێشێتەوە بۆ لای بەرژەوەند هەر ئەوەیە کە خەڵق ئینگلیزی خۆش نەدەویست، بەڵام ئەم هۆیە زۆر بە درەنگەوە خۆ بە دەست بەرژەوەندەوە دەدات چونکە پیاوی حاڵ خۆش و سەر بە حکومەتیش، زۆریان هێتلەرپەرست بوون، کەسیش نەیدەپرسی ئەگەر ئەڵمانەکان سەرکەوتن چ خێر و بەرەکەت بە دوا خۆیاندا دەهێنن.

لە نموونەدا دەڵێم، بە بۆنەی مردنی مامۆژنم، شێخ حسێنی حاجی سەید و مەحموداغای حاجیاغای پژدەر هاتنە پرسە و چەند ڕۆژێک مێوانی باوکم بوون. هەر لەبیرمە هەردوویان بە دڵ بۆ ئەڵمانیایان دادەبڕی. باوکم لەگەڵیان هاوباوەڕ نەبوو، هەر ئەوەندەی بە پێکەنینەوە پێ گوتن: یاخوا خوا لە زارتان بنۆڕێ بابزانین کێ زەرەر دەکات..

لە چایەخانان کاتی ئەخباری یوونس بەحری لە ڕادیۆی بەرلین دیمەنی ئەو ڕۆژگارانە دەگەڕانەوە بەرچاو کە حەکایەتخوونان بە دەم قارەمانەتیی ئەمیر ئەرسەلان و لەندەهۆڕی سەعدانەوە گوێگرەکانیان بۆ سەرشێت دەبوون. دەڵێن مستەفاغای باوکی شارەزا‹١٩› ئەسکەندەرنامەی دەخوێندەوە، بە ڕێکەوت دەمانچەیێکی بە دەستەوە بووە، بە پێی ئاهەنگی گەرم بوون و کز بوونەوەی شەپۆلی حیکایەت دەمانچەکەی بە حەرەکە دەیەخست.

جارێکیان لەگەڵ زەبری گورزی لەندەهۆڕ ئەویش دەمانچەی بۆ سەر کتێبەکەی هێنا و ئاگری دا، ئەسکەندەرنامە هەلاهەلا بوو. ئەم حیکایەتەم بیستووە یاخوا ڕاست بێ، چ زەرەری لێ پەیدا نابێ. دەشڵێن جارێکیان لە کەرکوک، کابراییک شەو لە قاوەخانە بە کزی و خەفەتەوە دەگەڕێتەوە ماڵێ،

ژنەکەی لێی دەپرسێ بۆچی وەها پەستە، گوتبووی ئەمشۆ عەنتەر بریندار بوو، ژنەکەشی دەڵی بریندار دەبێ چاوی دەرێ، مێردەش زۆر مەردانە بە هەواخوایی عەنتر یەکسەر ژنەکەی تەڵاق دەدات و وەدەری دێنێت. خەڵقەکەی کە هێتلەریشی خۆش دەویست هەر عەنتەرپەرست بوون، بەڵگەشیان لەگەڵ خۆیاندا بوو چونکە دوای تێشکانی ئەڵمانیا، زوربەی هەرە زۆری ئەو هێتلەرپەرستانە بوونە ستالینپەرست. رێکیش نەکەوت باری جیهان وەها بگۆرێ ئەوانیش دیسان لەگەڵی بگۆرێن، ئیتر بە ناچاری، لەبەر نەبوونی عەنتەرێکی تازە، هەموویان لە سەر دینی ستالین مردن، خوا پاداشی هەموو جۆرە دینەکانیان لەو دنیادا بداتەوە.

لەو ساڵەی یەکەمی خانەنشینیم، بە پێی داخوازی دەوروبەرم، وردەوردە پێی هاتوچۆی لادێم کرایەوە. پێبازۆک مەیلەو دوور بوو، بە سواری وڵاغەبەرزە سێ سەعاتی دەخایاند، بەڵام قەوغایی دێیەکە و بەرژەوەندی کەسابەتمان بەرەو ئەوێیەوەی دەبردم تا شوێنێکی دیکە. سەردانەکانی هەوەڵ رۆژانم بە نیازی سەیران و گەشت و کمێکیش بۆ چاوکرانەوە و راهاتن بوون. بەڵام کە دروێنە و چاندنی شیناورد نزیک بوونەوە خوولیای سەرپەرشتی کردن و دەست تێوەردانی مشوور خواردنی وەرزێر و زوراعانم بزووت. لە هەوەڵەوە خەریکی دەغڵ و دان بووم، شیناوردم بۆ سەرکاری خۆی بەجێ هێشت. زۆری نەبرد ئەو سەرکارە بای دایەوە سەر کەسابەتی شار، لەوە بەولاوە سەرپەرشتی هەموو داهاتێکم دەکرد.

چاندن کەسبێکی زیندووە، هەموو ساڵێک بە فراژی بوون و هاتنەوە کایەی دێمەکار و ئاوییە دوو کۆرپە دەبن و پێش دەگەن. خۆ ئەگەر ئاژەڵداریشی لەگەڵدا بێ کە تەواوکەری فەلاحەتە کارەکە دەبێتە کردەوەیێکی خەڵقی سەرلەبەر. تۆ بوەشێنە، شیناورد بچێنە، ئاژەڵ ئاوەدان بکەوە، ساڵی سێ مێینەی زیندوو دەزێنی.

قۆناغم ماڵی حەسەنی مام فەتاح بوو، لەبیرمە یەکەم سەفەری کژی خەرمانانم بۆ پێبازۆک، لە عەسرێکی کامڵدا کرد لە ترسی گەرما. دەوری نوێژی عیشا گەیشتینە ماڵی حەسەن. هۆبەیان لە هەواری زەویی کوڵێنان کەپریان کردبوون. ئەوەی من لێی دابەزیم بایی نیمچە دیوەخانێک کەپرەکەی درێژە پێ درابوو، ب چیغ لە دیوی ماڵەوە جودا کرابۆوە. هەستی وڵسات بە دەوری ماڵاناوە و حەپەی ناوناوەی سەگەکان ئاوەدانییێکی لەو چۆڵە ساز دەدا. زەویی کوڵێنان بۆم بووە یەکەم شەوگەی پێوەندیم بە گوزەرانی فەلاحی کوردەوە، پێوەندییێکی بەرەو ناوەوەی ئەو گوزەرانە سەختە بروات. سەختی چی؟ ئەوساکە جارێ تراکتۆر و مەکینەی دروێنە پەیدا نەبووبوو، فەلاحەت ئەرکێکی نەفسبڕی، پشتشکێنی، مرێنی، نێرخەسێنی پێوە بوو، دەسا سوێند بە نانە پاکەکەی ئەو ئەرکە پیرۆزە، دوای چەند ساڵێک هەر لەو زەویەی کوڵێنان نموونەیێکم دیت لە رەنجی بێرەحمی بێبەزەیی بێسنووری رەنجبەر و پاڵە و سەپان، مەگەر چیرۆکنووسێکی وەکوو (پیرل پێک) بتوانی لە حیکایەتی خەیاڵکرددا تانوپۆی رووداوی ئەوتۆ بتەنێتەوە کە ئیرادەی تەنگەتاوکراو بگەیەنێتە رۆخی یان مەرگ یان ئەم ئاواتە بێبایەخە. ئائەمەم دیت فەرموو لەگەڵتا پێیدا بێمەوە!

کژی خەرمانان لەو هاوینەدا ئاخەلێوەی بوو، سەپان رۆحی هاتبۆوە سەر لووتی ئۆقرەی نەمابوو، خەرمانە جۆییێکی هەرە گەورەی فەلاحەتی ماڵی مام فەتاح لەو کوڵێنانە حازر کرابوو بۆ دابەشین و

گوێستنەوە. ولاغی پێویست بۆ کێشەی خەرمانەکە ئامادە کرابوون هەر دەبوو بار بکرێن. ئێسترێکی جووتی ئەو فەلاحەتە مەشوور بوو بە ئێستره شێتە هەتا لە خۆوە ملی نەنابایە بەر بار کەس نەیدەوێرا نزیکی بێتەوە. بەینێک بوو دابوویە لاساری نەدەگیرایەوە. ئەو دەمەی کە قسەی لێ دەگێرمەوە ئێسترەکە بە گوێی هەمیشە موچیەوە، بێ قەڕاسە و جل و جۆڕ، دوورەپارێز دەوری خەرمانکەی دەدا و مڕومۆی لە کا و کۆتی دەکرد. سەپانێکیان، عەولای سۆفی مارف، کە لە قەدیمە ماڵەکانی پێبازۆک بوو، پێوەی دیار بوو خەفەتێکی گەورە لەو ئێستره بەرەڵلایەی بارنەبەر دەخوا. وەختێک ڕووی قسەی لە ئێسترەکە کرد و گوتی، ئێستره شێتە! بەو خوایەی لە سەرانە خۆمت تێدەکەم، یان هەلاهەلام دەکەی یان بارت دەکەم، خۆ من لەخەفەتت تەقم کرد. چەندی پێمان گوت کوڕە خۆت شێت مەکە بێفایدە بوو. بەینێک خۆی لە ئێسترەکە نەبین و نەبیس کرد، بە خەڵقەکەشی گوت سڵی نەکەن. ئێستر ماوەی نیو سەعاتێک بەو فەرامۆشییەی سەپانەکان کمێک لە خۆی ئەمین بۆوە. پتر خۆی لە ڕاستە خەرمانی دابەشکراو نزیک کردەوە. عەولا سەبری گرت هەتا وەها بوو مەودای لەگەڵ ئێسترەکە پێنج – شەش مەتر مایەوە. پێشتر خۆی گورج کردبوو، پێڵاوی فڕێ دابوو – ئەگەر پێڵاوی لە پێ بووبێ، دەتگوت باشووکە دەیەوێ دابێتە چوێلەکە. لە نکاوێکی غافڵگیر تا تێیدا بوو ڕۆ بووە هێسترەکە. هێستری شێت ڕاپسکووت بە سەرەولێژی پەرێزدا، بە جووتە و تێتریزاندن و هەرەکەتێکی تێی دایە، کەوتە خۆ دەرباز کردن.

عەولا بەو گۆڕی بەستی و بەو خێراییەی کردی، وەکوو گورگ، لەلای چەپی ئێسترەوە لەگەڵی جووت بوو، بە هەردوو دەست گوێی چەپی ئێسترەکەی گرت و خۆی پاشەوشکێن کرد و جووتە پاژنەشی وەک گاسن لە پەرێز چەقاند. ئێستر هار بوو، ڕاست و ڕاست بێ پێچەکە و خوارەکە سەرەولێژ ڕۆیی عەولاش بە تەنیشتیەوە. هەر جووتەیەکی ئێسترەکە بەر عەولا کەوتبایە نانی بە کەرتک نەدەکرد. من لێم سوور بوو ئێستا نا ئێستا عەولا کۆڵ دەدات و هێزی دەبڕێ هەر دەبێ خەریکی دەرباز کردنی ڕوحی بێت. دەوری پەنجا مەتر ئەو کێشە ترسناکە شێتوشووره ئەجەلیاخوونە بەردەوام بوو. جووتە پاژنەی عەولا لەو پەرێزەدا خەتە جووتێکی وشکی پەنجا مەتری هەڵدڕی هەتا ئێستر ملزەم بوو. ئێستر وەها دەردەست بوو، لەو دەمەدا شێتایی پێوە دیار نەمابوو، ئەوە نەبێ کە چاوەکانی تووڕە و گوێی ڕاستی وشت بوو. لەو سەرەوە عەولای چەنەبەڕی ئۆی بە ئێستر دایەوە و ڕای کێشا، نەخێر گوێکێشی کرد بەرەو خەرمان. پێیەکانی عەولا بەو عارد هەڵدڕینە هیچیان لێ نەهات، تومەز لە ئێشاندا وەها خارا بوون وەکوو گولاسنیان لێ هاتبوو. عەولا ئێستری بارکرد و هەناسەیەکی حەسانەوەی هەڵکێشا، ئای لەو حەسانەوەیە! هەر دەبێ بەراوردی بکەی لەگەڵ ڕاکشانە نەرمونۆڵە وەنەوزاوییەکەی سەر سیستەمی بەر کۆندیشن!! ئەمەیە وێنەی سەپانی پێش تراکتۆر و پیکەپ. لەو شەوەدا کە گەییشتینە ماڵی حەسەن خێرا حەوجۆشی ڕەش خرایە تەنیشت ئاگری چایەوە و ماستاو خورایەوە بەلام بێ بەفر. حەسەن لێمی پرسی چ حازر بکەن بۆ خواردن. گوتم هەرچی زوو حازر بێ ئەوە چاکە. گوتی دەفەرمووی (سیپابەڕۆن) ت بۆ بکەن؟ یەکەم جارم بوو ئەم وشەیەم دەبیست، دەرچوو بە تەعبیری توێکڵداری ئەدەبی کرمانجەتی سیپابەڕۆن دەکاتەوە شلکێنە (فەلاحی دەشتی کۆیێ پێیان دەڵێن کرمانج) بەزیاد بێ.

لەو یەک دوو ساڵەدا خەڵقێکی بە دەوری باوکمەوە کۆ دەبوونەوە چیهرەی نوێی تێدا دەردەکەوت.

چەند فەلەستینییەک، حکومەت بە نیازی ژیاندنیان، هەر یەکە بە پێی لێهاتوویی خۆی ئیشێکی لە کۆیێ پێ سپارد بوون. لەمانە (ابراهیم ابو لبن) مامۆستای سەرەتایی و عەلی لەبابیدی کە خوێندەواری پێوە دیار نەبوو بە یەکەوە دەژیان. وەها رێککەوت دکتۆر (فائق نحاس)، خەڵقی شام، کە بە نامەی ڕاسپاردە لە دکتۆر سەبری قەبانییەوە بۆ باوکم، لە یەک ڕۆژەوە بوو بە دۆستمان، کرابۆوە دکتۆری کۆیێ. بە هۆی عەرەب بوونییەوە کە لە کۆیێ هاوزمانی خۆی نادۆزێتەوە لەگەڵ ئەبوو لەبەن و لەبابیدی خانوویەکیان بەیەکەوە گرت. دکتۆر فایق و ئەبوو لەبەن بە زۆری شەوان دەهاتنە لای باوکم، هەتا دیوەخانە بلاوەی لێ دەکرد دەمانەوە. ناوناوە من و کاک مەجیدی ئامۆزام سەرمان لێ دەدان. یەکێکی دیکەی فەلەستینی (احمد دباغ) مەیل و سەقافەت و ئاکاری لە ئەبوو لەبەن جودا بوو، مامۆستای سانەوی (یان ناوەندی) بوو، هەتا بلێی لەچاو ئەو دەمە ڕۆشنبیر بوو. عەرەبیزانێکی ئەدیب، مەشرەبی خەراباتی، لەلایەن پارەوە بێباک، مەیلی بۆ چەپ بوو، چەندێکی بلێی باوکمی خۆش دەویست و بە مەزنی دەزانی. هەر هەلی دەست بکەوتایە دەهاتە لای. بە زۆریش میرزای حاجی کەریم، کە کاتبی دادگا بوو لە کۆیێ، بە شارەزایی لەگەڵی دەهات. میرزا بۆی گێڕامەوە گوتی لە ئەحمەد دەبباغم پرسی مەلای گەورە چۆنە لە تەک حاجی ئەمین حوسێنیی ئێوە؟ وەڵامێکی دابۆوە من ڕێ بە خۆ نادەم بیگێڕمەوە، لەگەڵ هەموو حورمەتم بۆ حاجی ئەمین.

کۆڵانەی کۆیێ تاریک و پێچەک، ئەحمەد دەبباغ نەشارەزا، هەر چاوساغێکی وەکوو میرزای دەویست! شەوێکیان کە لە میعاددا گەییشتە ماڵی ئێمە، ئەحمەد دەبباغ هەتا ئەژنۆی لە قوڕدا بوو تومەز لە کۆلانەیێکی نزیک ماڵمان خێرەومەندێک قوڕی سواغی گرتبۆوە. ئەحمەدیش بە نەشارەزایی مل لێ دەنێ میرزاش بە درەنگەوە بۆی بە ئاگا هاتبوو، کار لە کار ترازا بوو. کژ سارد بووبوو، سۆبە لە دیوەخانە هەڵکرابوو، بەو شەوە جارێ لە پێشەوە ئاوی گەرم ساز درا ئەحمەدمان بە جلکەوە لە ئەژنۆی بەرەو ژێر شووشت ئیتر هاتە ژووری دیوەخانە لە نزیک سۆبە دانیشت بۆ وشک بوونەوە، دەیگوت (هذا الابليس نزلني بالطين) دەستیشی بۆ میرزا درێژ دەکرد بەڵام بێ گلەیی و قڵس بوون و بە باری نوکتەدا.

سەید ئەحمەد مستەفای کۆنە مامۆستای هەولێرم، ئەویش بووبووە مامۆستای سانەوی کۆیێ. سەید ئەحمە ئەدیب و عەرەبی و تورکی زان بوو. هەفتەی جارێک دووان، بە شەو، دەهاتە مەجلیسی باوکم. کە لەگەڵ ئەحمەد دەبباغدا بە یەکەوەبان بوکم پێی دەگوتن (الاحمدان). ئەحمەد دەبباغ لە ئاکامدا خۆی خەسار کرد، مەشرەبە خەراباتییەکەی لێی بوو بە تێکدەری شیرازەی ڕەفتار. بە داخەوە، پاش دوور بوونەوەی لە کۆیێ وردەوردە بەرەو شێواوییەوە چوو، لەوەشدا عەرەق دەوری هەبوو.

یەکەم جار باسی (اشتراكيه) تم بە ڕوونی لەو بیست. لە قساندا وەزعی کامل چادرچی گێڕایەوە بۆم کە دۆستی بوو، لە بارەیەوە گوتی (عنده تفكير اشتراكي). ئەحمەد خۆی لە باوەڕدا بەولای ئیشتراکیەتەوە ڕۆیشتبوو، تا ئەوەی بێپەروا باسی دۆستایەتی خۆی لەگەڵ کچە جوولەکەیێکی شیوعی فەلەستینیدا دەگێڕایەوە، بەڵام باوەڕ ناکەم ئەندامەتی هیچ حیزبێکی پێ هەڵگیرابێئەویش لەبەر تەبیاتە خەراباتییەکەی. ئەحمەد بە هەموو سەقافەتی هەمەبابەتییەوە لە پەراوێزی ژیاندا دەژیا. ئاردراوێژی ئەو کابرایە لە خوێندنەوەی شیعردا بەلای سیحر و تەڵەسمدا دەچۆوە. شەوێکیان لای باوکم ئەو مەرسیەی

لەبەر خوێندەوە کە (الاخطل الصغير) لە مەرگی ئەحمەد شەوقی هەڵبەستبوو، بەڵام چ خوێندنەوەیەک!! خۆی لە دەمی خوێندنەوەدا کەوتە باەێک دەتگوت عابیدە لە پەرستگەدا غەیبپەرستی دەکات، شیعریش چ شیعر!!

قف في ربى الخلد واهتف باسم شاعره

فسدرة المنتهى ادنى منابره

وامسح جبينك بالركن الذي انبلجت

اشعة الوحي شعرا من منائره

اتراب مريم تلهو في خمائله

ورهط جبريل يحبو في مقاصره

والحور قصت شعورا من غدائرها

وارسلتها بديلا من ستائره

والملهمون بنو هومير ماتركوا

لما اهل لهم سجعا لطائره

ئەم پێنج بەیتەی سەرەتای قەسیدەکەم لەو شەوە هاتە بەر، تاک و تەرای بەیتی دیکەشم بە نارێکی لەبیر ماون. هەتا لە خوێندنەوەی هەموو قەسیدەکەی بۆوە ورتە لەبەر کەسەوە نەهات، دەنگی ئەو و گرپەی سۆپە و هاشەی سەماوەر دەبیسترا و بەس. زوربەی خەڵقەکەی لە دیوەخانە دانیشتبوون لە عەرەبییەکە نەدەگەیشتن بەڵام دیمەن و ڕاوێژی ئەحمەد دەبباغ کە چووبووە حاڵەتی خۆ ون کردن هەستی داگیر کردوون کە جووڵە نەکەن.

ئەحمەد و ئەبوو لەبەن دانوویان بەیەکەوە نەدەکولا. ئیبراهیم خۆی بە شۆرشگێرێکی عەرەبی موسڵمان دەزانی، بەلای ئەوەوە کەمتەرخەمیی ئەحمەد دەبباغ لە ئاست ڕەگەزبەرستی و جەزبەی دینی و جۆری ڕەفتار دەچووە پلەی خیانەتەوە، ئەحمەدیش دەیگوت: (ابو لبن عايش بمستوى قمامات الشرق وانا اعيش حضارة اوروبا في القرن العشرين). هەر دوویان خۆ پارێزییان دەکرد لەوەی بە یەکەوە کۆببنەوە لە ماڵی ئێمە. بە هەمەحاڵ من دۆستایەتیم بە هەردوو لاوە زۆر بەتین بوو. دکتۆر فایق دەتگوت لە ئاوریشم و قەیماغ دروست کراوە، کەم ئەورووپایی وەها ناسک و تەنکم دیتووە کەچی کە دەچووینە دەشت و دەر وەکوو لادێیی ڕایدەبوارد. جارێکیان لەگەڵ کاک مەجید بە پێیان هاتە چنارۆک. لە هەورازی سەرەژووری شاخ بەو گەرمایەی پاش عەسر نزیک بوو بخنکێ. کاک مەجید دەیگوت تەمای لە خۆی نابوو بەڵام خوا و تاڵع یەک دوو کەسی خۆمان لە چنارۆکەوە بەرەو کۆیێ دەچن پێیان دەگەن، ئاوی ساردیان پێ دەبێ، دکتۆر فایق بەو ئاوە هاتبۆوە سەرەخۆ. کە گەییشتە لای ئێمە هەتا بڵێی ژاکابوو. ئەو شەوە خەوێکی لێ کەوت هەتا سبەینە چرچەی نەکرد.

ئەبوو لەبەن خۆرایەکی سەیر بوو، سبەینان دە کەبابی ئەوسای دەخوارد، دەشی گوت ئەگەر ترسی پارەم نەبێ پەنجا کەباب دەخۆم. بەڵام چ ئەو و چ دکتۆر فایق و لەبابیدیش بە هەموو خواردنێک ڕازی

بوون. ڕەشە شێوێکی کە لە هاتنی بێوەختیان لە پێشیان داندرابایە و ئێمەی پێوە شەرمەزار دەبووین سەد شوکرانەی پڕ بە دڵیان لەسەر دەکێشا. ماڵی ئێمە لە سەردەمی باوک و باپیریشمەوە هەر نیوەڕۆیان خەفتیانی جەمی سەرەکیی دەکرا، ئێواران ئەگەر مێوان نەبایە، عادەتی بەسەر دەبرا. لە هەرای ڕەشید عالی چی قەومی فەلەستینی هەبوو بەرەو بەغدا بوونەوە، ئیتر نەمان دیتنەوە.

دوای پازدە ساڵێک کە دۆستایەتیم بە بەشێک لە سیاسییەکانی بەغداوە پەیدا بوو وەها ڕێک کەوت لە سەردانێکی کامل چادرچی ئافرەتێکی عەبا بەسەری شەرم بە خۆ، بە دەم فرمێسکەوە، شکاتی حاڵی خۆی دەکرد. کامل بەگ گوتی: «ئەمە ژنی ئەحمەد دەبباغە دەردی خۆی هەڵدەڕێژێ، بەڵام ئەحمەد شێت بووە کەڵکی دواندنی ژیرانەی پێوە نەماوە». یەک جار ئەحمەدم دیتەوە لە بەغدا، لە دوکانێکی (شارع الرشید) دانیشتبوو بێباک و بێخەفەت چاوەکانی دەبریسکانەوە، لەو پازدە ساڵەدا هیچ نەگۆڕابوو، ئەو منی نەدیت خۆشم لێ ئاشکرا نەکر. زۆری نەبرد بیستم خۆی کوشتووە، حەیفە پشکۆی وەها گەرم و گەش بە ئاوپرژینێکی نەفسی کەف دەرکدوو ببێتە خەڵووز، سەد حەیف.

لە ١٩٣٩-١٩٤٠ ئینحیساری توتن بوو بە قانوون. تا ڕادەیێک تەئسیری چاکی بوو بۆ زوربەی ئەوانەی توتنیان مەعدەن نەبوو. ئەم ئینحیسارە لە هەوەڵ ساڵیدا هەلێکی بۆ من دروست کرد پێوەندی بە داهات و پارەوە نەبوو. یەکەم ساڵ ڕانیە ئینحیساری نەبوو توتنی ئەوێ لە کۆیێ فەحس دەکرا. خاڵەکانم، شێخ خدر و شێخ جنید و شێخ حسێنی حاجی سەید کە هەر دەکاتەوە خاڵ (ئامۆزای دایکم بوو) توتنیان هێنایە کۆیێ. توتنی شێخ حسێن زۆر بوو، هەتا لە هەموو سەروبەرێکی بۆوە دوو سەفەری بۆ کرد. وەهای پێشنیاز کرد سەردانێکی شێخ حەسەن (برا گەورەی خۆ) و پژدەر بکەم. زۆرم لێ خۆش هات، ئیزنی بۆ خواستم لە بابم، کە مەشغەڵەتی برا، بەرەو پژدەر رویشتین. یەک کەسی خۆمانم لەگەڵدا بوو، حەسەنی قەرەنی کانی کەندی سەر بە چنارۆک، چونکە شێخ حسێن سواری چەکداری زۆر لەگەڵدا بوون. لەبیرم نەماوە نیوەڕۆژەمان لە کوێ کرد، هەر ئەوە دەزانم دمەو ئێواران گەییشتینە سندۆڵان. ئەو دیمەنانەی کە لە هاوینی ١٩٢٧ ەوە وێنەیان لە مێشکمدا چەسپ بووبوو هاتنەوە بەر چاوی تەمەنی بیستویەک ساڵەییم. وێنە و واقیع نەدەچوونەوە سەر یەک، نەک چونکە هەر واقیعی ئەو ڕۆژە زستان بوو لەگەڵ دیمەنی هاوینی بەر لە دوازدە ساڵ جودا بوو بەڵکوو ئەندازەی دووری و نزیکی و پێشی و پاشی ڕووبار و ئاوایی و شاخەکانیش یەک پێوانە بوو. ناچار وێنەی کۆن جێی بۆ واقیعی ڕەق و زەق چۆڵ دەکرد.

ئەو ڕۆژە کە بە ڕێوە بووین قەیاغی دەربەندی سەنگەسەر‹٢٠›، کە پێشی دەڵێن دەربەندی ڕەمکان، نەدەگەڕا ئەگەر گەڕابایە پێی دەپەڕینەوە بۆ بەری ئاسۆس و سەرسییان، لەوێوە بە دیوی ڕۆژهەڵاتی چیای ئاسۆسدا دم زێ و دم زێ نزیکی سەعات و نیو ڕێگە دەڕۆییشتین تا قەیاغی سندۆڵان کە دەبوو سەر لە نوێ پێی بپەڕینەوە بۆ بەری ڕۆژهەڵات کە سندۆڵان خۆی لێی بوو. یەکەم ڕووباری مەترسی و بەسام ڕووباری گارفێن- ی پێ دەڵێن، شەند سەد مەترێک بەولای زارکی دەربەندەوەیە. پێشتر ڕووبارێکی نابەردەوام هەیە سپی چار- ی پێ دەڵێن، کە دنیا لە بارانان ئاوس دەبێ، هەر بارانێکی بباریێ ئاوی سپی چار بە عەنتیکەیی زیاد دەکات هەندێکی لەبەر ڕێگای ناو زارکی دەربەند وەکوو بێخاڵ

لە شکڵی کەفی شیر هەڵدەڕژێ. تومەز دەشتی وڵاتی مەندەمەرە یەک تۆژاڵی خۆڵ بەسەریەوە ئەویش خۆڵی کۆنەگۆمی ئەو دەمانەی زێی گچکە جارێ زارکی دەربەندی نزم نەکردبوو هەموو پژدەر ژێر ئاو بووە، لە بن تۆژاڵە خۆڵەکەوە سەرلەبەری دەشتەکە چەوە، هور بارانێکی دەبارێ بە خڕی دایدەدا بۆ ناو ئەو چەوەی سەرپۆش خاکی، ئیتر بە سافی و روونی هەموو ئاوەکە لە چەند ڕۆژێکدا بەو سپی چارەدا دەچێتەوە ناو زێی گچکە. شیوی سپی چار بووە بە (مبزل) ی بێلزووم وناپەسەند چونکە نەمانەوەی ئاوەکە لە ناو خاکدا وەهای کردووە هەموو دەشتی مەندەمەرە لە کانییێک لەولاوەی لێ نەبێ.

من مەلەوان نیم، سەریشم دەسوورێ لە ناو ئاو. کە گەییشتینە گارفێن شێخ حسێن وڵاغێکی مەحکەمی دیاری کرد بۆ پەڕینەوەم، گوتیشی: چاوان لە چووق بنێ و جڵەو بۆ وڵاغەکە شۆڕبکەوە و لێی گەڕێ، ئێمەش بە دەورتەوە دەبین. لە ئاوی ژاراوەش هەر وەهامان کرد. هەرچی چۆمی سوڵتانە دێیە بەرتەسکە. سندۆڵان بە هاتوبات و مێران جمووموڵ و گەلان گەدان بوو. پتر لە دە ساڵ بوو شێخ حەسەنم نەدیتبوو، زۆری بەخێر هێنام و کۆڵێک پێکدی گەشاینەوە. لەو ساڵەدا شێخ حەسەن تەنسازی لە ساڵان باشتر بوو. زستانان جلکێکی زۆری لەبەر دەکرد و بە دانسقە دەکەی دەکرایەوە و بە کێشانە پێوانە داری سووتەمەنی بۆ سۆپەی ژوورەکەی ورد دەکرا. نەدەبوو چوار کەس بە دوا یەکدیدا لە زستان بچنە ژوورەکەی نەکا دەرگاکەی لە پێویست بەولاوە بە کراوەیی بمێنێتەوە. ئەو ساڵە جلوبەرگی عادەتی بوو، بێپەروا لە ڕۆژی سارد و بارانە هاتوچۆی وەتاغی دەکرد. بەیەکەوە سەردانی قەڵادزەمان کرد کە ئەمە لە ڕابوردوودا بە هەموو مەزهەبان فەلاکەت و تەهلوکە بوو بۆی.

یاعیففەتی خوشکم لەو ساڵانەدا سەردانی دەکردین. کچێکی هەبوو فاتم ناو بەو منداڵییەی هێندە بەڕێز و ئاقڵ بوو سنووری نەبێ. هەرچەند لە پژدەر دەژیا بەڵام پێیەوە دیر بوو کە حەز بە کۆیێ دەکات. مانگێکی تەوا لە سندۆڵان و پژدەر مامەوە. بەڕاستی باری ڕابواردن و سەردانی دۆستان و بەخێرهێنانیان و وەزعی کۆمەڵایەتی میراودەلییان بە سیفەتی قسەزانی و نوکتەسازی و مێوان نەوازییەوە بۆ ئەو دەمە بەهەشتێک بوو بۆ خۆی، بەتایبەتی بۆ مێوانێکی وەکوو منی بێ خەم و خەیاڵ. لەو مانگەدا یەک دەقیقە وەڕزیم هەست نەکرد.

ئەم سەفەرەیان بەڵەدی کەبابی پژدەر بووم، کە دەهێنن مریشک یان عەلیشیشی قەڵەوی پارچەکراو بەسەر پۆلووە ئاگرەوە دەبرژێنن و قەدقەد نان بەو ڕۆناوەی لە بەزەکەیەوە دەزێتەوە چەور دەکەن و دەبێتە (نانەچەورە) ئیتر بە پیاز و ترشی و شیناورد و ماستاو دەیکەن بە جەمی نیوەڕۆژە. نانەچەورە لە گۆشتەکە بەلەزەتترە هەرچەند گۆشتەکە خۆی، ئەگەر پی نەبێ، چ قسوورییەکی نییە، هاتوبات و خەریک بوون و چزە و بزە و چاوەنۆڕیش لەوێ ڕاوەستێ. وشەی کەباب لە بنەڕەتدا بە (برژاو) دەگوترێ چ گۆشتی مەل چ هی چوار پێ. ئەوەی لە شار پێی دەڵێن کەباب لە پژدەر کەبابی کوت و لە میسر کفتەیە. یەک دوو جار سەری قەڵادزەمان دەدا، بە وڵاغ سی چل دەقیقە ڕێ دەبێ. ئەو ساڵە خانەخوێ غەفوور ناوێک بوو لە بنەماڵەی قەڵادزە بوو.

هەر لەو سەفەرەشدا بۆ یەکەم جار، شێخ موحیەددینی شێخ ئەمین، کوڕەمامی دایکم و براکانی و شێخ حەسەن و شێخ حسێن، بە دیتن دیتم. بەشێکی سندۆڵان هی ئەو بوو، وەتاغی بە مێوان و ئەسبابی

هەبوو. چەند جاران ئەو لای ئێمە و ئێمە لای ئەوان بەیەکەوە نانمان خوارد. شێخ موحیەددین مەشوورە بە گوڵەدین لە تەبیاتدا چووبۆوە سەر تەبیاتی شێخ ئەمینی باوکی کە هەم خاوەن مرید و هەم دنیا دۆستیش بوو. شێخ حەسەن شێخ حسێن خوارزای تایفەی مەحموودئاغا و گوڵەدین خوارزای تایفەی سەلیماغا بوون. هەر تایفەیە بە خۆیان و ئەوەی دۆستیانن کە خوارزای خۆیان مێوان دەبوون. لە ساڵانی دواتردا دۆستایەتیم بە گوڵەدینەوە گەلێک گەلێک بەرەژوور چوو، تا ئەوەی دەستە نوێنی تایبەتییان بۆم لە چەرچەفدا هەڵدەگرت تا لایان دادەبەزیم.

داب و دەستووری عەشرەتی لە نێو پژدەریان بە تەواوی ڕەچاو دەکرا، ئەوسا نیوەڕۆژەی وەتاغ (دیوەخانە) بێ پڵاو بەڕێ دەکرا. شەوێ هەتا نزیک نوێژی خەفتنان نانیان دەوەخراند نەکا مێوان هەبێ بە ڕێگاوە. نانی شەو بە عادەت بریتی بوو لە پڵاوبرنج و گۆشت و یەک جۆرەترشی (مەرەگە). مریشک دەکرا بە دوو بەشەوە، هەر کەرتە لە سەر دەورییە چێشتێک دەبوو، هەر سینیەش بۆ دوو کەس، ئەگەر سێ کەس بانایە، دەکرا بە دوو سینی. نان لە ژێر دەورییە چێشت و قاپی مەرەگە، بە پانایی سینی، ڕادەیەخسترا کەسیش لێی نەدەخوارد، دواتر دەبوو بە خۆراکی سەگ و تاژی و توولە. ئەو عەشرەتانەی من دیتمن نانیان بە چێشتی پڵاو نەدەخوارد، مەگەر بە ڕەشە شێو، یان ماست و پەنیر و هێلکەوڕۆن. بۆ من نانی جودایان لەسەر سینی دادەنا. لزوومیش نەبوو قاپی بەتاڵ هەبێ چونکە پڵاوەکە لە دەمی خواردن دەخرایە سەر نانەکە. لە کۆی کە شیر زۆر دەبوو مەحەلەبی بەگەڵ خواردنەکە دەدرا. هەتا پارەی تووتن زیادی کرد لە گۆشت و پاقلاوە و برمەیان زیاد کرد. لە زووەوە پێم گوتن لزووم بە لێ زیاد کردن نییە، چی لە قەدیمەوە داب بووە لە پڵاو و گۆشت و مەرەگە بەسە، فایدەی نەبوو، کە تووتن دابەزی بەو زیادە مەسرەفەوە سەغڵەت بوون.

گەشتێکی چوار ڕۆژیمان کرد. لە پێشەوە چووینە سەردانی مەحموودئاغای حاجیاغا.ماڵی لە هێرۆ لە مەیلەو دامەنی شاخە بەرزەکانی سەر سنووری نێوان عێراق و ئێران بوو. بە پێی لێکدانەوەی سەرنج گرتوانەم وا دەزانم خانووەکانی سەرووی دێ دەوری ١٢٠٠ مەتر لە ڕووی دەریاوە بەرزن، بگرە نەختێکیش زیاتر. ئێمە لە ڕێگەیەکەوە بۆی چووین پێیان دەگوت ڕێی سەروو، تەنکە بەفری بەسەرەوە بوو. بایەکی کزی ساردی دەهات پێی دەڵێن (زاویتە). کە لەسەر کانیاوێک دابەزین بۆ نوێژی عەسر حەسەنی قەرەنی گوتی: «بەوی خوایەی ئەوی نوێژەی بمباتە بەهەشتێ نایکەم، خۆ ڕەق بوومەوە». بایەکە وەک تیغ پێستی دەبڕی.

شێخ حسێن و حەسەن و من لەو ڕێگاوە چووین، پاش عەسر گەییشتینە قۆناغ. مەلایەکی موحتەرەمی لێ بوو لە موجازەکانی باوکم. دوو شەوان ماینەوە، سبەینە و نیوەڕۆ و ئێوارە، مەحموودئاغا، لە پڵاو و گۆشت و کەچکەک و کفتە و پەقلاوە و مێوەی وشکی نایابی گرتین. خزمەتەکە لە حەد بەدەر بوو. مەحموودئاغا حەزی دەکرد مێوانی بم، هەرچەند لە عومردا تەفاوت هەبوو بەڵام هەتا بڵێی وتووێژمان خۆش بوو. هەر لەبیرمە باسی ئەستێرەڕژان هات، وەها چۆبووە دڵانەوە کە ئەستێرەی ڕاستەقینەن ڕادەخزن و دەسووتێن. گوتم ئەگەر ئەستێرە بانایە دەمێک بوو دانەیان نەدەما، ملیۆنەها ساڵە ئەستێرە دەڕژێن. مەحموودئاغا گوتی: خوا هی نوێیان لە جێگەدا دادەنێ، ئەوە نییە ئەم ساڵە ئەستێرەیەکی تازە

پەیدا بووە؟ تێم گەیاند ئەمەیان ئەستێرەی مەریخە لە یازدە - دوازدە ساڵاندا جارێک لە ئەرز نزیک دەبێتەوە و وەها گەش خۆ دەنوێنێ. نەختێک بە درێژایی باسی فەلەکایەتی ئەوسام بۆ کرد. بەشێکی زانینەکەشم لەو کتێبە ئینگلیزیەی کە لە ١٩٣٧ دوای دەرچوونم لە ئیمتیحانی پۆلی سێیەمی ناوەندی مەعهەدی بەریتانی بە دیاری بۆی ناردبووم، ئا لەو کتێبەوەم وەرگرتبوو کە لە فەلەکیات دەدوا بە سەرە ناوی Through Space and Time. مەحمووداغا زوو قسەی وەردەگرت، مێشکی کرایەوە بوو. (بەڕێکەوت ئەستێرەی مەریخ ئەم ساڵەش ١٩٨٦ لێمان نزیکە، پاش ئەوسا تا ئێستا چوار جاران جیرانەتیی کردووین).

شەوی سێیەم هاتینە گردەسپیان بۆ سەردانی بابەکراغای سەلیماغا. لە هاتنەوەدا هەموومان کە دە سوارێک دەبووین، بە ڕێگاکەی سەرەوەدا هاتین. من سواری یەختەی شێخ حەسەن بووم. ئەو یەختەیە بەستەزمانێک بوو چ بە شکڵ چ بە ڕەفتار چ بە کردار سونعێکی خودایی بوو. لە سەرەونشێوی ڕک هەستت نەدەکرد بە لێژایی، بەسەر پشتیەوە دەتگوت لەسەر قەنەپە دانیشتوویت. چی ویستبات ئەوەی دەکرد. ترسی لە هیچ شتێک نەبوو، هەر لە ئاگر هەتا ئاو هەتا هەڵدێر هەتا دڕندە، ڕەوینەوە و سڵ کردن هەر هیچ. خۆشڕۆیێک بوو هیچ ملاغێک تۆزی نەدەشکاند. لە نزیک ئاواییان لەنجەولارێکی دەکرد دەتگوت بە تەعلیم دان فێرکراوە. کە لە دێیێک نزیک بایەتەوە و ڕووی تێکردبا بە یەک بادانی لغاوەکەی دەکەوتەوە سەر ڕێی مەبەست و ڕووی لە ئاوایی نەدەکردەوە. سەیر کردنی شان و کەوانەی ملی و گوێیە مامزییەکانی و نیونیگای بەملا و بەولادا لە سەر پشتییەوە، هێندەی تێوەڕامانی هەر شتێکی جوان دڵدەرەوە بوو. کوێتێکی کەڵەگەتی شیرنی ئەوتۆ بوو لە نرخ نەدەهات، لە پژدەر مەشوور بوو کە کاری جێبێکی ئەوسای دەکرد.

بەینی عەسر و ئێوارە گەیشتینە لای بابەکراغا کە براگەورەی کەرتێکی سەرلەبەری پژدەر بوو. بابەکراغا پیاوێکی مەزنەپیاو بوو، کەم و زۆر شوێنقامکی لە گەلێک سەروبەری کوردستانی عیراق و ئێران هەبوو. لە ناسراوە بایەخ پێدراو و قسە بیستراوەکانی عێراق بوو. دیوەخانەکەی هەمیشەکات، وەک ئەو ئێوارەیە، قەڵەباڵغ بوو، میاونی بە وێڵ و تەرتیب و قسەخۆشی زۆر لێ بوو. قسە بە هەموو لادا شریتەی دەهاویشت هەتا گەییشتە ئەوەی بابەکراغا گوتی: پرسیارێکت لێ دەکەم لە زۆر کەسانم کردووە ئیقناعیان نەکردووم، مەلا دەفەرموون خوا جوزئی ئیختیاری بە بەنیادەم داوە چاکە و خراپەی پێ لێک دەکاتەوە و لەسەری دەڕوات، بە چاک بێ یان بە خراپ بەپێی ئارەزۆی، لە لایەکی دی دەڵێن جوزء تابیعی کوللە، کە ئیختیاریش جوزء بێ بۆچی کوللەکەی تابیع بێ کە بەنیادەمەکەیە. نازانم ئەوان قسان چۆن دچنەوە سەر یەک. گوتم ئاغا مەسەلەی جوزئی ئیختیار بە تەواوی وەکوو مەسەلەی سوکانی پاپۆڕە، سوکانەکە هێندەی گوڵێکە کەچی پاپۆڕێکی هێندەی کەرتەچیایەک بێرە و بەوێدا دێنێت و دەبات. بابەکراغا قسەکەمی وەها بە دڵدا چوو پێوەی گەشایەوە. دواتر بیستمەوە لە چەندین جێگا باسی ئەو پرسیار و وەڵامەی وەها کردنوو پڕبێ لە مەحەببەت و ڕا لێ بوون. پرسیاری دووەمی بابەکراغا ئەوە بوو گوتی: نازانم بۆچی ئەهلی مەکتەب بە زۆری پشت لە دین دەبن؟ ئێستا من زارم هەڵنەهێنابوو، خۆی وەرامی دایەوە و گوتی: وابزانم هێندە بایەخ بە تەبیعەت و تەئسیرەکەی دەدەن لای عەقیدەیان بە خوا

زەعیف دەبێ... منیش پڕ بە دڵ بە دەم تەسدیقی ڕایەکەیم کرد. ئەو شەوە نوێنی کە بۆیان هێنایین، بەتایبەتی ئەوەی بەر من کەوت لە هەرە نایابەکان بوو. شێخ حسێن گوتی ئەو نوێنە زێدە دەگمەن نەبێ دەرناکەوێ.

بابەکراغا دوو سەگی زێدە عەجایەبی هەبوو، یەکیان زلەیەکی کەللە شێرانە بوو هێندەی جاشەکەرێک. ئەوی دیکە جارێ نەڕسکابوو بەڵام دەتزانی دوارۆژێکی گەشی هەیە. مووی ڕەشی بریقەدار بوو، شکڵیشی لە سەگی بێگانەی دەکرد. بابەکراغا تەقیەی لێ نەدەکردن بە پێیەوە بەسەر پاشوانەوە ڕادەوەستان و دەستیان دەخستە سەر شانی. ئاغایێک گوتی: بابەکراغا ئەو سەیانە غەدرێ لە جلک و بەرگت دەکەن، ئەویش بە زەردەیەکەوە وەڵامەکی عادەتی دایەوە لەبیرم نەماوە چی گوت.

بۆ سبەی ئێوارێ چووینە چۆم خرکە بە نیازی سەردانی عەباسی مەحموداغا. خۆی لە ماڵ نەبوو ئەحمەدەفەندی، مەشوور بە ئەحمەد تەقی کە وەکیلی هەمیشەیی عەباساغا بوو، ئەو شەوە بەخێری هێنایین. مەجلیسی ئەحمەد تەقی خۆش بوو، شارستانەتی و عەشایرگەریی پێوە دیار بوو، تا درەنگ بە وتووێژی هەمەچەشنە بردمانە سەر. سبەینێ دوای نیوەڕۆ بەڕێ کەوتین چەند بەچکەئاغایێکی پژدەریمان لەگەڵدا بوون بەتەمابووین شەو لامان بن لە سندۆڵان چونکەماڵیان لەوبەری زێ بە بناری شاخی کوڕکوڕی مەرگەوە خۆر دوور بوو. لە دووڕێیانێک دۆعاخوازییان کرد، چەندی کردمان پەشیمان نەبوونەوە. لە سندۆڵان دیتمان زێ ئەوەندە هاتووە ئەوە نییە قەیاغی لێ بگەڕێ، گوتمان هەر ئەوەندە بزانە ئەو گەنجانە هاتنەوە چونکە دەزانن قەیاغی فلانە دێ ناگەڕێ چۆمیش لەوانە نییە کەس خۆی لێ بدات. کەچی هەر نەهاتن. پاشتر دیتمانەوە گوتیان بەڕاستی شەرممان کرد پاشگەز ببینەوە، بەتەمای خوا ملمان لە چۆمی نا.

ئەمە دەگێڕمەوە لە نموونەی دەماری بەخۆنازین کە لە باری عەشرەتگەریدا بە نەترساوی و بێباکی خۆی دەنوێنێ. شارستانی لە خەسڵەتی ئەوتۆیی ڕانایەن، لێشیان بەعەیب ناگیرێ لە ئاو و ئاگر و ورچ و هەڵدێر بترسێن. ڕۆحی عەشرەتگەری ئەوتۆیی ئەگەر نەختێکی بەزەیی شۆڤالیزمی لەگەڵدا بێ هەر خۆیەتی بەکەڵکی نیشتیمانپەرستی و کۆمەڵپەرستی دێت.

لەو سەفەرەدا یەکەم جار ڕادیۆی قاهیرە گۆرانیی «کرنک» ی عەبدولوەهابی بڵاوکردەوە، بە مەدحێکی زۆرەوە پێشکەشی کرد. ئەوەندەم لەزەت لێ برد باس ناکرێ. خوێنەر بە وردی گوێ بگرێ لە کۆپلەی:

این یا اطلال جند الغالب

این امون وصوت الراهب

وێرانی (اطلال)ی هەموو دنیای تێدایە، مۆسیقاکەشی شیوەنێک دەگێڕێ بە بەرینایی مێژوو. لەو تەرزە شوێنەدا دەنگی عەبدولوەهاب لە دەنگ دەردەچێ دەبێتە موچڕک و لەرز و سۆز. چل و شەش ساڵ بەسەر کەرنەکدا تێپەڕی جارێ بە مەیدان لە پێش گۆرانییەکانی ئەم سەردەمەیە.

لەو سەفەرەدا کزێکی باران چەند شەوورۆژی بێوچانی خایاند. چۆم (بە زێ و ڕووباری گەورە دەڵێن چۆم) وردەوردە زیادی کرد. زۆرایی ئاوی دیوی ئێران پاش بڕانەوەی باران گەییشتە لای ئێمە. ئاو

هەڵستا تا ئەوەی تێڵی قەیاخی دەدا و شەپۆلی ڕەهەوا دەخست دەتگوت کۆمەڵە دێو بە قەدەداری بنەگوێز لەو ئاوە ڕادەکێشن. کە ئەو سیمە بە زەبری ئاوەکە بەرز دەبۆوە و لە هاتنەوە خواردا لە ئاوەکەی ڕادەکێشا شلپەی دەنگی دەدایەوە لە شاخ. سندۆلان خەریک بوو ببێتە جەزیرە. ڕاستییەکەی ئەگەر ڕۆژەکەی پاش بارانە وەها ڕوون و بێهەور نەبایە ترسمان ڕێ دەنیشت لەوەی باران لە ئاوەکە وەها زیاد بکات لە الی نزمایی پاشکەڵکەوە لەو شوێنەی ڕێی قەڵادزەی لێ نشێو دەبێتەوە بۆ ڕەنی پاشکەڵەک ئاو دامان ببڕێ لە وشکایی. لە دامەن سندۆڵانەوە بەرەو سەنگەسەرت دەڕوانی هەرچی چەم و نغوردی ئەو مەرزایەیە هەبوو کە پێی دەگوترا (قەدەغە) ژێر ئاو بووبوو. ڕووبارەکانی کە لە زێیان دەکردەوە بەرەو دوا پاشاویان دابۆوە، خەڵک هەڵکشان بۆ بواری لێ پەڕینەوە لەو ڕووبارانە کە خەریکی نیشتنەوە بوون.

دەیانگێڕایەوە جارێکیان لە پژدەر دە ڕۆژی لەسەر یەکی بێوچان بارییوو، سندۆڵان تا سێ ڕۆژان بە جەزیرەیی مابۆوە. دایکم ئەو باسەی بە درێژی بۆ دەکردین کە لە سەردەمی باوکی، شێخ ڕەزادا، ئەو تۆفانە ڕووی دابوو. ئەو ئاوەی لە پاش کەڵەکەوە کەلەڕێژی کردبوو و سندۆڵانی دابڕیبوو لە وشکایی هێندە زۆر بووە لەو ماوەیەدا ڕێی نەداوە کەس بپەڕێتەوە. دەیگوت ئێمە لە جەزیرە و خەڵقیش لەوبەر ێاوەکەوە بۆمان دەگریان، لەبەر ئاسۆسیش خەڵقی گوندەکانی ئەوبەر دەهاتنە دیار سندۆڵان بەڵام بێدەسەڵاتانە. دانیشتوانی لای بەرایی دێ خنووەکانیان چۆڵ کردبوو کە بەشێکی ئاو بردنی. ئەم جارەیان خەتەر نەگەییشتە جاری پێشووتر، ڕەنگە داکەوتنی ماڵی زێ بە داخوران و داشۆرانی چل ساڵان دەخلێکی هەبێ لەوەی ڕێکاری ئاو نزمتر بێ، هەرچەند میقداری ئاویش لە یەکدی نزیک بێ.

باوکم دەیگێڕایەوە، ئەو بارانە لە کۆیێ نۆ ڕۆژ دەوامی کردبوو تا ئەوەی ئاوی ڕووباری کۆیە کە لە شیعری حاجی قادردا بە شیوی ڕەزان ناوی هاتووە «نموونەی جەننەتە شیوی ڕەزانی» لەگەڵ ئاوی ئەو دیوی قەبرستانی دەروێش خدر کە پێی دەڵێن تالاوان، لە ناو ڕەزەکان یەکدییان گرتبۆوە کە لە هیچ ڕاستە حیسابێکی باران و تۆف چاوەڕوان ناکرێت.

دوای مانگێک گەڕەمەوە بۆ کۆیێ. دوو سێ ڕۆژان لای خاڵەکانم بووم لە سەیداوای تەنیشت ڕانیە. لەو سەفەرەدا نەختێک باری ناوەکی پژدەر لە جاران باشتر تێکەییشتم. ڕەنگە سەرجەمی کاریگەرەکانی کە زەق خۆیان دەنواند لە شیرازەی کۆمەڵایەتیی پژدەر لەم چەند خاڵەدا جێیان بۆ بکرێتەوە:

١- خوردەمالیکی پژدەر کە خاوەنی زەوی و دارایی خۆیان بوون بێ ئەوەی ئاغاکان تەمایان لێ بکەن وەیا خەریکی پلان بن دژیان. ئەمانە لە کۆنەوە (مەجلیسی ماقووڵان) یان لێ پێک دەهات کە دەیانتوانی بڕیاری بنەڕەتی بدەن لە کاری گرنگی ناوچەکە تا ئەوەی ساڵێکیان لەو ساڵانەی جارێ کۆنیش نەبووە بڕیاریان دا بەرەبابێکی پژدەری نەفی بکەن بۆ بیتوێن (عەولاغای پژدەری گوتی ئەم ڕووداوە بەر لە شەڕی یەکەم بوو، تایەفەکەش بەگزادە بوون، نەفی کران چوونە بیتوێن، دوو ساڵێکان مانەوە هەتا حاجی ڕەسواغای مەحموداغا کە خوارزایان بوو کەفالەتی کردن لای ماقووڵان ئنجا هاتنەوە).

خوردەمالیک بێ هەرا و سەروسەدا سەنگی هەبوو لە قاڵەب گرتنی ڕەفتار و سیاسەتێکی براگەورە دەسەڵاتدارەکان لەسەری دەرۆیشتن بایی ئەوەی ڕوو لە خوردەمالیک بکات چونکە شێواندنی باری خوردەمالیک یەکسەر دەیکێشایەوە بۆ لەنگەر بەزینی حیسابی دەسەڵات و تایفەگەری میراودەلیان.

خوردەمالیک خۆی دابایە لایەنی هەر دەسەلاتێک باری دەسەلاتی دیکەی لەنگ دەکرد کە دەبوو ڕاڕەوێکی ئەوتۆ بگرێتە بەر بۆ ڕاست کردنەوەی لەنگەری بەرژەوەندی خۆی نازاندرێ سەر بە چییەوە دەنێ. جەلبی ڕەزامەندی خوردەمالیک و ڕاکێشانی بۆ جغزی دۆستایەتی بە کوتەک نەدەکرا و نەدەشیا، دەبوو بەپێی شێوازێک بێت کە لە ئۆینی دامە و شەترەنج بکات. خولاسە خوردەمالیک کاریگەرێکی سیاسەتی پژدەر بوو.

٢- مسکێنەکان: ئەمانە ئەو فەلاحانە و زوڕاعانەن زەوی و موڵکیان نییە. بە پێی دەستووری قەرار دادە لە دابەش کردنی ئەرک و داهات، موڵکی خاوەن زەوییان دەکێڵا کە بە زۆری هی ئاغاکانی میراودەلی و هەنێکی هی پیاوە ئایینی بوو وەهاش دەبوو هی خوردەمالیک. مسکێن سەنگی لە سیاسەتی پژدەردا نەبوو بەڵام ئەو زوڵمەشی لێ نەدەکرا کەوا لە حیکایەتان باس دەکرێ. لە لایەن پشکی داهاتەوە مسکێن ئەوەی لە ئاغا وەردەگرت کە لە خوردەمالیکیشی وەردەگرت. تا ڕادەیێک دەشێ دابەش بوونی دەسەڵات بەسەر بەرەبابەکاندا بووبێتە چەپارەدەری مسکێن چونکە ڕکەباری و کێبەرکێی تایفەکان بۆرە دڵخوازێک بۆ بێدەسەڵات دروست دەکات بەوەدا کە دەتوانی نواگۆڕی بکات. شیناورد بە نیوەیی دابەش دەبوو لە نێوان مسکێن و زەویدار. خزمەتی زراعەتەکە لە ملی زوڕاع بوو، مەسرەف پەیدا کردن و قازانجی پارەی توجار لە مل خاوەن زەوی بوو. دەمدیت بەشێکی زوڕاعان سەرەڕای پشکی خۆی چەند دینارێکی دەدرایێ بە ناوی دەرماڵ نەشم زانی دەرماڵ بۆچی بۆتە باو.

٣- حکومەت: لە ١٩٣٧ ڕشتەی بنیاتی حکومەت لە پژدەر دامەزرا. ئەمە هەر وەک دەسەڵاتێکی نوێی لەو هەرێمەدا دروست کرد، ئۆتۆمۆبیلیشی گەیاندە قەڵادزە (ڕانیەش). بەمەشدا پارەداری بازاڕ حورمەتێکی تازەی بە خۆیەوە دیت. کردنەوەی مەکتەب کە وردەوردە پەرەی پێ ستاندرا، ئەویش خۆی خستە حیسابانەوە. خۆم لە پیرۆتاغای حاجی ڕەسواغام بیست بە دڵ دەیگوت: مەمنوونم خزمەتی موەزەفەکە بکەم ئەمما مەکتەبلی دەبێ لە ئێستاوە دڵی ڕابگرم چونکە لێم دەبێتە موەزەف.

بەر لەوەی حکومەت بچێتە قەڵادزە دەسەڵاتداری پژدەر دەستی کراوەتر بوو. تایفەکانی میراودەلی لە گەپی بەربەرەکانی یەکتردا پارسەنگێکی نوێ ڕەخساوی ئاین و ئۆینی یەکدی تەنگاو کردنیان لە هێزی حکومەتدا دۆزیەوە کەوا هەرچەند وەکوو مێش مەعیدەی تێک دەدا بەڵام کەسێکی ڕەزامەندی بێدرۆی لێ وەرگرتبایە دەستە تەرازووەکەی لە حاڵ و باری پژدەر قورستر هەڵدەستایەوە. حکومەتیش بۆ سیاسەتی خۆی سوودی لە تایفەگەری وەردەگرت، موەزەفەکەش بەرتیلێکی پێوە دەخوارد.

نیابەتی پژدەر یەک لەو عەیارانە بوو تا ڕادەیێک مەیلی حکومەتی وەلای تایەفە ئاشکرا دەکرد. نائیب لە چ تایەفەیێک بووایە بەڵگە بوو بۆ قسەڕۆیشتنی ئەو تایەفە لای حکومەت. دوازدە ساڵێک دواتر جارێکیان بۆ تەرجەمەی قسان لەگەڵ مەحموداغای حاجیاغا و شێخ حسێنی حاجی سەید گوڵدا چووم بۆ مواجەهەی سەرەک وەزیران نووری پاشا. ئەو منی نەدەناسی منیش خۆم پێ نەناساند چونکە بێلزووم بوو. مەحموداغا گلەیی دەربڕی لە فەرق و جودایی کە حکومەت بە چاکەی بابەکراغای سەلیماغادا دەیکات. نووری سەعید لە چۆنیەتی فەرق و جوداییەکەی پرسی. لەو دەمانەدا جەمال بابان، وەزیر بوو، هاتە ژوورێ و ئەو بوو بە تەرجومان. ئەوسا جەمال بابانیش منی نەدەناسی. مەحموداغا لە جەوابدا